

LJUBOMIR MUDREŠA

PERIDOT

2021.godine

Naslovna strana: Planina Rumija

LJUBOMIR MUDREŠA

PERIDOT

Izdavač:
Književna zajednica
“Vladimir Mijušković” - Nikšić

Za izdavača:
DUŠAN GOVEDARICA

Urednik
SPASOJE BAJOVIĆ

Štampa:
Studio Mouse - Podgorica

TIRAŽ
100

NIKŠIĆ
2021. godina

SJENI MOJE SUPRUGE

MILENE

UVOD

Iskaćući iz okvira prepoznatljivog rodoljubivo – patriotskog stila kojim odiše njegova poezija, Mudreša u novom romanu proze, kroz drugačiji stil pripovijedanja, otvara temu koja do sad nije bila prisutna u njegovom stvaralaštvu. Ipak, zadržavajući svoju karakterističnu semantiku, novim romanom otvara sasvim novi svijet i sebi i svojim čitateljima.

Hrabro iskaćući iz do sad opjevane tematike, autor nam ovog puta plete priču o generacijama jedne porodice, krvnim i kumovskim vezama, počinjući od samog izvora života – kolijevke, pa do njegovog okončanja – groba. Vezujući se za neobičan prsten, još neobičnijeg kova – peridot, pisac nas vodi kroz istoriju jedne zemlje i jedne porodice, kroz lične i državne ratove. Pričajući o izdaji, kukavičluku, Mudreša ne zaboravlja da nas opomene na ideale koje smatra svetim – oprost, hrabrost, čojstvo i junaštvo. Vješto igrajući sa karakterima svojih likova i vodeći nas kroz zaplete i rasplete njihovih životnih ciklusa, na kraju nas navodi na utjehu, a to je da dobro ipak pobjeđuje.

„Svako vrijeme ima svoje breme“, pa tako i vremena na koja se Mudreša osvrće u „Peridotu“. Upravo to nam želi i prikazati, kroz situacije kroz koje prolaze njegovi likovi. Držeći pažnju, a ne zalazeći previše u zamke suvoparnosti, navodi nas na dileme i probleme sa kojima se svi možemo i sriječemo u životu. Bez uljepšavanja i ublažavanja, uz odsustvo patetike, svoje junake Mudreša suočava sa rađanjem i umiranjem, tragedijama i radovanjima, ratom i mirom, pokušavajući da osvijetli sa jedne strane prolaznost života, a sa druge vječnost vrлина kojima ni istorija, ni sadašnjost, a ni budućnost ne mogu ništa.

Vješto se autor igra pomjeranja granica kako svojih likova, tako i sopstvenih, ali ne dozvoljavajući sebi da odluta i raspline priču, već se uporno vrteći oko okosnice romana – peridota – kao svjedoka prolaznosti i vječnosti. Rasvjetljavajući ove nepresušne teme, osvrćući se i na istoriju, religiju, čak i filozofiju u pojedinim segmentima, Mudreša ne gubi svoj karakterističan izraz, pa i da se ne navodi ime autora, po leksici i semantici, lako bi se znalo čije je ovo djelo.

U nastavku slijedi priča o porodici, o prijateljstvu, o junaštvu, časti, izdaji, ali i ljubavi u svim njenim oblicima.

Vjera Rolović

NESTOR

Sredina jula donijela je vrućine i veliku sušu. Magla se polako dizala sa jezera jer je sunce uveliko pržilo okoliš ispod Rumije. Nebeska kruna, kako su sunce zvali žitelji jezerskog priobalja, uskoro će se žestinom svjetlosti i toplote spuštiti na obale jezera i nije najavljivala da će uskoro pasti kiša. Ono malo roda što sazrijeva u kasnim proljećnim danima već je ubrano, dočim vrhovi pšenice i kukuruza i njihovi listovi su se osušeni povili oko stabljika. Savijao ih je umjereni sjeverni vjetar uz zvuk skakavca. Zvali su ga ćirikavac. Njihovi udruženi parajući zvuci naročito su bili jaki oko podneva. Poneki put, iritirajući, pjevali bi po noći. Tada se kućne temperature povećavaju jer toplota isparava iz debelih kamenih zidova seoskih kuća. Većina čeljadi spavala je napolje, trpeći komarce, kojima je dnevna žega i noćno toplo vrijeme, pogodovalo za još češće ubode, ne samo čeljadi već i stoke.

Znali su žitelji okolnih jezerskih sela da će godina biti nerodna. Stari su pričali kada jedna godina bude nerodna da će i sljedeća biti slična. Zato su se morali baviti ribarenjem, kako bi obezbijedili svježu ribu za hranu. Ako je jezero davalo dosta ribe, ribari su je, u posebnim ribarskim kućicama, služili za hranu u zimskim danima. Nijesu, međutim, lovili ribe više nego što je trebalo. Posebno su čuvali jezerska okna u kojima je bilo najviše ukljeva. Tačno se znalo koliko se može uloviti ukljeva i to po utvrđenom redosljedu ribara. Ono na što su seljaci mogli još da računaju, to je rod maslina i kesteni. Njihova vjekovna stabla dolijevala su bezvodnim danima i suša nije mnogo uticala na njihov rod. Seljani su, inače, masline i kestenje zvali sveto drveće. S' proljeća bi ih okresali, ali samo suve grane koje je njihovo stablo odbacivalo. Okolo tih stabala seljani su sjekli mlade izdanke,

koje su korijeni maslina izbacivali i redovno bi ih okopavali. Obavezno bi ozidali od kamena krug oko stabla maslina, dočim kestenima nijesu poklanjali toliku pažnju. Brali bi ih u kasnu jesen i većinom njihove plodove bi prodavali ili mijenjali za so i druge potrepštine. Mladi bi pomagali roditeljima oko poslova u polju ili čuvali stoku, naročito koze. Na planini u proljećnim danima bilo je dosta trave za ispašu. Tokom ljeta stoku bi ćerali na ispašu, visoko u planini Ċe su imali, za stoku, ograĊene torove i male kamene kućice, pokrivene slamom, za ćeljad.

Nestor je bio sedmo dijete oca Radana i njegove žene Mijane. Rekli su da je ime dobio ponekom dalekom pretku. Visina, izrazito oštne crte lica, izdignuto ćelo, crna kosa i gusta brada, ćinili su ga privlačnim momkom. Snažne ruke i jaka pluća u kojima je mogao da duže zadrži disanje, omogućavale su mu da dublje i duže zaroni nego drugi seoski momci. Rano je primijetio da ga gledaju seoske Ċevojke.

Njegova porodica bila je siromašna bez mnogo zemlje. Držali su dvije krave, dva konja i desetak koza. Otac Radan bi radio kada bi ga neko angažovao za pomoć u oranju, kopanju kanala za sadnju loza, voća i druge fizičke poslove. Niko mu u selu nije plaćao parama, već su davali malo brašna, ulja ili ribe. A nije mnogo ni nadnićio jer su seljani uglavnom radili sami. Žena Mijana, bavila se muzanjem krava i koza, spremanjem sira i kajmaka, koje je većinom prodavala na gradskoj pijaci. Najstarije dvije ćerke su se veoma rano udale. Imale su svoje porodice, ali su živjele u kućnim zajednicama. Ostala Nestorova braća bila su mlaĊa od njega. Ċesto bi mijenjali majku u ćuvanju krava ili koza. Nestora je najviše zanimao ribolov i najsrećniji je bio kada bi ga neko od njegovih vršnjaka pozvao da ribari. Lovilo se mrežama. Rijetko udicom na tršljaku, a još rjeĊe dugim drvenim štapom na ćijem je vrhu bio prićvršćendugi željezni ubod. Zvali su to osti. Kada

bi ribari ulovili više ribe, davali bi Nestoru mali dio ulova. To su bili manji šarani, ukljeva ili rijetko koja pastrmka. Svejedno. Srećan, nosio je ribu kući, praveći se važnim, kako, eto, i on zarađuje za porodicu. U danima kada nije bio najamni ribar na jezeru, Nestor je u mjestu kojeg su zvali Maniti vir, duboko ronio tražeći u mutnim vrtlozima jegulju, koja je bila veoma rijetka i tražena. Mogao je da ostane duže u vodi tražeći ih na mjestima gdje nije bilo jakog podzemnog vira.

Dešavalo se da jegulju ulovi ostima. Malom udicom koje su mu davali ribari lovio je sitniš, najčešće ukljevu. Na udici bi nabadao dugačke gliste. Jedan put ulovio je jegulju golim rukama, uhvativši je ispod glave. Ona se grčevito obmotala oko ruke. Nestor je jedva uspio da izroni i da je debelom drvenom granom ubije. Velike jegulje prodavao je vlasniku ribarnice u Svaču. Ustvari, za njegov ribolov se pročulo i nekoliko vlasnika prodavnica ribe ponudilo je da kupuje njegove jegulje.

Jednoga dana Nestor je rekao roditeljima da će poslije podne krenuti za Svač kako bi prodao jegulju, u ribarnici. Iako je davno prošlo podne, Nestor je uzanim putem pješačio za Svač. Nije mu sunce smetalo, naprotiv, njegovo promrzlo tijelo upijalo je sunčevu toplotu i prijalo mu je. Kada se ispeo na vrh zaravni sa koje je za sobom ostavio jezero i svoje selo, pred njim se prostrio nevjerovatno lijep pogled na rijeku Bojanu, koja je grlila pitomu zemlju i dijelila na dvije strane zasijana polja. Najviše je bilo pristiglog povrća, zatim pšenice koja je počela da klasa. Obje obale rijeke bile su okićene uređenim baštama i nerijetko zasađenim drvećem, koje je najčešće seljacima služilo za dnevni predah, na žaropečini. Ne baš bistre vode Bojane nijesu mnogo žurile da se, u pjeskovitom plićaku, uliju u more.

Umoran, ali odlučnim korakom, Nestor je ušao u Svač. Dočekale su ga male kamene kuće, sve ulazom okrenute ka uskoj, od

kamena popločanoj, ulici. Na pozive nekih ukućana da proda jegulju samo je kratko otpozdravljao i govorio da je nosi vlasniku ribarnice blizu velike crkve. Velelepno zdanje ozidano na brežuljku, apostolska crkva dominirala je monumentalnošću i štrčila iznad krovova drugih crkava i kuća. Svojom ljepotom plijenila je poglede ne samo dođoša u grad, nego i svojih žitelja. Njena zvona su bila najveća i najjača i po zvuku zvonjenja prepoznatljivija od ostalih crkava, čiji broj se izjednačavao sa svim danima u godini. Čudesni zvuci, poslije udara četiri zvona, nijesu remetili gradsku tišinu u kojoj su se povremeno čuli glasovi razigrane i razbarušene dece koja su znatiželjno trčkarala za nepoznatim dođošom Nestorom. Znatiželja utišala je žagor trgovaca i kupaca na maloj kameno - popločanoj pijaci, ispred dvije manje crkve i velike katedrale. U parama se trgovalo najviše, a najmanje razmjenom proizvoda. Svač je odavno imao svoju kovnicu novca i novčana platežna moć nije se mijenjala. Uz dugu ulicu bile su trgovačke radnje, mala zanatska radnja za izradu nakita, jedna kovačka radnja i puno malih kafanica punih gostiju. U njima se odmaralo, pilo, trgovalo i razgovaralo.

„Kad budem prodao jegulju, vala svratiću da popijem mali bokal vina. Biće, valjda, novaca da kupim so, petrolej i platno za gaće”, gundao je sebi u bradu Nestor. Prošao je ispred otvorenih ulaznih vrata Crkve Svetog Jovana. Odjednom, zastao je i učinilo mu se da ne može ići naprijed, niti se vratiti nazad. Taj osjećaj bespomoćnosti nije bio fizički, jer je nogama tapkao u mjestu. Uznemirenost mu je pokrenula potrebu za molitvom, koja bi ga, činilo mu se, smirila.

„Gospode(!) Nemoćan stojim ispred vrata hrama u koji želim ući, ali me neka sila zaustavila ispred ulaza. Ako su ovo moji posljednji zemaljski trenuci, onda mi dozvoli da stanem ispred Tvoje ikone, pomolim se za oprost grijehova, koje je moja mla-

dost učinila, često puta nadjačana od nečistih misli koje sam molitvama savlađivao. Ono u što sam siguran, to je moja velika ljubav prema vjeri kojoj pripadam, prema materi i ocu, koji su me rodili, prema braći i sestrama i prema ljudima koje sam volio. Nemoj mi uzimati za grijeh to što sam pogan bio prema onima koji su moju sirotinju uzimali kao manu. Biti siromah nije grijeh, jer čini mi se da prave vrijednosti najviše cijene i njeguju siromašni ljudi..." Ušao je u crkvu, pomolio se i lakše mu bi.

„Nestore, daj mi vreću i polako pođi zamnom”, prekinuo ga je gazda ribare uzimajući ga pod ruku. Nestor se najednom prenuo i prihvatio ispruženu ruku koja je pomalo drhtala. Tek kada su uveliko zašli ulicom, Nestor je prepoznao starog gazdu ribarnice kome je nosio jegulje ili neku drugu, ali samo veliku ribu. Njegovo staračko lice, uveliko izborano, malo duža sijeda kosa i pogled koji ga je smirivao, ulivali su mu povjerenje. Ušli su u prostranu ribaru u kojoj nije bilo mnogo izložene ribe. Luka, kako se zvao gazda, skinuo je sa sebe debeli prsluk od čoje i obukao iznošeno odijelo. Krenuli su ulicom. Luka je ubrzao korak i Nestora upitao: „Kako je tvoj otac Radan, zašto mi tvoja majka Mijana više ne donosi kozji sir ili suvo meso, ako ima?“

„Majka će siguro doći u neđelju! Ako bude imala to što tražiš sigurno će ga donijeti”, rekao je mladić i nastavio: „ja sam ti, gazda Luka, donio jegulju i ako mi za nju platite u novcu – kupiću so i još ponešto, a u susjednoj krčmi popiću bokal vina, da ugasim žeđ”. Čutao je Luka, hvatajući Nestora za slobodnu lijevu ruku. Išli su glavnom ulicom i prije njenog kraja svratili u sokak koji je na pola dijelio kuće u kojima su živjeli žitelji Svača. Usput, saznao je Nestor da od prodaje za novac nema ništa, već da će mu kupac kod koga su išli, umjesto para, dati neki predmet ili možda so. Ušli su u omanju kuću, ispred vrata bilo je veliko drvo. U velikoj prostoriji na uzvišenom zaglavlju ležao je stari čovjek, kome je

Luka dao ruku i pomogao da se malo uzdigne. Jedva se držao u uspravnom položaju. Pozdravio se sa gostima i rekao da sjednu na klupu pored velikog kamenog ognjišta. Luka je rekao da se starac zove Simon i da nezna koliko ima godina.

„Jednom je pričao da su njegovi preci starosjedioci Duklje i da se njegov narod zvao Labeati. On se davno naselio u Svač”, nastavio je Luka, dok je Simon neđe posve neodređeno gledao. Luka mu je ispričao da je Nestor donio jegulju, koju on voli i nastavio: „Ako nema jegulje, Simon malo čega jede, izuzev što pije iz Šaskog jezera vodu. Pokazao je Nestorovu veliku jegulju. Simon se u nju zagledao. „Mnogi ribari su u jezero tražili posebnu ribu za koju se vjerovalo da ko je ulovi i pojede parče od nje da će dugo da živi. Taj eliksir života, ribari su ga zvali nektar, nije, da se zna, još niko ulovio. Ja sam volio da jedem jegulju i neznam dali je to razlog što živim dugo. Više ne brojim godine, ali pamtim mnoge događaje i ljude. Neki događaji kao da su juče bili. Tako je i sa likovima ljudi. Sve to je ostalo u mom šećanju”, rekao je starac. Luku je zamolio da mu donese drveni bijeli kovčežić, najvjerojatnije napravljen od rumijskog jasena. Simon je dugo premetao sadržaj u kovčežiću, da bi izvadio ne veliki prsten sivo maslinaste boje. Na dohvat Nestorove desne ruke, postavio je prsten na postelju i rekao: „Uzećeš ovaj prsten, ali tek onda kad saslušаш priču o njegovim bivšim vlasnicima.”

Nestor nije bio oduševljen ponudom, ali iz poštovanja prema starcima nije progovorio ni riječ. Simon je zamolio Luku da iz udubljenja u zidu druge sobe izvadi glineni krčag vina i natoči Nestoru i njemu. Lupao je, zatim, dugačkim štapom po podu prostorije, koji je držao na dohvat desne ruke, uz krevet. U prostoriju je ušla mlađa žena. Simon joj je rekao da pripremi jegulju za jelo. Luka je ćutao. Nestor je vinom počeo da gasi žeđ. Mlako oporo vino vjerojatno je bilo staro, jer se već ošeoao

miris sirćeta. Svejedno, ispio je Nestor krčag do pola. Ostatak nije mogao. Luka je tek počeo da pije.

„Znaš, sinko, zašto ti dajem prsten umjesto para za jegulju?” počeo je priču Simon i ne čekajući moje pitanje „zašto”, nastavio. „Vidim da si mlad i da pred tobom stoje godine uzrasta i sazrijevanja. Tek onda kada dođeš na polovinu života shvatićeš moje riječi, ali ja već neću biti živ. Moje vrijeme je na isteku. Bog mi je dao dug život u kojemu sam doživio mnogo patnji, radosti, a najviše nade. Reći ću ti da, iako dugo živim, meni se čini da je to samo tren u vremenu, da su ljudi u njemu samo prolaznici. Jedni se rađaju, a drugi umiru. U toj neprekidnoj smjeni rađanja i smrti odvija se stalna borba dobra i zla, ne samo u ljudima, već i među njima. Neke sile su mi podarile da mogu gledati kroz vrijeme I prostor“, počeo je priču Simon i zastajući zamolio Luku da mu uzdigne uzglavlje.

Osećao sam potrebu da izađem. Falilo mi je vazduha. Ustvari, nije me starčeva priča mnogo zanimala. Luka je primijetio da se vrpeljim na drvenom stolovaču. Uhvatio me za ruku, stiskao i povukao je ka zemlji. „Peridot prsten je donešen iz neke daleke zemlje, kako su mi rekli, otkuda svakog jutra izlazi sunce. Donijeli su ga trgovci sa svilom ili mornari u gradu Rizonita. Kažu da je to bio prijestolni grad Ilirije. Grad trgovaca i pomoraca, gospode i vlastele. Grad sirotinje i ženske ljepote. A sada ću ti kazati kako sam ga našao i kupio. Kada sam se ženio tražio sam prsten, ali nešto posebno, nešto što se ne izrađuje u Svaču, niti ga ima u primorskim zlatarama. Otiša' sam obalom do ulice Gabela u gradu Rizonata, koji se kasnije zvao Risan. U jednoj zlatarnici gledao sam nakit, najviše od zlata. Nije mi se svidio nijedan prsten. Prešao sam na drugu stranu ulice i ušao u prostranu krčmu, u kojoj je bilo dosta ljudi. Nije bilo mjesta da sjednem, već mi je praznu stolicu ponudio stari pomorac.

Prepoznao sam ga po kratkoj plavoj i izlizanoj dolami koju su, inače, nosili mornari, neobičnoj crnoj kapii. Imao je zapuštenu sijedu bradu. Izgleda da je i njemu, kao i meni, bilo potrebno društvo za razgovor. Pili smo crno vino, ja da bih ugasio žeđ, a on da bi umirio tijelo i oslobodio jezik. Pitao me zašto sam došao u Risan. Kazao sam mu da kupim prsten jer ću uskoro da se ženim i da sam bio u zlatari preko puta, ali da nijesam našao ono što sam želio da kupim. Rekao je da on prodaje neobičan prsten koji je napravljen od rijetko plemenitog metala – peridot, koji se nalazi u vulkanskoj masi koju vulkani izbacuju iz dubine zemlje i da su zato veoma rijetki i skupi. On ga je kupio od mornara koji ga je tek jeftino prodao jednoj zlatarnici ovđe u ulici Gabela. Kupio sam ga i ja jeftinije nego što košta, rekli su mi zlatari. Bio sam zadovoljan jer takvog prstena nije niko imao. Kad sam se vjerio, dao sam ga mojoj ženi. Nije ga skidala do svoje smrti. Rekla je: „Kad umrem skinu ga sa mojeg prsta i prodaj ga“. Sad nema više moje žene. Nemam ni dece da ga nekome od njih ostavim. Što će meni, starom čovjeku, prsten? Eto, zato ga prodajem.”

Mislio sam da nemam dovoljno novca da kupim rijedak prsten, ali sam pažljivo slušao njegovu priču. Nastavio je da hvali peridot zato što takvi metali donose mir u tijelu i spokoj u duši. Čuvaju vlasnika od uroka, bolesti, mađija. Odmahivao sam glavom, ali polupijani mornar je nastavio: „Neki veoma stari narodi, posebno Egipćani, su rijetki metal peridot poštovali kao svetinju, jer je posvećen njihovom bogu sunca Ra,” rekao je i predložio da ga donese, kako bih ga vidio, bez obzira dali ću ga kupiti ili ne. Pristao sam. Dugo sam gledao prsten, veoma čudne sivomaslinaste boje, širok, podeblji, ali bez ikakvih oznaka na njemu. Čutao sam sve dok stari mornar nije tražio da se izjasnim. Gosti kafane su slušali pomorca, a zatim se utišali, čekajući moj odgovor. Ni sada ne znam da li je prodavac nekome rekao da se

javi kao da je i taj zainteresovan da kupi prsten. Čovjek koji je sjedio do našeg stola ponudio se kao novi kupac peridota, pritom hvaleći njegovu rijetkost i blagotvorno dejstvo rijetkog metala. Pili smo vina. Stari mornar nije posustajao, jer je podnosio vino, a meni se vrcelo u glavi. Najednom, počeo je da pjeva neku čudnu primorsku pjesmu, koju su prihvatili ostali gosti kafane. Nijesam htio više vina, već sam tražio da mi kaže cijenu prstena. Saopštio je visoku cijenu koja je umirila čovjeka koji se nudio da ga kupi. Dugo sam se cenkao sa pomorcem i najzad sam ga kupio. Pomorac se pozdravio i otišao. Ja sam kasnije sebe krivio da nijesam trebao toliko dati za prsten, ali što narod kaže „bi što bi”. Htio sam mojoj Mariji da kupim vjenčani prsten koji je rijedak i skup. Tako je i bilo, oženio sam Mariju i poklonio joj prsten. Dugo smo živjeli više u nezboru, nego u miru. Marija je taj prsten čuvala i rijetko ga nosila. Ustvari, nosila ga je na velikim svečanostima kada su na gradskom trgu u Svaču zajedno izlazili muževi, njihove žene i ostala čeljad.

Simonovu priču prekinula je žena, unoseći ispečenu jegulju. Stavila je na sto, a zatim u glinenim posudama donijela kuvano kozje meso, masline potopljene u ulju, veći okrugli ispečeni hljeb i pribor za jelo. Sve je stavila na sredini velikog drvenog stola i izašla iz prostorije. Luka i Nestor privukli su stolice za sto, a Simon se malo uspravio i opet udarao štapom o podu. Ušla je žena, odvojila veliki dio jegulje, premazala je maslinovim uljem i na to stavila manji dio hljeba. Simonu je servirano jelo bilo na dohvat ruku. Bez priče, opet je izašla iz prostorije. Za vrijeme jela nije se pričalo. Tek kada je Luka završio sa jelom, opet je lupio štapom o pod, nakon čega je žena unijela pljosnatu drvenu posudu, postavila je na postelju, zatim prinijela bijelu krpu i sačekala dok je Simon oprao i očistio ruke. Žena je pokupila prazno posuđe i nečujuno izašla.

„Marija i ja nijesmo imali dece”, nastavio je Simon priču, zastajkujući onda kada je pio vino. „Želio sam potomstvo više od svog života. Razumije se da sam najprije sanjao da ću dobiti sina, ali kako su godine prolazile mirio sam se da ako to bude šcer, biću srećan. No, sudbina nije tako htjela. Godine su prolazile u nadi koja mi se nije ispunila. I narod je iščekivao da imamo decu. U osami sam mislio što da činim, jer čovjek bez poroda je isto kao suva grabovina. Ostara i poslije njega ne osta' nikakav trag. Mariji skoro da nijesam ni prilazio, misleći da je ona jalova žena, da mi ne može podariti decu. Putovao sam mnogo po svijetu: jašući danima na konju, vozeći se kočijama ili rijetkim brodovima prevozio bih se sa jednog kraja mora na drugu obalu. Čekala me je. Ćutala i nije me pitala đe sam bio. Kad sam se jedanput vratio, prestali smo međusobno da zborimo To mi je najteže padalo. Žena je trpjela moje hirove i jedanput je rekla kako je za nas najbolje da se ona vrati kod svojih. Pristao sam, ali pod uslovom da prsten koji sam joj dao ostane na njenoj ruci”, nastavio je priču starac koji nije znao koliko godina ima. Mene je priča sve više interesovala, iako je sunce već uveliko padalo u more.

Simon je opet zalupao štapom o pod, nakon čega je žena prazne čaše iz glinenog bokala napunila vinom i izašla. „Marija je otišla kod svojih i nekolike godine nijesmo se viđali. Htio sam stotinu puta da odem kod nje, da je molim da mi se vrati, ali nekakav muški zort nije mi dao. I narod je prihvatio moju odluku, pitajući me zašto se ponovo ne oženim. Najgore od svega je to razmišljanje, koje ti ne kaže što je za tebe najbolje učiniti. Ako se oženim, neću novu ženu voljeti kao Mariju. I tako su godine prolazile, pune uspomena na Mariju. Godine pune samoće. Bilo je previše ljubomore i nade da će mi se vratiti, sve do jednog poznog jesenjeg dana, kada je Marija zakucala na moja vrata. Pozdravila me i pitala da li može da uđe. Bio sam iznenađen i radostan. Moju osornost prema Mariji potisile su emocije koje su bujale

iz mene. Sve sam joj, u tom trenutku, oprostio. Sklonio sam se sa praga. Marija je ušla. Bila je lijepa, iako su godinena njenom licu ostavile pođekoju boru, a prosijeda duga kosa davala joj je još veću ženstvenost. Sjela je na maloj stolici i rekla kako nema mnogo vremena”, rekao je Simon i zastao. Ispod jastuka izvadio je bijelu čistu krpu, pravio se da briše usne, ali mi smo vidjeli da on kupi suze. Malo kasnije nesigurnim glasom nastavio je priču.

„Znaš, Simone, da sam te voljela i poštovala kako može žena da iskreno voli i cijeni muža, kome je podarila mladost svoju, nevinnost, i koja je prihvatila i čuvala njegov dom, više nego onaj u kome je rođena. Lutao si godinama. Nijesam te nikada pitala – đe. Ti si želio djecu. Sa tobom je nijesam mogla roditi. Rastali smo se bez ijedne riječi, jer smo oboje znali da dalje nijesmo mogli živjeli zajedno. Ustvari, ja sam te u svojoj osami i dalje voljela i priželjkivala da ćeš me jednoga dana vratiti u tvoj dom. Žena svog prvog muškarca nikada ne zaboravlja. Godine su prolazile. Umrli su mi roditelji. Ostala sam sama. U tom vremenu samovanje je bila moja sudbina koju sam teško podnosila, sve dok se nije pojavio udovac koji me je zaprosio. Njemu sam se obećala, i evo došla sam da ti vratim vjerenički prsten koji si mi dao nakan našeg vjenčanja. Nemoj da me zaustavljaš, niti da me moliš da ti se vratim, jer dala sam riječ čovjeku sa kojim ću da živim.”

Simon je zastao sa pričom, nekoliko puta lupio štapom o pod. Ušla je žena kojoj je rekao da donese još vina i nastavio. „Čudan osećaj sam imao u tom momentu. Ma, jednostavno htio sam je mojim rukama zadaviti. Iz mene je izbijao ljubomorni bijes, koji nijesam više krio. Počeo sam da vičem, da je vrijeđam i ne znam koja me sila zaustavila da je ne udarim, da je ubijem. Marija je stajala, ćutala i gledala me u lice. “Simone, sada pokazuješ pravo lice tvoje naravi. Obuzdaj se,” rekla je. Izašla je na tren iz sobe. Iz drvenog bureta, natočila je vode i ponudila mi čašu da popijem.

Gurnuo sam njenu ruku i sio na rasklimani stolovač. Sav moj svijet najednom se promijenio. Sva moja nadanja da će mi se vratiti nestala su. Ne znam što sam tada više činio, ili sam plakao, ili vikao, ali je nijesam molio da ostane. Za mene najgore je bilo to što sam sebe sažaljevaao. Čitali smo oboje. Shvatila je da sam je izgubio, da je neću moliti da ostane, da se neću ponižavati, da je to je moj odgovor, da je slobodna. Skinula je prsten sa desne ruke, ostavila ga na sto, rekla da mi želi mir, spokoj i sreću. Dakle, otišla je moja posljednja nada, jedina žena u mom životu koju sam istinski volio. Nada koja me je održavala u životu, davala mi snagu da istrajem u čekanju u kome će se Marija vratiti, i ako ja nijesam činio ništa da je vratim. Od tog vremena sve mi se okrenulo naopako. Ustvari, nijesam imao volju ni za čim, poneki put ni za život. Rijetko sam izlazio, izuzev kada sam morao pazariti. Bio sam zaokupljen mržnjom i ljubomorom. Počeo sam međusobno da upoređujem žene tako što sam svaku koju sam poznao upoređivao sa Marijom. Neke od tih žena koje sam poznao nudile su mi zajednički život, u koji bi unijele ne mali sopstveni imetak. Bilo je i onih koje su mi nudile kuću ili okućnicu, što su naslijedile od umrlog muža ili od roditelja“.

„Sinko, pomeđu ljubavi i mržnje mali je korak. Ako tu usku granicu pređeš, vjenčaćeš se sa ljubomorom koja će te pratiti do groba. Osim toga, nijesam mogao da gledam i trpim drugu ženu koja bi došla u mojoj kući. Vjerovatno I nova žena koja bi došla shvatila bi da od takvog života nema ljubavi, već ima mučenje, mržnju ili netrpeljivost. Nijesam htio više da razmišljam o ženama. Vjerovatno sam izabrao najtežu kaznu samovanja koju sam želio, ali što je vrijeme prolazilo, ta kazna bila je sve teža. Samovanje, za mene koji sam prošao pola svijeta, susretao se sa kraljevima, vitezovima, ženama moralnim i nemoralnim, lopovima i razbojnicima, ušlo je u moj život. Nebesa su me kaznila, tako što je moja kazna pretvorena u nevjerovatno dug zemaljski život, koji

nijesam želio. Prestao sam da brojim godine. A one su se nizale u bezbroj. I, danas moj život je postao teški teret, koji ću skinuti kada zauvijek sklopim oči. Još teže mi je bilo kada sam čuo da je Marija rodila sina. To je za muškarca najveći životni poraz i kazna. Sve vrijeme sam optuživao ženu da je jalova, nerotkinja, a ispalo je da sam ja jalov muškarac. Mulac koji nije mogao da napravi dijete. Možda mi je to kazna za noći provedene u krevetu sa kurvama, razvratnicama, nevjericama. Poslije odlaska Marije, prsten peridot ostavio sam u ovom drvenom kovčežiću. On je u mom životu, u mom braku, ostao neokaljan, pošten, simbol čistosti i čestitosti. Simbol ogoljen od laži, prevrata, nemoralna. Simbol poštovanja i simbol zakletve na vjernost. Ja ga nijesam zasluživao. Znao sam to, jer sam se često preispitivao. Pa zato sam ga dao Mariji, da ga nosi žena koja ga zaslužuje. I krivo mi je bilo što mi ga je vratila. Zato sam ga sakrio od sebe. Nijesam želio da ga viđam, da me posjeća na moja lutanja, na moje nemoralnosti, na moja pijančenja, avanture koje su se nizale i od kojih nijesam uspio da se otrgnem, sve dok nije Marija otišla u rodni dom. Evo, sada ga prvi put poslije dugo godina gledam i dajem ga tebi Nestore. Peridot je skupi prsten, pun čistote, ljepote i ljubavi, nosi ga i daj ga onoj djevojci sa kojom ćeš biti srećan i voljen. Znaj da te vidim kako ćeš biti radostan, da ćeš prebroditi teške trenutke koji te čekaju, da ćeš iz velikog straha izrasti u hrabrog čovjeka i da ćeš u starim danima svoga života biti ispunjeni muškarac, cijenjeni domaćini moralan čovjek. Ja ću se osloboditi tuge, velikog tereta koji me godinama pritiska i prati. Čini mi se da će sa njim otići sva moja nesreća, teret, tuga, nada i ljubav prema Mariji koja me je trajala cijeli svoj život, i ako to poneki put nijesam priznavao. Peridot ti je umjesto novca za jegulju. Kada dođe vrijeme za ženidbu, daj prsten vjerenici”, rekao je Simon i pozvao me da priđem bliže i uzmem prsten.

Nijesam bio mnogo srećan kada sam prsten uzeo od Simona, ali jesam sebi olakšao kad smo Luka i ja izašli iz Simonove kuće. Nijesam sa Lukom ništa pričao. Uostalom, tu tužnu priču ispričao je Simon. Rastali smo se bez ijedne riječi i pozdrava. Ja sam zamakao uskim puteljcima u mrklu noć. Tada nijesam razumio starčevu ogorčenost, niti sam se trudio da shvatim razloge koje su rastavili njega i ženu njegovu. Čudilo me je to što kaže da vidi moj budući život. „Ma, pušti staru budalu. On je vještac, svjetska luralica i čovjek bez morala”, rekao sam. Brzo sam došao do kuće. O prstenu koji sam dobio ukućanima nijesam pričao. Sakrio sam ga.

Vrijeme je Nestoru prolazilo u ribolovu, pomaganju roditeljima oko čuvanja stoke i rada u polju na ono malo zemlje koju su imali. Često je išao u ribolov, naročito u ranim danima jeseni. Jednom, na Manitom viru izašao je sa većom udicom i nataknutom glistom. Čekao je satima da riba zagrije. Taman kad je htio da izvadi udicu iz vode, njegova tršljaka se slomila od velike snage ribe koja se otimala. Manji dio trske čvrsto je držao u ruke. Pozvao je mlađeg ribara da mu pomogne. Obojica su uzeli svileni konac i vukli ribu iz vira koji je pravio velike kolutove vode i uvlačio ribu sve dublje i dublje. Ipak, izvadili su velikog šarana, za kojeg su ribolovci rekli da tako velike ribe iz jezera nije niko ulovio. Nestor je utovario ribu na leđa i otišao kući. Roditelji su rekli da ribu treba prodati ribari jer za cijenu koju će dobiti valja pokupovati potrebština koje fale. Ujutru je Nestor utovario šarana na konja, krijući uzeo peridot, i u ranim jutarnjim satima, došao u Svač. Otišao je u ribarnicu, kod gazde Luke. Nijesu se mnogo cenjkali jer je Luka platio najvišu cijenu za šarana. Okačio ga je na prozoru ribare o željeznu kuku. Nestor je konja svezao za drvo na mjesto za stoku i otišao u prvu zlatarsku radnju. Zamolio je zlatara da procijeni koliko vrijedi njegov prsten. Dugo ga je zlatar zagledivao, a zatim upitao: „Oda-

kle tebi ovako skupi prsten”? „Prsten je moje vlasništvo, a tebe pitam koliko bi za njega dao“? Zlatar je začutao, a onda rekao: „Vrijedi mnogo novca koji ja nemam, a i da ga imam, ne znam što bi mi tako skupi prsten. Momče, ovaj prsten nosi vlastela ili kraljevska čeljad.”

Nestor je duboko u džep zavukao prsten, odvezao konja, utovario potrepštine i uputio se nazad u selo. Sljedećih dana razmišljao je što da radi sa prstenom. I ako bi se oženio, zašto da daje vjerenici tako skupi prsten kad nema ni kuće ni baštine. Bilo bi mu bolje da proda prsten i da od tih para kupi zemlju i na njoj ozida kuću. Za vjericu će kupiti drugi prsten. U dilemi što da radi, Nestoru su prolazili dani u ribolovu. Imao je sreće i u grupnom ribolovu ili onda, istina rijetko, kada je na Manitom viru lovio sam. Nahvatao se ribe, za hranu i za sušenja.

U kasnu jesen, u selima oko jezera bila je tradicija da se prve nedjelje u desetom mjesecu održe maškare, koje su osim mještana privlačile pažnju i građana sa primorja. Svako je od učesnika sebi pravio maske koje su većim dijelom pokrivale glavu. Bilo je i onih koji su oblačili staru pocijepanu odjeću, a glavu bi pokrivali farbom, najčešće od kuvane trave ili ogarkom od izgorjelog drveta. Pripreme za održavanje maškara trajale su po nekoliko dana.

Kada je došao dan njihovog održavanja, nekoliko učesnika bi obišlo svaku kuću, čiji domaćin ili ukućani bi ih darivali. Ustvari, učesnici maškara nebi odlazili od praga kuće dok ne dobiju zadovoljštinu, najčešće piće, kuvana jaja ili pogaču ispečenog hljeba sa ognjišta. Te pogače su bile veoma tražene u gradu jer su spremne i pečene ispod sača na poseban način, koje su žene što su ih pekle ljubomorno čuvala. Neke od njih su u pečeni hljeb dodavale začine ili namaze od meda, pekmeza i drugog. Ukoliko domaćin ne zadovolji ljude - maškare koji su čekali poklon ispred njegovih vrata, onda bi mu pjevali pogrдне pjesme

sve dok ne budu nagrađeni. Na kraju dana svi bi se maskirani okupili na veliko seosko guvno na kome se održavala igranka. Nijesu to bile tradicionalne igre, već njihova improvizacija koja se ubrzavala muzikom i igrom, sve do iscrpljenosti tijela. Pokreti ruku i nogu nijesu bili kolektivno usklađeni, već posve slobodni. Svako je igrao svoju igru. Ta noć bila je ustvari poklon slobodnoj volji igrača. Vješto skrivene maske nijesu sprečavale igrače da se međusobno prepoznaju. Možda je poneko od njih znao kako se maskirala simpatija. Ta večer je oslobađala duh i tijeloi davala mogućnost onima koji su željeli da se intimnije zbliže ili, istina rijetko, da neki od učesnika prekrši bračni zavjet vjernosti. Uporedo sa igrom točilo se piće, pa otuda nijesu bile rijetke svađe među učesnicima. Nestor nije baš volio da učestvuje u maškarama, iako se trudio da njegova maska pokrije lice. Sjedio je na okrugli kamenu zid, sve dok ispred njega nije došla osoba, dobro prikrivena lica i tijela, sa posebno napravljenom maskom. Povukla ga je za ruku. Nestor je prihvatio igru. U jednom momentu se otrgao od zagrljaja nepoznate djevojke i tražio da popije crno vino koje je bilo postavljeno na stolovima izvan guvna. Tek kada je potegao dobar gutljaj dobio je želju, a više snagu da nastavi igru. Potražio je partnerku koja ga je povukla za igru, ali ona je već igrala sa drugim. Nestor nije tražio dugu slobodnu igračicu, već je sio na kamenu ogradu guvna. Masovna igra bez reda, takta i svrsishodne muzike, oslobađala je tijelo i duh igrača od tradicionalizma moralnih normi i još jače ubrzavala pokrete nogu, ruku i tijela. Tek kada se dođe do stepena fizičke iscrpljenosti igrača, onda bi neki od njih izlazili iz igre, ne odajući svoje lice, i odmarali se sve dok nebi bili spremni za nastavak igre. Neki bi je konačno završili. Sjeli bi na svoja mjesta ili odšetali u okoliš guvna.

Nestora je opet snažno rukom vukla ranija partnerka kojoj nije znao ime. Igrali su, sve dok im noge nijesu počele klecati. Onda

su otišli, tijesno jedno uz drugo priljubljeni, daleko od guvna. U požudi, Nestorova partnerka je skinula masku. Učinio je to i on. Iznenadio se kada je u svom naručju ugledao Resku, seosku ljepoticu, njegovu komšinicu. Vitka, lijepa, zanosno se uvijala uz njegovo nezgrapno tijelo. Đevojka očiju boje jezerskog vira, zaobljenih i šiljastih grudi, zanosnog stasa obavijenim vitkim šarenim platnenim pojasom, mogla je birati bogate i mnogo ljepše momke nego što je bio Nestor. I, sam nevjerujući da je on te večeri njen izabranik, na trenutak zbunjen, odvojio je ruke iz njenog zagrljaja misleći da je neka ženska igra, koja bi ga izložila poruzi. To su, istina, rijetko činile ženske osobe na kraju igre. Zabezeknut, stajao je malo dalje od Reske - ukočen sve dok ga đevojački poljupci nijesu uzbudili. „Večeras sam tvoja”, veselim glasom rekla je Reska, još čvršće se privijući uz Nestora. „Dugo godina sam zagledana u tebe. Sanjala, željela te i čekala. Napokon, ti si večeras moj izabranik.” Obostrano su začutili dvoje mladih ljudi. Nije ih bilo briga što će biti dalje. Ovaj trenutak bio je njihov. Trenutak koji muškarac ili žena čekaju jedan put u svojim životima. Srećnicima on se desi, a mnogi ga i ne dočekaju.

Ostatak noći dvoje mladih proveli su u požudi u kojoj davanje i uzimanje tijela prati vrelu mladalačku ljubav. I opet, nanovo, sve dok se noć polako utapala u svitanje. Nestor je upitao Resku: „Što ćemo sad?” „Neznam”, kazala je Reska, ustajući sa zemlje, dok je kupila razbacanu odjeću, obula obuću, još jedan put poljubila ga i otišla kući. Nekolika dana mislio je Nestor što mu je činiti. Još teže mu je bilo jer nije mogao da vidi Resku, iako je često prolazio pored njene kuće.

Reska je bila jedinica. Otac se oženio drugi put, kada je postao udovac, mladom đevojkom. Sa prvom ženom nije imao dece. Inače, Tomislav, kako se znalo, bio je ugledni vlastelin i veoma bogat čovjek, ne samo u mjestu, već i u priobalnim jezerskim

selima. Razgranatu trgovinu naslijedio je od oca. Kupovao je neuhranjenu stoku za vrijeme suše kada sitna i krupna stoka nije imala dovoljno trave za ispašu, da bi, zatim, plaćao radnike da ih utovare ulade i odvezu na jezerska ostrva, đe je bilo dovoljno vode i trave i đe nije trebao čoban. U poznu jesen Tomislav je prodavao ugojenu stoku mesarima ili seljacima uz veću cijenu. Kupovao je i njive, ali u ljetnjim mjesecima kada su usjevi na njima bili zeleni. To je bio dobar znak da su njive rodne i da mogu više izdržati sušu od drugih. Mnogi seljaci njive su prodavali kao posljednju kućnu zalogu u godinama suše ili nesreće u porodici, a rjeđe za veselja. Živio je u velikoj kamenoj kući, u čijem donjem dijelu je boravila stoka. Često je boravio u gradovima na Primorju. Tu je upoznao mladu đevojku koju je kasnije i oženio. Tomislav je bio prijeke naravi i tražio je od žene i ćerke poslušnost, čak i pretjeranu privrženost njegovoj prijeko naravi. Teško se mirio što nema muškog nasljednika. Nerijetko je pio, ali nije bio sklon svađama. Danima bi ćutao. Nije propuštao tradicionalna okupljanja na koja bi uvijek išao sa ženom. Kada se, nekolike godine poslije ženidbe, rodila Reska, sav se posvetio njenom odgoju, prije svega vaspitanju. Reska se obrazovala tako što je Tomislav vodio kod žena za koje je običan svijet govorio da su obrazovane dame jer su obilazile gradove i mjesta, ne samo u Zeti, već i po svijetu. Godinama se Reska obrazovala i poprimila manire svojih učiteljica, prije svega u načinu ophođenja, odijevanja, govora i drugog. Samodisciplina, kontrolisana preporukama o strožim moralnim principima, pratila je njen uzrast i onda kada je postala đevojka na glasu. Prosili su je vlastelini i bogati ljudi. Možda je njen otac u budućem zetu tražio nerođenog sina - svog muškog nasljednika. Kod Tomislava su počeli da dolaze ugledni i bogati ljudi, momci, da je gledaju, da joj se udvaraju. Tomislav ih je odbijao, pravdajući svoju odluku – kako je njegova šćer još mlada. Uzalud su je ne-

kolika puta bogate gazde, ne samo u prijezerskim selima, već i sa Primorja, prosili, obećavajući joj skupe poklone i ljetnjikovce koje su imali po Primorju i uz jezersku vodu. Resku otac nije pitao za mišljenje. Njegova odluka bila je obavezujuća. Ne samo za nju, već su se tako udavale sve djevojke ili ženili momci u selima. Jedini dan kada su djevojke mogli biti oslobođene strogog roditeljskog načina života bile su, zapravo, maškare u kojima su se oslobađale tijelo, um i roditeljskih stega. Dakle, po sopstvenoj savjesti i izboru jedanput u godini, u jeseni, više djevojke, nego udate žene, bile su samosvoje i u tom tjelesnom zanosu, nerijetko bi oslobađale sputani ženski osećaj, želeći zblizavanje sa igračkim partnerom, onim koje su skriveno željele.

Tomislav je znao da će Reska teško prihvatiti muža kojeg joj on izabere. Uvjerio se u to nekoliko puta, poslije prosidbi bogatih momaka ili starijih udvarača. Kako su dani prolazili Tomislavu je ćerkinu udadba postala noćna mora. Jedne večeri, poslije razgovora sa njom, Tomislav se žestoko posvađao, rekavši da njegov izbor budućeg muža mora bez pogovora prihvatiti. Bilo je tako. Sredovječni Budo došao je treći put u Tomislavljevu kuću da prosi Resku. Znao je Tomislav da je Budo bogati vlastelin, komandijer seoske čete. Imao je ugled u Zeti i bio je veoma cijenjen na dvoru Gospodara. Roditelji su mu davno umrli, tako da su ga podizali baba i ded, očevi roditelji. Te večeri Tomislav je pozvao Resku, kazao joj svoju odluku da će se udati za njega. „Ostavljam vas da se upoznate”, rekao je otac.

Reska je bila tužna. Iz pristojnosti se rukovala sa Budom, koji je blistao od sreće. U više nego nervoznom obećanju, budući mladoženja je kazao da će napraviti veliku svadbu, te da će Reski za svadbeni poklon darovati ljetnikovac na Primorju i da će otputovati na svadbeno putovanje u ona mjesta đe ona poželi. Pričao je sve vrijeme i nije primećivao da je već prošla polovina

noći. Buduća mlada slušala je i posmatrala budućeg muža. Već u srednjim godinama, Budo se nekoliko puta ustajao. Reska je videla da je rastom malo viši od nje. Visoko, preplanulo od sunca, čelo, sve više se širilo, jer je prosijeda kosa opadala. Najviše se nervirala onda kada se crvenilo i znojem oblivalo njegovo pomalo izborano lice.

Budo je zamolio Resku da ispruži lijevu ruku, da bi na do malom prstu stavio zlatni prsten, na sredini sa ugrađenim većim dijamantom. Blistao je od sreće. Čulno ispunjen želio je da poljubi Resku. Nije mu se dalo jer je ušao njen otac, čestitao im vjeridbu i sio. Pričali su o posve običnim stvarima. Tek kada je Tomislav dozvolio vjerenički poljubac u lice, Reska je primakla glavu i prihvatila ga. Tomislavova žena ušla je u prostorije, prišla Reski i poljupcem čestitala vjeridbu. Sa Budom se rukovala. Sjela je za sto, bilzu muža i kao njegova mezimica ćutala. Ugovoren je dan kada će biti održana svadba. U ranim jutarnjim satima prosidba i duge bezvezne priče su završene. Veoma raspoložen i srećan mladoženja je izašao iz njihove kuće.

Sljedećih dana, a više noći, Reska se sve više povalčila u sebe. Sjeta na licu posve je potisla njen dojučerašnji mladalački osmijeh i veselost, a nesanica je postala njena nerazdvojna drugarica. Uzalud ju je otac izlivima nježnosti obasipao, njezino blijedo lice nije mijenjalo boju. U tom samovanju najbolju utjehu joj je pružala majka, razložnim dužim razgovorima. „Znaš, šćeri, ljubav u braku, ako je u početku nema, onda kasnije sporo dolazi. I ako dođe, to malo traje, jer se sve svodi na udovoljavanju muževljevih prohtjeva i zadovoljstava. Sve je podređeno mužu, iako narod kaže da kuća leži na ženu. Godinama braka žena malo po malo osvaja svoju slobodu, a tek onda, kada rodi muško dijete, njen glas bude slušaniji. Rađanjem više muške dce, žena u kući dobija veće poštovanje i uvažavanje. Njena dca, posebno muška,

uvijek su na majčinoj strani. Isto tako kada se šćeri udaju, i ako su više naklonjene ocu, okreću se majci, jer u majci vide sebe u novoj porodici”, govorila joj je majka. Poslije nekoliko dana od vjeridbe, Reska je krijući potražila Nestora i kazala mu da se očevom voljom za Buda vjerila. Njenu vjeridbu Nestor je teško prihvatio. Nije mogao da se pomiri, pitajući se kako je mogla da zaboravi noć koju su proveli zajedno. Noć koju je ona izabrala i tražila. Noć punu obostrane ljubavi. Njemu će ta noć ostati u doživotnom sećanju. Znao je da je to bila nezaboravna noć u kojoj mu je poklonila svoju đevojačku nevinost. Uradila je to svojom voljom, u što je bio posve siguran. Reska ga je navela na to, a on je prihvatio. Prije njenog podavanja Nestor se, na momenat, oteo od zagrljaja, da bi se Reska nekom nagonskom snagom uvukla ispod njegovog tijela. Razmišljanja o nezaboravnoj noći prekinula je Reska.

„Znaš, Nestore, ja sam tebe od malena istinski voljela. Godine su prolazile, a ja sam te sve više željela. Kriomice sam te gledala i kada si prolazio pored moje kuće. Krila sam se i išla do Manitog vira onda kada si lovio ribu ili sam sa prozora upijala tvoje tijelo kada si odlazio na Primorje. Tu snažnu mladalačku ljubav sam krila i sanjala trenutak kada ćemo biti zajedno. Mi, sami, bilo će i bilo kada. Jedina nada našem susretu bile su maškare. Za njih sam se ove godine posebno pripremala. Sašila sam sama masku za lice. Od stare robe, takođe, sašila sam odjeću za tijelo. Došla je noć maškara, koju sam dugo priželjkivala. Odlučila sam da je to moja slobodna noć, tako što ću biti posve oslobođena od roditeljskih stega i darivati tebi svoje prve poljupce, koji su bili zaista iskreni i puni ljubavi. Zahvalna sam što si od mene tu noć napravio ženu. Ne čudi se, onda, zašto sam te toliko i tako ljubila, jer te puno volim”. „Kada tako kažeš, da me voliš, hajde onda da pobjegnemo i da živimo u ljubavi i slozi – u godinama koje su pred nama”, predložio je Nestor. „Kako, kada znaš da će

nas naći i da ćemo biti onda izloženi poruzi, ne samo ja, nego i moj otac, majka. Ni ti nećeš biti pošteđen. Budo je u stanju da prevrne sve kako bi me našao i da od velike ljubavi koju kaže da osjeća prema meni, preokrene u mržnju koja je jača od ljubomore i koja ne bi ni tebi donijela ništa lijepo. Ja ne žalim moj život, jer već znam da ću ga tužno provesti, sa čovjekom koga ne volim. Tebe bih izložila velikom riziku po život, jer znam da bi Budo tražio zadovoljstvo u dvoboju. Takvi povodi su jak razlog, zbog čega Budo mnogo drži do svog plemićkog položaja. Ovako, moj Nestore, trenuci koje sam provela sa tobom, moji su najljepši događaji u životu. Ne brini, ako bi se slučajno što začelo u mome tijelu, bila bih najsretnija žena, i to bih čuvala kao nešto najsvetije, najčistije, najljubljenije, i samo za sebe. Taj plod ljubavi bi me stalno podsećao na tebe. Bila bi to moja tajna veza, koju nikada ne bih otkrila. Svi mi imamo neke male i velike tajne. One se duboko čuvaju u nama, a neke kad tad izađu iz nas jeri im postane tijesno i žele da izađu van. To se nekada završi dobro, a nekada se plati životom ili drugom kaznom. Ovo je naše posljednje viđenje i molim te pamti me po lijepim zajedničkim trenucima”, rekla je Reska, naglo se okrećući od Nestora. Brišući suze, otišla je kući.

Ostao je Nestor sam. Svaki trenutak u noći maškara proveden sa voljenom devojkom urezao mu se u sećanju. Polako je počeo da shvata zašto ga je te noći izabrala ljepotica i darivala mu ono najvrednije što devojka voljenom muškarcu daje. „Što mi je činiti“, bilo je pitanje čiji odgovor nije znao. Ako bi Budu sve kazao, uništio bi Reskin život jer posve bi bilo drugačije da se nije desila njihova zvanična vjeridba. Budo je uveliko primao čestitke, a i počele su pripreme za svadbu. Tako je bilo i u Tomislavovoj kući. Sva organizacija oko devojačke svadbe prepuštena je njenoj majci. Reska je malo iz kuće izlazila. Sate bi zamišljeno provodila ili je slušala majčina upustva što joj je činiti tokom

vjenčanja i budućeg života u Budovoj kući. Običaj u priobalju jezera je bio da se nekolike godine živi u muževljevoj rodbini prije svega sa njegovim roditeljima, braćom i sestrama. Rijetko ko od mladoženja napušta roditeljski dom poslije ženidbe. Takve kućne zajednice održavale su se sve dok roditelji ne umru. Tada se braća počnu dijeliti, onako kako je to u usmenom testamentu ostavio domaćin kuće, muževljev otac. Unutar porodice se živjelo po tradicionalnom načinu, a glavne odluke je donosio mladoženjin otac. Naravno, u vlastelinskim porodicama tradicija življenja bila je posve drugačija. Rijetko su živjeli roditelji i đeca, posebno kada su đeca odrasla. Školovali su se u drugim zemljama pripremajući se da im gospodar Zete da neko mjesto na dvoru, koje je umnogome zavisilo od odanosti Gospodaru. Život na dvoru bio je izazov i unio je u Zetu promjene u društvenom životu, ne samo među dvorjanima, nego i kod običnog stanovništva. Polako se mijenjao i stil oblačenja, u zabavama je sve više bilo onih igara koje je dvor organizovao. Budo nije imao roditelja, braće ili sestara. Poslijeke smrti đeda I babe živio je sam u velikoj kamenoj kući na jezerskoj obali. Često je posećivao mjesta na Primorju i bio viđen gost na dvoru. Nije mnogo pričao i kada bi govorio pažljivo su ga slušali. Vlastelini su, inače, dobijali taj status nasljedstvom. Davao je to Gospodar, ali prije njega o budućem vlastelinu bi razgovarala vlastela oko Gospodara. Ta odluka se godinama provjeravala, zatim se vijećalo, da bi kasnije bila donešena. Zvanje vlastelin dobijalo se po osnovu moralnih osobina, junaštva, gospodstva, pismenosti, bogatstva i drugog, na opštem zetskom zboru, najčešće održanom na velikom prostoru, kojeg je uvodio u zvanje Gospodar, posebnom ceremonijom. U posljednjim vjekovima zvanje vlastelina se nije biralo, već se nasljeđivalo. Vlastelin je bio i komandijer čete od sto ljudi, zato se nerijetko zvao i stotinaš. Komandovao bi najprije seoskom četom, a kasnijim zaslugama bi dobijao više činove. Uporedo sa

vlastelinom, u selu se obavezno birao knez sela. On je rješavao sporove u selu. Kada nije mogao da ih sam riješi, sazivao bi zbor na guvno, kojem bi prepuštao sporove. Ukoliko ni zbor na guvno ne može riješiti sporenje žitelja sela, onda se obavezno ide kod Gospodara, koji donosi konačnu presudu.

SUĐENJE

Budu su sve češće došaptavane vijesti o tome da su neki učesnici maškara videli kako je Reska te noći nestala, poslije igara sa Nestorom i da se kasnije nije vratila na guvno. I kako to obično biva, od početne vijesti napravi se mnogo različitih priča, jer svako od ogovarača dodaje ponešto svoje. Selo je živjelo od toga. Nestoru su te priče odgovarale jer se nije htio odreći voljene djevojke, pod bilo kakvim okolnostima. Nijesu ga zanimale posljedice. Naprotiv, nekim vršnjacima u selu priznao je da je tu noć proveo sa Reskom, i ako je znao da mladi seljani neće zadržati tu priču samo za sebe. Budo je otišao kod Tomislava, a ovaj je pozvao na razgovor ćerku Resku. Njena majka se nije pojavljivala, već je iza debele plišane zavjese, koja je dijelila dvije prostrane sobe – slušala razgovor.

„Čuju se razne priče, da je vaša šćer provela noć u vrijeme maškara sa Nestorom”, pitao je Budo njenog oca. Tomislav, iznenađen, tražio je pojašnjenje od budućeg zeta. Nadugo i naširoko Budo je pričao da su mu to mnogi ispričali, ali da nije htio da provjerava sve dok selo nije počelo javno da priča. Tomislav je saslušao uznemirenog momka, a zatim se okrenuo put svoje mezimice, Reske i upitao: „Što je od ovoga istina?” „Neznam, oče, što je ko pričao, ali ću ti ja reći istinu. Podizao si me, volio i čuvao kao svoje najmilije blago. Bezbriznost je obilježila moje rano djevojaštvo, sve do momenta uzrasta i saznanja da ja ne mogu sama birati čovjeka za koga bih se udala, već to, u ime mene i moje volje, čini drugi, dajući me drugom čovjeku, koga ne volim. To me uveliko pogađalo. Bezvrijednost moje djevojačke želje i riječi izgubila je smisao u mom daljem životu. Protiv toga sam se u sebi dugo borila. Pa, voljeni oče, ako je Gospod svakom od nas u času rađanja dao slobodnu volju, kao svoj naj-

veći poklon zemaljskom čovjeku, a jeste, onda kako da u moje ime odlučuje drugi, pa makar to bio i roditelj. Razumije se da si ti za mene želio dobar brak, bezbrižan život i bez siromaštva, ali se ja u svemu nijesam pitala, nijesam odlučivala, i ako je to moj život i jedna od najvećih odluka koju svako od nas treba da donese sam, po osnovu svojih osećanja i potreba. Moj oče, brak ne podrazumijeva sreću u bogatstvu i plemićkoj tituli, već u ljubavi koja mora biti oslonac braka, makar i to bilo ograničeno vremenom. Dan maškara je za mene bio dan kada sam mogla sama da odlučim, da se povinujem svojim željama i darujem sebe onom čovjeku, koga sam, rekoh ti, sama izabrala. Taj jedini dan i noć je ustvari dan koji meni pripada, i iskoristila sam ga, tako što sam sebe darivala momku koga vi obojica pominjete. Kunem se da taj momak meni nije učinio ništa što ja nijesam željela i htjela. Poslije te noći ti si, oče, tražio meni muža, a više sebi nasljednika. U tom traženju muža za mene ja se nijesam, rekla sam ti više puta, pitala, niti odlučivala. Sada kada stojim pred vama, moja sudbina je u vašim rukama i samnom radite što vas je volja, ali znajte da se ne kajem,” rekla je Reska.

Zavladala je tišina teška, bez priče, u kojoj se trenutak pretvara u sat i dan. Budo, sav crven u licu, nije znao što da kaže. Pred njim stajala je Reska, devojka koju je volio i za koju je mislio da će ostatak života sa njom bezbrižno provesti. Sve mu se najednom srušilo jer je njegov ugled, kao plemića, i čovjeka - ukaljan. Više nije bio siguran u svoju ljubav. Bio je ponižen, ne samo u okolini, već u plemićkom redu, u kome svaki pojedinac tačno zna svoje mjesto – mjesto koje mu pripada. Ako oprostí Reski preljubu, o čemu bruji selo i vlastela, on onda ostaje bez časti i ugleda i njegova kuća je osramoćena. Čin prevare mora se debelo platiti, prvo sa njegove strane -on će raskinuti vjeridbu, a kao plemić zatražit će zadovoljštinu. Da, zadovoljštinom koja bi mu pripala iz obračuna sa čovjekom koji mu je nanio sramotu, umi-

rila bi ga i povratila mu poljuljano mjesto u plemićkoj družini. Nije ga interesovala sudbina Reske koju više nije želio za ženu, a još manje ljaga koju je ona prevarom navukla ocu Tomislavu i njenoj majci. Ipak, ova mučna tišinana ćerala ga je da donese odluku koja mora biti javna, da selo i drugi znaju, jer je to postala opšta bruka i za njega javna uvreda. „U neđelju će na guvnu biti narodni skup, na kome ću saopštiti svoju odluku”, reče Budo i bez pozdrava izađe iz Tomislavove kuće.

Dugo je Tomislav ćutao jer mu na um nijesu dolazile riječi sa kojima bi počeo razgovor sa šćerkom. Ušla je njegova žena i prvi put od kada je u braku sa Tomislavom povišenim glasom rekla: „Nijesi je smio bez njenog mišljenja obećati Budu. I sam znaš da je njeno druženje sa ženama koje si joj preporučivao kao učiteljice promijenilo njen život, bilo da je riječ o oblaćenju, vaspitanju ili o odgoju. Reska nije više tvoja mala đevojčica, već odrasla osoba sa drugačijim pogledima na sebe, okolinu, muškarce i život.” „Ti mene optužuješ da sam jedini krivac za ovu sramotu koju nam je ćerka napravila? Kako sada da živim sa tim?” „Sve prolazi i ova bruka će proći”, kazala je majka Reski blago je pogledavšii povuće se u drugu prostoriju.

Došla je neđela. U ranim jutarnjim časovima okupio se narod na guvno. Došao je Budo sam. Polako su iz kuće krenuli na zborovanje Tomislav, njegova žena i Reska. Njeni roditelji, iscrpljeni, išli su jedno za drugim, ne skrećući pogled sa strane. Reska za njima, posve smirena, uzdignute glave, pozdravljala je svakog ko joj je upućivao pozdrave. Obučena u tek sašivenu dugu crnu haljinu sa visokim okovratnikom, odavala je utisak gospođice koja je već prihvatila žig preljubnice. Smireno je stajala, nedaleko od oca i majke, tražeći pogledom Nestora, koji je hitao da se priključi zboru. Guvno - mjesto okupljanja seljana je ogledalo naroda. Mjesto će se sudi, nagrađuje, kažnjava. Mjesto

đe se odluke seoskog vijeća bez pogovora poštuju, pa bilo to da se osuđeni kažnjava kaznom ili se kažnjava najtežom odlukom - proćerivanja iz sela. Sve kazne se izvršavaju bez pogovora. Guvno - mjesto zбора i dogovora o korišćenju jezerskih okna, o pomoći porodicama koje su pomoć tražile, mjesto ispraćaja mrtvihi mjesto đe se održavaju svadbe, dočekuju glavari. Mjesto đe se dodjeljuju medalje ili se uzimaju. Mjesto sa koga se išlo u bojeve i mjesto đe su se preživjeli vraćali. Mjesto đe se krštavalo. Mjesto đe se sudilo o prevarama, nevjerstvu, krađi, krvnoj osveti. Mjesto đe se pohvaljivao onaj koji je to zaslužio. Mjesto đe su sveštenici najradije kršćavali. Mjesto đe se slaviila seoska slava. Guvno je mjesto na koje je dolazio Gospodar Zete, primao one koje su to tražili, sudio, odlikovao zaslužne. Mjesto đe su hrabri i slabići slobodno govorili. Mjesto đe su sve odluke donijete iz tradicije, koja je bila nad životima.

Tog dana sudilo se preljubnici, đevojci koja je pogazila vjerenički zavjet vjernosti čovjeku kome je obećana. Knez sela, ostarjeli sijedi starac, rekao je razloge zašto su se okupili i zamolio seosko vijeće da zauzme mjesto na drvenim klupama. Tri člana seoskog vijeća pokušavali su i često uspijevali da sve sporove riješe mirnim putem, pa i one najteže, recimo kao krvnu osvetu ili svirepa ubistva. Spor kod bračne preljube nije bio čest, ali se najčešće kažnjavao razvodom braka i lišavanjem imovine onoga koji je izvršio preljubu. Đeca su pripadala onom supružniku koji je bio nevin. Ako je žena bila preljubnica, ona je proćerivana iz sela. Ako je ostala da živi u selu, doživotno je bila žigosana kao kurva i izopštena iz seoskog života. Odluku seoskog savjeta samo je Gospodar mogao da preinači. Seoski savjet se birao svakih pet godina. Njegov sastav uvijek se javno birao na guvnui činila su ga tri ugledna čovjeka i sveštenik koji je, po zahtjevu savjeta, obavljao pričešća, zakletve ili ispovijesti. U njegovom sazivu nijesu mogle biti žene. Svi su bili obučeni u crna odijela.

„Sada neka seosko vijeće sudi”, rekao je knez. Rastom najviši i, činilo se, najstariji član savjeta, rekao je da suđenje može da počne i pozvao Buda da iznese tužbu. Odlučnim koracima došao je ispred seoskog vijeća nesuđeni Reskin muž i kazao: „Svi znate zašto smo se okupili. Ja, ipak, molim seosko vijeće da ne počinje sa suđenjem i donosi presudu, već da pročita pismo našeg uzvišenog Gospodara Zete, u kojem je, čini mi se, presuda već donešena“. Tišina su remetili koraci prevarenog vjerenika. Prišao je savjetu, pružio papir i vratio se na svoje mjesto. Dugo su članovi savjeta vijećali, da bi na kraju jedan od njih počeo da čita pismo. „Suđenje đevojci Reski ima da se obustavi sve do završetka Osmanlijskog napada na Zetu. U odbranu Zete imaju da pođu vlastelin Budo i Nestor Radanov. Budo će i dalje komandovati seoskom četom u kojoj će Nestor zauzeti mjesto običnog borca. Tek poslije bitke sa Osmanlijama, ako kojim slučajem preživi jedan od dvojice – neka se oženi Reskom. Ako iz bojeva ostanu živi Budo i Nestor - Resku za ženu će dobiti onaj koji preživi dvoboj, koji će nadgledati samo seoski savjet.” Završetkom čitanja Gospodareve naredbe odahnuli su svi. U momentu kada se okupljeni narod počeo razilaziti na sred guvna stala je Reska. Rekla je da ima nešto da javno kaže. „Svi znate”, počela je javnu ispovijest đevojka zbog koje je morao i Gospodar da donese presudu, i nastavila: „Poslije noći maškara moje tijelo mi govori da se u njemu začeo novi život. To me čini srećnom i ponosnom. Ponosnom, jer sam odluku o začecu đeteta donijela sama i sama ću snositi sve posljedice svoje odluke. Htjela sam da svi čujete i znate. Gospodarevu presudu ko hoće neka je prihvati. Ja ću, u ime cijene moje ljubavi od te noći u kojoj sam poklonila voljenom momku sve ono što svaka đevojka čuva za prvu noć provedenu sa mužem, samoj sebi presuditi. Iskreno da vam rečem, žao mi je što ću prekratiti život koji nosim u sebi”, rekla je Reska.

Hitro je ispod duge crne haljine izvadila veliki nož i visoko zamahnula njime, sa namjerom da ga zarije u svoj stomak. Iza Reske stajao je Nestor. Lijevom rukom je pokrio đevojački stomak, a desnom pokušao da zaustavi Reskin ubod nožem. Nije uspio. Sudbina je tako htjela da Reska svom snagom ubode Nestorovu lijevu ruku, koja je zaustavila dalji put noža u njen stomak. Njegova ruka je zaglavila nož. Nestor je desnom rukom izvadio krvavi nož i odgurnuo Resku, koju su prihvatile dvije seoske žene. Pocijepao je košulju i obmotao lijevu ruku. Nastao je tajac u kome su se čuli koraci žitelja sela kako odlaze sa guvna. Knez sela je glasno rekao: „Jedan dio pravde je izvršen, a drugi će sudbina odrediti, ali onako kako je Gospodar Zete naredio”. Nestor je prišao Reski, oštrim glasom je upozorio da čuva njihovo dijete koje je tog dana javno priznao za svoje i otišao sa guvna. Petnaestog dana poslije suđenja počelo je okupljanje čete.

Početak decembra je. Hladno je. Na prostor ispred crkve prvi je došao Budo, komandijer čete. Pobio je veliki barjak ispred sebe. Svako ko je dolazio, stao bi ispred barjaka, poklonio mu se, a zatim se predstavio, kazavši svoje ime i prezime i rukovao bi se sa Budom. Pozdravljajući se sa roditeljima i sestrama, Nestor je sa braćom išao putem prema crkvi. Prolazio je pored Reskine kuće, koja ga je čekala malo dalje od ograde imanja svog oca. Nestorova braća su joj poželjela dobar dan, a Nestor je stao ispred nje i zaustavio njenu namjeru da se sa njim rukuje riječima: „Ti me čekaj. Ako se živ vratim vjenčajmo se. Nemoj da ti ne padne na um da sa detetom nešto loše učiniš. Čuvaj ga i podiži, dok se ja ne vratim. Ako se ne vratim, neka ti je od mene sve oprošteno, nađi novog muža, ali te molim da dijete koje ćeš roditi daš mojoj majci koja je spremna da ga podiže”. Povrijeđena što se nije pozdravila sa Nestorom, Reska se vratila u kuću svojih roditelja i rekla majci to što joj je Nestor kazao. „Znala sam”, rekla je majka i dodala: „On je pravi muškarac i pravo zbori“.

Idući prema crkvi Nestor je odlučio da se barjaku pokloni, da kaže svoje ime i prezime, ali da se sa Budom ne rukuje. Poklonio se barjaku, saopštio svoje ime i prezime i okrenuo se ka ljudima koji su čekali dalju naredbu. „Tu, Nestore, stani. Ovom četom ja komandujem i zato ćeš ispoštovati red koji svakom nalaže da bi se postrojio u četu”, rekao je veoma ljutito Budo. Kad je Nestor stao, prišla su mu braća i rekla da izvrši naređenje kako bi četa mirno otišla u boj sa Osmalijama. „Sloboda je iznad naših života. Poradi toga, obavi svoju dužnost u miru”, rekli su mu. Među okupljenima nastao je tajac. Čekalo se kako će se Nestor ponašati. On se mirno okrenuo, došao ispred Buda, pružio ruku, koju je komandijer čete prihvatio. Budo je potom veoma glasno govorio: „Četni barjak se daje ispred svakog boja drugoj osobi, koju predloži komandijer, a četa prihvati. To pravilo znate. Ja sada predlažem četi da se Nestoru da barjak. Nestore, hoću da tebi i svima da kažem. Barjak je sveti simbol našeg sela, Zete, naše otadžbine. Svi barjaci su jednaki. Nema manjih i većih. On je vazda bio iznad nas i naših života. On nema cijenu. Barjak je naš znak, usud i krst. Dakle, on je simbol našeg trajanja, od Duklje njenih vladara, kraljeva, svetaca: Svetopeleka i Vladimira, do našeg pečata, priznanja dukljanskog kraljevstva rimskog pape, i arhonta Petra, pa do Zete. Barjak jedinstvenih hrišćana, sve od iskona do Balše Trećeg i njegove velike podrške pravoslavlju - do današnjih dana. Barjak je najviša naša mjera, jer je simbol: slobode, naših života, ugleda, ponosa, radosti, rana, pogibija, plača, korote i suza. Barjak nikada ne smije ostati sam ili pasti u neprijateljske ruke. Braniš ga svojim životom, pa ako pogineš ispod njega, drugi će ga uzeti i sve tako, ne daj Bože, do posljednjeg. Ako ga drugi uzmu tada se barjak brani u šecanju, sve do njegovog novog vraćanja u naše ruke, do vječnog trajanja. Barjak živi u nama i sa nama se rađa, ali ne umire, jer ga novi barjaktar nosi i leprša u miru i u slobodi, u svojoj državi,

na sigurnom mjestu. Ti njega zaslužuješ. Siguran sam da ćeš ga braniti svojim životom”, rekao je Budo predajući barjak Nestoru. Začuden odlukom komandijera, Nestor je stao, prišao barjaku, izvadio držalo iz zemlje, podigao ga u visini svojh ramena i poljubio u dio držala koji je bio zaboden u zemlju.

Postrojena po dvojica u koloni, četa je čekala da na njeno čelo dođe komandijer. Iza njega stao je Nestor, novi barjaktar. Krenuli su uskim putem sredinom sela da bi vijugavim puteljkom zamakli iza brda i dalje nastavili put ka zbornom mjestu Zetske vojske. Prolazeći kroz selo ženska čeljad, starci i đeca davali su neko vino, rakiju, hranu, ljudima u koloni, koji su odlazili u bitku. Ispred Tomislavove kuće stajala je Reskina majka. Glasno je pozdravila Buda, a zatim Nestoru u džep ugurala debele crne vunene čarape. Praveći se da ga lijeva ruka kojom je pridržavao barjak ne boli, Nestor je, ustvari, jedva držao uspravno barjak da mu ne padne. Dugo su pješaćili do mjesta đe su bili logori Zetske vojske. Raspremajući stvari koje su sa sobom donijeli, Budova četa se pripremala na počinak. Cijelu noć Nestor se pitao zašto mu je Budo dao barjak. Mogao ga je dati drugim ljudima koji su ranije išli u bojeve i imaju zasluge u ratnim akcijama, a ne njemu koji prvi put u boju učestvuje. Učinilo mu se da ga je Budo stavio na probu, dajući mu čast i veliku odgovornost u budućem boju sa Osmajlijama. Dnevne pripreme, čišćenje pušaka koje su se punile barutom za jedan metak, provjeravanje oštrice kratkih noževa i osiguranje praha od vlage koji im je dodijeljen, potisnuli su Nestorovu nervozu i bol koji je ošćeao.

Sljedeći dan došao je u logor Gospodar Stefan, koga su zvalii Stefanica. Dočekali su ga visoki oficiri, sveštenik i nekoliko ljudi koji su se prethodnih dana šunjali po logoru. Inače, za pravoslavlje u Zeti se veoma zalagao i podržavao Balša Treći. Narod Zete veoma je cijenio Stefanicu Crnojevića. Govorilo se da je

veoma mudar, da se dugo opirao Mlečanima kojima se vratio poslije pada Smedereva, odnosno poslije turskog osvajanja Srbije. Potpuno okretanje Mlecima i sklapanje mira sa njima, Stefanica je potvrdio pisanim dogovorom na Vranjini. Uz ime Gospodara nosio je titulu vojvode. Od Mlečana je dobio još jednu titulu vojvode i priznanje kao Gospodar 51.opštine u Gornjoj Zeti. Sklapajući mir sa Mlečanima, ovaj rodonačelnik Druge crnogorske dinastije Crnojević, mogao je lakše da brani upade Turaka na grad Medun. I ovaj pohod Zečana imao je za cilj odbranu od sve agresivnijih Turaka. Nekolike čete su se za ovaj boj lađama prevezli preko Jezera, da bi pješke zatim otišli u susret Turcima koji su htjeli da pokore ševnerni dio Zete. U jedanaest sati Gospodar se popeo na drveno postolje, raskopčao malo dužu dolamu i veoma glasno rekao: „Veliki odred turske vojske približava se našoj Zeti. Plan im je da ubiju sve što je živo, spale i pokore našu otadžbinu. Naoružani su, obučeni i uhranjeni dobro, bolje nego mi i ima ih više nego nas. Ovu borbu moramo dobiti ili nas i naše otadžbine neće biti. Mi nasmijemo da se povlačimo, da se predamo, niti da razmišljamo o našim životima. Mudri ljudi rekoše da je strah odlika hrabrih, a mi o strahu ne smijemo da razmišljamo. Zato svi kao jedan, poći ćemo u ovaj krvavi boj, ubijedeni da je naša najveća odbrana što ćemo našim životima braniti našu decu, žene, starce i našu Zetu”, rekao je Gospodar i naredio da visoki oficiri dođu u njegov šator.

Malo je ko, poslije govora Gospodara, pričao. Svako se nekako povukao u sebe. Nestor se odvojo od čete, šeo na obližnji kamen i udubio se u misli. „Posljednjih mjeseci meni su se dogodile velike ali čudne stvari. Poslije dobijanja peridota od Simona, do maškara i susreta sa Reskom i svega onoga što je selo pričalo i suđenja na guvnu, pa do dodjele barjaka i sada odlazak u bitku iz koje se sigurno neću živ vratiti, previše je za jedan duži život, a ne za moj koji tek sada počinjem, kao zreo muškarac,

da živim. U svemu nenadanom što me snašlo, najviše radosti sam dočekaao kada mi je Reska saopštila da nosi moje dijete. Taj osećaj očinstva preveo me je iz doba mladosti u zrelog čovjeka. To zrijevanje odgovornosti najednom mi je postao srećni teret, koji sam spreman da ponese. Ako poginem, kakvi su izgledi da hoću, to dijete će podići moja majka ako ga Reska neće. Neka raste, reći će mu neko za njegovog oca, da je poginuo za otadžbinu.” Njegove misli prekinuo je stariji čovjek, koga je poznavao iz Krajine. Prišao mu je, sio pokraj njega i rekao: „Dugo godina sam poznavao starca Simona iz Svača. U njegovu kuću svraćao sam kao u svoju. Znao sam sve njegove nevolje, ali i radovanja kojih je zaista, malo imao. Nije se on meni ispovijedao, već mi iskreno pripovijedao. Tako je bilo i pred njegovu smrt, koju je dugo želio i iščekivao. Pozvao me je noć uoči njegove smrti i ispričao kako ti je prstenom platio jegulju. Osećao sam da je to sa zadovoljstvom učinio, mada sam znao da u svom dugom životu nije imao bliže rodbine, te je, možda, zbog toga tražio iskrena prijateljstva sa ljudima, pa čak i sa onima koje nije poznavao. Tada mi je predao pismo i rekao da ga poslije 40. dana od njegove smrti otvorim i pročitam, te da ga uručim onome koga je on označio kao njegovog nasljednika, odnosno, kome on poklanja svoju kuću i imanje. Mislio sam da ti ovo pismo donesem u selo, ali Svač je u međuvremenu mnogo stradao i u njemu je Simonova kuća porušena. Ostalo mu je imanje na Primorju koje ti je, takođe, poklonio. Zatim, sprečavalo me i ono što se dešavalo tebi i tvojoj đevojci, a i ovaj pohod u boj sa Turcima su me omeli da to ranije učinim”, rekao je čovjek koji se predstavio kao Đoko i pružio pismo u kome mu je Simon poklonio kuću i imovinu.

Uzeo sam pismo i priznao da ne znam da čitam. Zamolio sam da to učini on. Bez riječi je prihvatio pismo i pročitao ono što je već riječima saopštio. Dugo smo, zatim, pričali o starcu Simonu, naročito ja. „I dan danas neznam zašto je Simon odabrao

mene da mi ostavi sve ono što je imao”, rekao sam. „Pa svi smo mi znali da je Simon veoma dugo živio i ono u što su mnogi vjerovali da je mogao da, kako je zborio, vidi kroz vrijeme i ljude u prošlom i budućem vremenu. Znali smo da je nekoliko puta bio kod najviših svještenika ovđe i u svijetu. Ne samo kod njih, već je boravio i na mnogim dvorovima i bio gost nekim vladarima. Naročito, pričao je da su ga tražile žene kako bi im predskazivao budućnost. Nije htio to da radi i mnogo puta zbog toga je svoj život branio mačem, od onih koje su te žene slale da ga ubiju”, rekao je Đoko, tražeći rakiju da potegne i da ponudi Nestora. „Govorilo se da je pravo bogatstvo stekao tako što su ga darivali ljudi kojima je gledao u buduću vrijeme. Takvi ljudi, kao što je bio on, lutali su po svjetskim dvorovima. Nije htio da kaže na kojem je dvoru predvidio budućem kralju da mu mlađi brat sprema ubistvo. Simon mu je objasnio da vladar ili običan čovjek, koji je u naletu svoga uspona, mora voditi računa ko ide iza njega. Svi ljudi koji se penju poslije prvoga, vrebaju priliku da ga svrgnu jer potajno ili javno vide sebe na njegovom mjestu. U tom penjanju, rekao je budućem kralju, jedne oči drži pozadi, a druge naprijed. Onim ljudima koji ti se kunu u odanost, ne vjeruj jer lažu da bi se s’ tobom popeli do vrha. A na tom samom vrhu ima mjesta samo za jednog. Budući kralj je, poslije očeve smrti, uvidio da njegov rođeni brat potplaćuje neke ljude da ga ubiju. Tek kada je bio siguran u bratovljevu namjeru, naredio je njegovo ubistvo. Simon se na tom dvoru zadržao godinu dana i bio je bogato nagrađen. Jedno več, neopaženo, zaogrnut mra- kom i kišom koja je lila kao iz kabla, utekao je. Vratio se kući. Neki od vladara ili visokih dvorjana su glavom platili. Mnogi- ma od njih obistinila su se Simonova proročanstva i njegovo gledanje budućeg vremena, rekoš ti. On je pričao da u svojim vizijama prepoznaje ličnu opasnost. Klonio se tih ljudi, za koje je vidio da bi ga ubili i krajeva u kojima su vladali. Znao je da

ga u zavičaju čeka Marija. Žena mu nije bila neka ljepotica, ali je bila osoba jakog karaktera, prijeke naravi, koja se baš zbog toga nije udavala, sve dok je on nije zaprosio. Svoje udvarače, govorio je, prepoznavala bi kao muškarce mlakonje, kojima su žene gospodarile i nije njih htjela za muža. U vremenu kada je harala kolera, Simon je došao u rodni grad. Mariji, koja je stanovala u predgrađu Svača, rekao je da se lijepo obuče u neđelju jer će se vjenčati sa njom. Buduća mlada nije se bunila, a Simon je u međuvremenu otišao u Risan i kupio peridot kod udovca koji ga je prodavao poslije smrti njegove žene. Simon i Marija nijesu imali dce, ali ni dobar brak. Nerijetko bi Simon odlazio, bez objašnjenja i pozdrava, i godinu, dvije lutao po svijetu, što je Mariju strašno ljutilo. Međutim, kada bi se vraćao i kada bi ga Marija ugledala, sve mu je bilo oprošteno. Kasnije se Simon rastao od Marije. Ona se preudala za drugog i sa njim imala dijete, a Simon iz Svača nije više odlazio na svoja tajanstvena putovanja. Eto, to ti je priča o starcu koji nije znao koliko ima godina. Ti si srećan čovjek, kome je Simon ostavio sve što je imao”, rekao je Đoko.

Rastali smo se, Đoka nijesam više viđao, a od njegovih poznanika saznao sam da je poginuo u prvom našem jurišu. Ja sam dobio još jedan nenadani poklon, kome se nijesam mnogo radovao. „Zašto je Simon odabrao mene i ostavio mi kućište i imanje, kada me nije poznavao? Pa dobro, za jegulju koju sam mu prodao dao mi je prsten, kome se nijesam radovao i koga sam sakrio u suho-međom ozidanu ogradu ispred naše kuće. Sada dobijam imanje i razrušenu kuću u pismu koje mi je predao čovjek koga nikada nijesam poznavao. I što će mi papir, prsten i voljena žena, kada ne znam hoću li se živ vratiti kući? Tajanstvenost moga življenja iznenađuje me često, sve mi se dešava mimo moje volje, znanja i potrebe”, poluglasno razmišljao je Nestor boreći se sa snom koji ga je primoravao da se ispruži na голу zemlju u hladnoj noći.

Zaspao je. U zoru ga je probudio Budo i rekao da se pripremi jer uskoro odlaze u napad. Rekao je još i to da probudim četu i da se pripremimo za borbu.

BARJAK

Razvili smo četvu tako da su lijevo i desno krilo istureniji od sredine. Sredini čete je zadatak da dočeka glavnicu turskih vojnika. Borci iz sastava sredine čete će prvi zapucati i ako ne bude kakvog iznenađenja, započeti će bitku. Kad bitka počne, oba krila će pokušati da zatvore krug tako što bi neprijatelja sabili u sredinu i naravili obruč oko njih. Tada bi prestala puščana paljba i svi bi krenuli u juriš, hladnim oružjem. Takvu taktiku predložio je Budo Gospodaru, koji je prihvatio. Ukoliko nas Turci nadjačaju, krenuće ostale čete, koje u pripremi čekaju ishod našeg položaja, i zapovijed Gospodara da krenu u juriš. Bio sam svjestan da je naša četa ustvari žrtvovana, prvo iz razloga što smo mi na najgorem mjestu jer idemo Turcima u susret uz brdo, i drugo što puščana borba prestaje kada oba krila zatvore krug i prelazi se na borbu prsa u prsa za koju su mnogo brojniji i iskusniji Turci.

Zora je lizala vrhove brda. U njihovoj sredini će se odvijati klanica između nas i Turaka. Išao sam sredinom čete noseći u desnoj ruci barjak, a u lijevoj napunjenu pušku. Pazio sam da moj korak ne pokrene koji manji kamen, čiji zvuk bi odao naš položaj. U momentima kada znaš da ideš u susret smrti, tvoj um uhvati panika, a u tijelo se uvuče neka drhtavica i nesigurnost koraka. Na pedesetak metara u susret su nam bili Turci. Čuo se bat koraka. Moj strah nijesam mogao kontrolisati, sve dok nijesmo započeli paljbu. Sredina naše čete opet je podijeljena na lijevo i desno krilo, da bi prva polovina sredine čete zapucala. Poslije te paljbe paljbu će nastaviti druga polovina sredine čete, a prva će puniti puške. Tako smo imali stalnu paljbu. Nijesmo, međutim, uspjeli da treći put napunimo puške barutom jer su Turci jurnuli na nas. Počelo je jakanje, ubijanje i ranjavanje sabljama. Ta nemilosrdna borba prsa u prsa, čini mi se, trajala je vječnost. Meni je nestao

strah koji sam imao. Nijesam razlikovao čiji su jauci, vriska i zveket sabalja, jer se sve stapalo u opštem haosu, đe borba za život ima sasvim male izgledе. Nijesam gledao dalje od zamaha sablje. Sve podrediš trenutku i samom sebi jer si usredsređen na odbranu života, i ako su prilike za njegov spas bile minimalne u silnom naletu Turaka. U toj borbi i sa naše i sa turske strane čuli su se čudni uzvici, koji su najmanje ličili ljudskom govoru. To su bili posljednji smrtni jauci, i nas i Turaka. Malo zatim začuli su se plotuni naših boraca sa lijeve i desne strane čete. Turci su bili opkoljeni. U sredini borbe. To je ohrabrilо mene i saborce oko mene. Jedva da smo odolijevali napadima Turaka. Ono što je malo ostalo od nas da se bori napravilo je krug, kojeg je sa lijeve strane presjecao veliki kamen. Na njega smo iskakali kako bi napravili malu međusobnu daljinu od zamaha neprijateljski sablji. Najžešći napad, za koji sam mislio da je kraj našeg otpora, kraj naše agonije i života. Sve nas je manje bilo u grotlu smrti. Najedanput do mene viđeh komandijera Buda da se grčevito brani od napada. Njegovo odijelo, posebno rukavi, bili su natopljeni krvlju. Znao sam da je ranjen jer je sablju držao u lijevoj ruci. Vješto je izbjegavao zamahe sablji, sve do momenta kada se našao u sredini. Sve teže se branio i lijevom rukom. Ostavio sam barjak na kamen. Ne znam kako, ali sam mojim kratkim nožem jurnuo na dvojicu osmanlijskih boraca koji su takođe imali kratke sablje. Više snagom, nego vještinom korišćenja sablje, uspio sam da se probijem do Buda. On teško ranjen, jedva je stajao na nogama. Ja sam jedva odbija onapade Turaka. Naša dva krila čete sve više su stezala обруč. Približavali su se središtu boja. Zavikao sam i dozivao u pomoć. U naletu naših boraca padali su turski vojnici. Neki od njih su počeli da bježe. Naši su sve jače jurišali prema Budu i meni. Posljednjim atomom snage sam držao teško ranjenog komandijera. Do mene su se probili moja braća i prve komšije. Dok su Turci već uveliko bježali, naši

spasioci su izveli Buda iz borbe. Ja sam ostao sam među mrtvim Osmanlijama. Morao sam da se vratim da uzmem barjak koji sam ostavio. Više se od njega neću razdvajati. Barjak bih ostavio da se radilo o mojoj glavi. Kad vidi smrt u očima, dođe čovjeku momenat da sve žrtvuje, ostavi, samo da bi spasio sebe. Kada sam uzeo barjak na mene je nasrnuo ranjeni Osmanlija. Ne znam odkuda se stvorio, ali je kidisao da mi uzme život i barjak. Više smo se rvali, nego što smo noževima zamahivali. U toj borbi, uspio sam da nožem u stomak ubodem neprijatelja, nakon čega je pao na zemlju.

Dalje što je bilo, ničega se ne sećam. Svijesti sam došao pet dana poslije bitke i moga ranjavanja. U novonastaloj smirenosti i sigurnosti ošeo sam živost u mom životu, koji mi se polako vraćao. Iako nijesam imao snage da ustanem, neka unutrašnja potreba ćerala me samo da pričam. Oko mog kreveta ležali su ranjeni borci iz moje seoske čete. Nijedan od njih nije baš bio raspoložen za priču. Pojavio se Budo. Jedva se držao na dva štapa, napravljena od sirovo ubranih grana. Prišao mi je sa skrivenim osmijehom i rekao: „Srećne ti rane, junače”, ali se nijesmo pozdravili jer su njegove ruke bile u zavojima. Onda je izašao iz šatora u kome je bila bolnica.

„De je moj barjak?” „Barjak ti je u četi i čeka te”, rekla je Reska. „Odakle ti?” „Od tvoje braće sam saznala da si bio teško ranjen i da su te vidari spasili. Zbog svega kroz što smo prošli sam tu, jer moje mjesto je pored tebe, protivio se ti tome ili ne. Više se nećemo razdvajati”, rekla je. Dugo Nestor nije govorio. Ćutao je jer ga je mučila misao što će Budo da kaže, kada vidi da je Reska tu. A, zapravo je sve počelo zbog Reske, jer za nju su vezana dva muškarca. Jedan kojeg joj je otac nametnuo za budućeg muža, a drugi koga je ona za jednu noć izabrala. Dva muškarca su poslije bitke sa Turcima, po zapovijesti Gospodara, pristala na dvoboj

koji će odlučiti kome će Reska pripasti. Sada su odnosi između njega i Buda posve drugačiji, naročito od kada mu je Budo dao četni barjak. Ništa manje poštovanje nije imao ni Budo prema njemu, jer mu je u toku boja sa Turcima Nestor spasio život, rizikujući da izgubi svoj i barjak koji je u Zeti bio i ostao iznad njihovih života. Međusobne odnose komandijera i barjaktara sada dodatno komplikuje dolazak Reske u ratnu bolnicu u kojoj se Nestor oporavljao. Nepredvidljivost događanja prekinuo je Budov glas. Opet sam pao u nesvijest. Nekoliko sati nijesam dolazio sebi. Iz tog čudnog sna u život vratio me Budov glas. „Probudio si se, to me raduje“. „Jesam, komandijeru“. „Evo i mene“, rekla je Reska i nastavila: „Stojim između dvojice muškaraca koji su se zakrvali zbog mene. Hoću, Budo, da znaš da nijesam došla da bih pravila još težu, ako je ima, svađu među vama, već da ponudim sopstveni život kao žrtvu, da bi ta mržnja prestala. Dosta je bilo muške pogibije. Malo ima moralno javne ženske priznate krivice. Mnoge žene krive moj nemoralni postupak, i ako ima dosta grešnih družbenica, koje godinama čine isto što sam ja za jednu noć uradila, ali koje ćute i kriju se iza navodne vjernosti mužu i koje u svoju odbranu nude lažne ženske suze i u tome vješto koriste lukavstvo, u čemu ljepotu ističu kao svoj najjači adut. Muževi su im opraštali. Ne govorim o ženama na kojima je vazda kuća stajala, majkama, koje su mušku decu pratile riječima da budu ono što su im preci bili i da bi radije čule glas da su mrtvi, nego da donesu neku sramotu sestrama, koje svog brata vide kao najvećeg zaštitnika, odivama koje su čvale obraz roda i doma, ženama koje su svoje muževe voljele, slušale i poštovale. Govorim sada kao žena koja je svoju nevinost podarila svom izabraniku, kršeći roditeljsku odluku o udaji. Žena koja jednu noć više cijeni nego ostatak života. Žena koja nije htjela da lažni moral unese u budući brak. Žena koja se ne kaje. Žena koja je u narodu, posebno u našem selu, žigosana kao preljubnica,

kurva. Ta moja kazna javnog žigosanja desila se na guvnu. Nju ne mogu izbrisati, iako je bila jedina u mome mladom životu. A ta kazna je teža od svih drugih kazni jer će se god okrenem, stanem, nađem se slučajno ili namjerno, ostale žene bježe od mene, i ako su možda mnoge napravile veći moralni grijeh od mene. One ga nose u sebi. One čute. Mnogim takvim ženama prevara je draža od svih drugih grijehova. Zato neka moj okaljani život bude cijena prestanka ubijanja i žrtvovanja. Među vama neka zavlada mir. Tu presudu izvršiću ovđe. Vi ste živi šedoci mog dobrovoljnog kažnjavanja. Vas dvojica tu moju odluku možete poništiti pružajući ruku jedan drugome”, rekla je Reska i udaljila se nekoliko koraka od mene koji sam ležao i Buda koji stajao uz moj ležaj. „Nećeš ti to učiniti”, rekao je Budo, hitajući da iz Reskinih ruku uzme veliki nož. „Ja i tvoj Nestor”, nastavio je priču uznemireni Budo: „smo se pomirili onda kada sam mu pred svojom četom dao barjak, najveću čast i priznanje. Nijesam ja tu odluku naprečac donio, već sam dobro promislio prije nego sam je izgovorio. Nestor je tu svoju čast, a moju odluku, još više učvrstio u borbi sa Turcima. U momentima kada je branio sebe i barjak, svoje selo, porodicu i Zetu, on je bez dvoumljenja uletio u borbu sa krvnicima koji su htjeli moju glavu i spasio mi život. To je potvrđeno prijateljstvo između dva čovjeka koji su voljeli tebe, Reska. Svojom voljom ti si već bila odabrala drugog. Nestor je mogao da ostane po strani u toj mojoj borbi, da se vrlo lako, bez svoje krivice, oslobodi rivala. On nije to uradio. Sada smo sve troje tu. Izgleda da nas sudbina veže i posljednji put iskušava što ćemo učiniti. Ja kažem: Hrabra ženo, slobodno budi tu sve dok se Nestor ne oporavi, a onda idite u selo zajedno. Srećno vam bilo. Naš dvoboj koji je Gospodar utvrdio da se izvrši poslije boja sa Turcima će odlučiti. Ili ćemo se klati ili se miriti”, rekao je Budo odlazeći.

Ćutali smo dugo. „Šutra ćemo se vratiti u selo”, rekao sam. Reska je htjela da mi pomognem da ustanem, ali nijesam dao. Sam sam se obukao i polako otišao kod svoje čete. Čete u koje je ostalo desetak ljudi, od kojih više ranjenih nego zdravih. Došao je i Budo, noseći barjak u desnoj ruci. „Svi koji možete da se vratite svojim kućama - idite. Ovu bitku ste dobili uz mnogo pogibija i ranjavanja. Barjak ostaje u četi, čekajući drugog barjaktara”, rekao je Bude i otišao u komandu. Reska i ja išli smo ka obali jezera. Pozni jesenji dan. Pusta sela kuda smo prošli. Narod utekao u zbjegove preko jezera u planini. Mnogi od njih ostavili su stoku, neki čak ni kuće nijesu zatvarali. Tužna slika poskitale izgladnjele stoke i živine. Podivljali domaći psi i ptice koje su dovršile berbu sa njiva odavali su prizor napuštenosti, bespomoći pustih sela. Jedino su poneđe mačke ležale na pragovima napuštenih kuća, vjerujući da će se čeljad, ipak, vratiti. Reska je zastala, uhvatila konja koji je osamljen pasao travu. Nije se branio. Privela ga je do mene, popela me na njegovu sredinu tijela i rekla da se za njegovu grivu čvrsto držim. Kaže da će ga pustiti kada se ukrcamo u lađu. Konj se, začudo, nije ritao. Miran, čekao je da ga uz Reskinu pomoć uzjašem. Kao da mu je drago da ga neko uhvati, uzjaše, da ga sebi podredi. Ubrzo smo stigli na obalu jezera. Reska je puštila konja koji nije htio da se udalji od nas. Otišla je obalom jezera da traži čun. Našla ga je i doveslala do mene. Pomogla je da uđem u barku, smještajući me na zadnji dio. „Ko će da vozi”, pitao sam je. „Ja”, kratko je rekla.

Podne na jezeru, a njegova voda, začudo, mirna. Jezero bez vjetra. Rijetki su to dani. Ni na nebu se nije vidio oblačak koji bi nagovijestio nevrijeme. Začas se vrijeme na jezeru promijeni. Iskusni ribari koji su znali ćudi jezera, bili su rijetki koji su ga preveslavali, ili na njegovoj sredini ribarili. Začas dune tako jak vjetar, opasan južnjak koliko i ševerni, podigne talase i mnogo puta u svoju utrobu povuče čun i ljude u njemu.

Ležeći gledao sam moju Resku. Zamahivala je veslima, nekom ujednačenom ritmikom, kao iskusan ribar. U mirnoj jezerskoj vodi malo je koristila snagu. Da, u početku kada je spuštala vesla u vodu, ali snagu je koristila do pola zamaha veslačkog hoda. U drugu polovinu vodenog zamaha manje je koristila snagu. Na njenom licu povremeno je bio vidljiv grč, od uva do usta. Ipak, iz nje je izbijala nevjerovatna snaga, odlučnost i zadovoljstvo. Ono što je željela vozila je u čunu. Primijetila je moje gledanje. Vidio sam da joj godi. Nije govorila ništa, mada joj je lice poneki put bilo crveno. Čitali smo. Uveliko je sunce padalo iza planine kada je doveslala do ostrva, nedaleko od obale. Prišla je na mjesto za vezivanje čunova. Tu su se vezivali čunovi svještenika koji su živjeli u manastirskom konaku i vjernika koji su dolazili na bogosluženje u manastiru. „Ne mogu više i nema potrebe. Prekonačićemo u manastirskom konaku i ujutro krenuti,” rekla je. Mirna noć u manastirskoj tišini vratila mi je spokoj u tijelu. Večernje bogosluženje sam slušao stojeći, jer me rana na lijevoj ruci i butini desne noge boljela. Pristiglo je dosta vjernika. Poslije bogosluženja starješina manastira nas je sve pozvao na večeru. Riba - ukljeva pržena na maslinovom ulju, crni luk u glavicama i čaša crnog vina zadovoljila je moj prohtjev za večerom. Prvi put poslije boja jedem za stolom. Bili smo gladni. Reska je malo jela, pravdajući se umorom. Otišla je na počinak. Ostao sam da slušam oca Pahomiju, koji je okupljenim vjernicima govorio polako, razgovjetno, o istorijatu Dukljanske crkve i uopšte o Zeti.

„Na prostoru današnje Zete bila je Dukljanska crkva, sa sedištem u Baru”, počeo je opširnu priču otac Pahomije. Inače, Dukljansku crkvu priznali su pape: Aleksandar II, Grgur VII i potupapa Kili-ment III. Papa Grgur II Dukljanskog kralja Mihaila priznao je kao Kralja Slavena. Na prostoru između jezera i mora, kao što znate, proteže se sveta planina Rumija. Nije to bio međaš između Istoka i Zapada jer je Dukljanski narod bio više okrenut Zapadu. Ali to

zapadno pripadanje mnogima je na istoku smetalo. Kidisali su na Duklju mnogi osvajači, iz komšiluka i dalekog Istoka. Ko je god došao palio je, rušio i ubijao. Zbog toga je na ovim prostorima više bilo ratova nego mira. Dukljanski narod branio se ratujući, da bi opstao. Najnoviji juriš na nas sada čine Turci”, započeo je bešedu Pahemija, prekidajući je ispijanjem vina iz poluprazne čaše. „Sa svete planine Rumije jasno se vidi pola Duklje, dočim pučina mora dopire sve do očnog vida. Na njenim padinama ili u okolini ozidano je dosta manastira i crkava. Mada znate, pomenuću neke”, nastavio je priču stari kaluđer. „U Koštanima blizu Ostrosa nalazio se dvor Dukljanskog kneza Vladimira. Njegova odbrana Duklje od makedonskog cara Samuila, pa ženidba sa njegovom šćerkom Kosarom i na prevaru pogibija u Makedoniji, knez Vladimir je jedinstven primjer dinastičkih muka i žrtvovanja za Duklju kojom je upravljao i koju je krvavo branio, u cijelom hrišćanstvu. Za takvo stradanje, Nebesa su ga prigrila kao svetog čovjeka. On i dalje živi među nas jer Njegov duh krstari ovim prostorima. Slave ga i poštuju brojni narodi. U Popratima, nedaleko od Bara, đe je šedište Dukljanske nadbiskupije, nalazio se dvor Vojislavljevića. Na mirnoj, a uvijek nepredvidljivoj Bojani, u manastiru Svetoga Srđa i Vlaha nalazio se mauzolej Vojislavljevića. Sa Rumije se vidi brdo Obluk, đe je knez Vladimir vodio veliku bitku sa vojskom cara Samuila i zmijama. Iskrenom i dugom molitvom knez Vladimir je očerao zmije, a svoj život poklonio je Samuilu da bi sačuvao ono malo što je živo ostalo od Dukljana. Sa svete Rumije, kao na dlanu, vidi se Tuđemila, đe je Dukljanski vladar Vojislav do nogu potukao nekoliko puta brojnije Vizantijce 1042.godine. Tu je zadobio slavu i priznanje. U rijetkim godinama mira i spokoja, u blizini Ostrosa, dukljanski knez Vladimir podigao je velebnu manastir Prečista Krajinska, posvećen uspenju Bogorodice. Žena Kosara ga je tu sahranila, nakon što su ga u Makedoniji ubili, na prevaru,

nasljednici cara Samuila. U tom manastiru zamonašila se Kosara i uzela novo ime Teodora. Tu je sahranjena. Sa Rumije se vidi Ratac, đe je bila smještena benediktanska opatija, u kojoj je, vjerovatno, nastalo čuveno djelo Dukljanskog prezbitera „Kraljevstvo Slovena”, u narodu poznato kao „Ljetopis popa Dukljanina“. Ta knjiga će uskoro biti prva knjiga u Zeti i školovanom svijetu. O toj knjizi će se otimati izvanjci, stranci, ali jezik i pismo je čuvaju od otimanja i svojatanja. Zidine porušenog apostolskog grada Svača vide se sa svete Rumije. Rumija pati i upija rane tog grada. Kažu u njega je bilo izgrađeno onoliko crkava ili manastira koliko je bilo dana u godini. Sveta zvona svih crkava i manastira izgrađenih u okolišu Jezera i podnožju Rumije, u jeku rukohvata zvonjenja i molitvi, nadaleko su se čula i činila su ovaj prostor jedinstvenim u hrišćanstvu. Tu su se u fluidu neba i zemlje spajale u jedinstvenoj molitvi Bogu i Njegovom sinu Isusu Hristu. Malo je u svijetu toliko hrišćanskih bogomolja kao na ovom prostoru. Doći će vrijeme kada će u tjeskobi prostora i drugi narodi osvajači graditi svoje bogomolje. Ovo je kratka istorija tada jedinstvenog hrišćanstva na ovim prostorima, koju treba vi da prenosite vašem potomstvu, a ono sljedećim potomcima. Stari Latini zapisaše: „Što nema važnosti od početka, nema ni kasnije”. Stari kaluđer je zastao. Ubrzano dišući gledao je put manastira, valjda tražeći snage da nastavi. Niko nije remetio mir, koji je trajao poduže. Nastavio je, ali sasvim polako. „Kao što se zna, na ovom prostoru u tada jedinstvenom hrišćanstvu, za sveca su proglašeni Dukljanski vladari: Svetipelek i knez Vladimir. Kada je Balša III ojačao pravoslavlje u Zeti, odnosno, tada već, po imenu Crnoj Gori, počela je izgradnja pravoslavnih bogomolja od kojih najviše na ostrvima Jezera. Zidanisu, kao zadužbine, mnogi manastiri i seoske crkve. Poslije raskola u hrišćanstvu 1054. godine suživot mještana ovog kraja nastavio se u miru i slozi, ali po neki put i u trpeljivosti. Dukljanski narod

vazda je bio naslonjen na veliki bazen Sredozemnog mora, i ne samo duhovno, već uopšte, pripadao je načinom života tom prostoru Mediterana. Rekao sam vam da su Dukljani bili brana mnogim osvajačima Duklje i Zete, koji su težili da silom izađu na Mediteran, da se ovđe nastane, da izgrade svoje gradove, na ruševinama ovih naših gradova i sela što su zapalili i porušili. Da nametnu svoje običaje, a potru naše. Da ovđe ostanu zauvijek. Narod kaže da je oteto prokleta. Oni sami, ili su se istražili, ili su od Dukljana poraženi. Naviknuti na uklješteni život između Istoka i Zapada žitelji Duklje, kasnije Zete, živjeli su pod pritiskom jednih ili drugih. Ta linija razdvajanja, i ako nije ucrtana između dvije strane svijeta, ideovim prostorima. Ali ima nešto u ovom narodu, neka sila ili kolektivna moć koja ga održava. Onda kada se činilo da će u tom klinču nestati Dukljani, a sada Zećani, uvijek su se dizali iz pepela, iz trenutnog ropstva i vraćali sve ono što su drugi otimali. Biće to i sa velikim Otomanskim carstvom, koje sada kidiše i širi se na Istoku i Zapadu. Trenutna moć stvara silu, ali sila ne može biti sila zauvijek, jer sila je samo sila u jednom vremenu na okupiranom prostoru. Spojiti okupatore na prostoru osvojenom silom ne uspijeva, jer je to neprirodni spoj pripadnosti tuđeg čovjeka i okupirane zemlje. Uzalud okupatori ruše naše staro, a zidaju svoje novo, to je kratkog vremena i neprirodno je”,govorio je otac Pahomije, sve dok nije primijetio meškoljenje među vjernicima i moje zijevanje koje nijesam mogao sakriti. Ono malo vjernika što je sveštenika saslušalo, otišlo je u selo. Ja u manastirski konak – na kratki počinak.

Manastirska zvona najavila su novi dan na jezeru. Ustala je Reska i ja sam joj se pridružio u jutarnjem bogoslužjenju oca Pahomija sa dva sveštenika. Kad se završilo bogoslužjenje, odlučio sam da oca Pahomiju pitam hoće li Resku i mene vjenčati. Ispričao sam sva dešavanja koja su se desila za vrijeme maškara, suđenja na guvnu, mog odlaska u boj, ranjavanja i drugo. „Sada se, oče

Pahomija, vraćamo u naše selo, ali volio bih da se vratimo kao muž i žena. Da ovo naše blaženo dijete, koje Reska nosi, ima oca koji ga priznaje za svoje dijete. Da se ne stidimo i krijemo u selu, koje nas je žigosalo i osudilo”, rekao sam, prišao i poljubio ga u ruku. Znao je stari kaluđer sve to što sam mu rekao, ali je pustio da ispričam dio naših sudbina. Mislio je biće mi lakše. I bilo je. Reska nije ništa govorila, mada je nijesam ništa ni pitao. „De vam je kum”, pitao je stari kaluđer. „Ti si kum,” rekao sam. „Uđimo onda u manastir. Obavićemo vjenčanje”. Obred vjenčanja nije mnogo trajao. Kada smo izašli iz svetog manastira, Reska i ja smo bili muž i žena. Bila je sva zajapurena u licu. Da li od sreće ili uzbuđenja, nijesam znao. Poslije čestitanja, ušli smo u čun i iskricali se na obalu jezera, blizu našeg sela. Ulazak u selo nijesam doživljavao kao kaznu. Poslije vjenčanja, naprotiv, bio sam posve smiren. Uhvatio sam ženu ispod ruke. Prihvatila je moju ruku stiskajući je tijelom. Išli smo putem prema roditeljskoj kući. Prolazeći pored kuće Reskinog oca Tomislava ona mi je ispričala da su ga jednog jutra našli mrtvog u postelji. „Njegovoj sahrani je prisustvovalo mnogo naroda. Posljednje riječi bile su upućene majci, moleći je za oprost svega onog što joj je u životu našao učinio. Preporučio joj je da se ponovo uda i poželio joj bolji brak nego što je bio njihov. Ostavio je nešto novca, veliku stoku i zemlju. Želio je da majka i ja sve jednako podijelimo. Radovala sam se da ću ga zateći živog i pročitati njegovo pismo namijenjeno meni, ali to nijesam dočekala. Uхватила me je tuga i sve sam mu oprostila. Ipak, to je moj roditelj i neka njegova duša nađe vječni mir. Dio novca, stoke, imanja i drugog, koje je po očevoj želji pripalo majci, ona nije htjela, već je dala meni. Prije nego sam pošla za tobom, rasprodala sam stoku, dio velikog imanja, a ostalo je tu”, rekla je veoma uzbuđeno Reska, i kroz suze nastavila: „Nakon što je sahranjen, moja majka je pošla u manastir“. Čutao sam idući ka roditeljskoj kući. Moj roditelji

Radan i Mijana sačekali su nas ispred visoke kapije. Radost mog povratka i ženidbe sa Reskom nastavila se u kući. Bilo je veselo, otac je na sobnom prozoru pucnjem iz sačmarice obznanio moj povratak i ženidbu. Sjetno lice moje Reske potiskivali su osmijesi, naročito u trenutku kada joj je njen svekar Radan poželio dobrodošlicu u kuću i našu familiju. Blaga narav mlade i lijepa riječ su dobar znak za slogu u kući. A sloga kuću gradi, ali i razgrađuje. Roditeljima, braći i sestrama rekao sam da ćemo žena i ja samo prespavati, a da ćemo već sutra tražiti kuću za naš stalni boravak. Roditeljima nije bila prijatna ova vijest, jer su računali zajednicu sa više članova. Tu noć oslobodili su nam svoju sobu. Osećaj biti voljen i imati pored sebe ženu, koja vam je darovala sebe u vremenu kada je to bio grijeh, nadjačan je te noći čvrstim zagljajima, u kojima su nas strasti naslade obuzimali, kao kada pomahnitali valovi svom silinom udaraju u obalu. Taj tren u ljudskom životu pamte oni koji ga istinski doživljavaju i oni koji su iskušenje ljubavi potvrdili onda kada je jednom od njih život bio bliži smrti nego budućnosti. Poslije svega, ostaje blaženstvo smirenosti u kojem razum nadvladava strast i koči ga do novog trenutka, bilo to u sred noći ili u makoje doba dana. Ta noć ostala je u mom pamćenju iz razloga što smo se te noći, poslije mnogo nedaća i događaja, spojili Reska i ja, u sobi mojih roditelja u kojoj su zametnuti moja braća, sestre i ja. Ta noć konačno je oslobodila moja osećanja straha da će nas neko zagrljene videti i uzdržanosti u ljubavi prema Reski, mojoj ženi koja je ušla u blagosloveni brak sa mnom, vjenčanjem u manastiru. Ustali smo i šeli za sto. „Nestore, ja imam dosta novaca i želim da dio tog novca darujem tvojim roditeljima, braći i sestrama”, rekla je Reska, u malim pauzama dok se na stolu postavljala hrana i kiselo kozje mlijeko. „Radi kako ti savjest nalaže”! Za velikim drveno-ovalnim stolom čekali smo pečeni hljeb. Otac se prekrstio i zahvalio Gospodu za sačuvane živote i poželio

dobro zdravlje, a Reski i meni prinovu. Zatim je Reska ustala i rekla: „Ulazim u vašu kuću kao novi član porodice i prihvatam sve običaje i obaveze koji mi pripadaju. Ovo je moj novi dom, dom u kom mislim izroditi decu, ostariti i poštovati vašu a sada i moju kuću. Vi ste mi sada svoji i najbliži. Kao što znate, moj otac je ostavilo mojoj majci i meni dosta zemlje, kuću, stoku, novca i drugog. Majka se svega odrekla i njen dio dala meni, a zatim viđela smisao svog zemaljskog života u manastirskoj tišini i molitvi. Ja, sada iz poštovanja prema vama, mojim najrođenijima, hoću da dam dio novca da ga trošite kako vam prilike nalažu. To činim iz punog srca, srećna, radosna i ne bih voljela da dar odbijete. Porodica smo i kada imamo, a još više ako nemamo. Ja bih svojom voljom ostala da živim sa vama, ali moj muž je već najavio da će potražiti kuću za naš budući život. To ništa ne mijenja, to je samo vama i nama olakšanje, koje će nas još više zbližiti”, rekla je Reska. Na sto je stavila kožni tobolac nabijen malim zlatnim dukatima, bisernom ogrlicom, jednim prstenom i omanjim dragim kamenom. Postupak moje žene prijatno je iznenadio ukućane. Otac je htio da zbori, ali zagrcnuo se i izašao napolje da očisti ozarene oči pune suza. Porodica je bila iznenađena i srećna. Bio sam istinski ponosan na svoju ženu.

Snaga se polako vraćala u moj život. Rane su zarasle i noge su me bolje služile. Jednog poslijepodneva Reski sam ispričao za peridot, koji sam iz ograde izvadilo. Iznenađila se i rekla: „Možda će nam peridot donijeti sreću. Ipak, mislim da ja taj prsten ne bih trebala nositi. Pogotovo u siromašnom selu, đe skoro svaka kuća živi skromno. Ali ja ću se povinovati tvojoj odluci i kako god želiš, učiniću tako”. Nijesam odgovorio ništa, već sam nastavio priču: „Uoči boja sa Turcima, potražio me jedan seljak iz Krajine i donio pismo u kome je napisano da je meni taj Simon ostavio kuću i imanje. Kuća u Svaču je, u naletu nekih osvajača, zapaljena i srušena. Ne samo ona, već u tom gradu su stradale

mnoge kuće i manastiri. To je sada pusti grad, u koji ne zalazi niko. Imanje na Primorju ne znam đe je. Nije znao ni čovjek koji je donio pismo, ali mi je dao ime čovjeka koji to zna jer je komšija sa Simonovim imanjem. Uskoro ćemo potražiti čovjeka i znaćemo đe je to mjesto“. Bili smo smireni i srećni. Ostali smo u kući roditelja još nekoliko neđelja. Primicao se dan kada se Reska trebala poroditi. Tu radost dijelila je sa mojim sestrama. Predložio sam Reski da odem kod komšije pokojnog Simona i vidim đe je imanje koje mi je ostavio. Nije pristala. „Ići ćemo zajedno. Više te ne puštam samoga“. Nije mi smetalo. Jedan poziv nas je spriječio. Sedmi dan ispred Božića dobio sam glas da se javim Gospodararu. Uoči odlaska na dvor, nijesam spavao. Dolazio je dan kada će Stefan – Gospodar da odluči đe će biti i kada će biti održan dvoboj između mene i Buda. Sve moje misli vraćale su me na noć maškara, kada sam od Reske izabran da budem njen muškarac za jednu noć. Noć, koja nas je sudbinom zblížila, ali i noć koja je promijenila naše živote. Noć u kome se začeo jedan život. Nije mi bilo žao i sve ću kazne izdržati, pa makar ih ne preživio. Taj muški ponos, to saznanje da ću postati otac jednom đetetu, potiskivalo je moje crne misli. Biće što bude. „Ne mogu mijenjati volju Gospodarevu. Ako je suđeno da se tućem sa Budom, neka sudbina odluči ko će ostati u životu“, mislio sam. Pozdravio sam se sa zabrinutim ukućanima i otišao. Prolazeći pored Budove kuće, čuo sam da me zove: „Sačekaj, idemo zajedno“. Uveliko samo trošili dan na putu ka dvoru. Pričali smo o događajima iz boja sa Turcima, o Budovom ranjavanju, tome kako sam mu pomogao da se odbrani, o hrabrosti seoske čete i pojedinaca u njoj... „Sada kada nema nikoga, samo ti i ja, reci mi zašto si odabrao mene da mi daš barjak, kada ga je zasluživalo nekoliko boljih i hrabrijih momaka?“ „Znaš, Nestore, dao sam barjak tebi jer nijesam bio siguran da nećeš, u nekom momentu boja sa Turcima, iskoristiti i napasti me. Prosto da

potvrdim tvoj karakter. Jedno ubistvo u tim bitkama ne znači ništa, pa bilo to sa naše ili neprijateljske strane. Ovako, davajući ti barjak, ja sam bio siguran da ćeš ga časno nositi i da me nećeš neđe krijući ubiti, jer čast koju sam ti poklonio jača je od osvete. Ta čast se dokazuje vjernošću prema barjaku i onome ko ti ga je dao. Barjak u Zeti nema cijenu. Ipak, na kraju vidiš da nijesam pogriješio, jer kada su me Turci opkolili i htjeli moju glavu, ti si ostavio barjak, a potrčao da me spasiš. Dakle, glava moja bila ti je vrijednija od barjaka. A tu vrijednost si izvagao tek onda kada si bio u iskušenju hoćeš li mi pomoći ili okrenuti glavu, da Turci lako dovrše posao. Desi se, Nestore, u životu najčešće jedan trenutak kada čovjek izabere put kojim će poći. Ti si ga izabrao i na njemu dobio novog prijatelja. Prijatelju! Što god Gospodar odluči, poštovaću te, ali ni manje ni više cijenit te neću. Svoju ljudskost, čojstvo i junaštvo si potvrdio. I ovo da ti kažem: ako dođe do dvoboja, ti ćeš prvi da pucaš. To moraš učiniti po mom naređenju, jer ja sam činom stariji od tebe“.

„Naslucivao sam, Budo ,da si mi i zbog toga što si rekao dao barjak. Znam da si vlastelin, da te krase osobine poštenja i da držiš do riječi. Hvala ti na iskrenoj ispovijesti. Međutim, u meni su se rojile sasvim druge sumnje. Znaš da u odnosima između dva muškarca, koji vole istu ženu, u jakanju za nju, sve je dozvoljeno. Takvu nakanu i ti si imao tokom suđenja, ali nijesi išao do kraja da je ostvariš. Želja ti je bila da Resku što više javno ocrniš. U takvim prilikama muška riječ je mnogo jača od ženske.“ „Da. Muška osveta u nevjerstvu žene više je surova, nego pomirljiva. Javno izvršenje te surovosti muškarca, posebno izrečena na guvnu, ima teške posljedice po nevjerstvo žene. Muškarac nema granica u nasladi javnog poniženja žene koju je donedavno volio, koju, možda, tada i takvu voli. I ako bi suđenje na guvnu bilo tako strogo da se, recimo, preljubnica išćera iz sela, kao što je to bio slučaj nekoliko puta, muškarcu

to puno znači jer time liječi ljubomoru koja ga iznutra izjeda, koja mu neda mira, koja traži još težu kaznu. U ljubavi čudni su ošjećaji ljubomore, a od nje do mržnje mali su koraci.“ Prestali su sa pričom jer su prilazili dvoru. Tišinu u dvorskom okolišu remetili su laveži pasa. Neki od njih bili su na lancu. Na ulaznoj kapiji, sačekala su ih dvojica momaka iz straže, pokazali put do ulaznih vrata i vratili se na kapiju.

Nije mi bilo svejedno. Prvi put ulazim u kuću đe stoluje Gospodar. Prvi put sam u njegovoj volji. Volji koju će pretočiti tako da se za život moram boriti, i to tako što ću ubiti najboljeg prijatelja. A ovo što naređuje Budo da prvi pucam u našem dvoboju neću učiniti. I ako to učinim pucaću poviše njegove glave. Budo je sada u mojim očima nevina, ali poštena glava, koja se u teškim momentima za njega, mene i četu, izdigao iz mržnje koja prati hrabre, ali i prevarene muškarce. Moje crne misli prekinuo sam ispred samih ulaznih vrata na dvoru Crnojevića.

STEFAN CRNOJEVIĆ

Stariji muškarac dočeka nas je na vratima dvora. Pozdravili smo se i ušli u veliku prostoriju. Šeli smo. Prostorija je odisala svježinom vazduha koji je ulazio kroz široko otvorene prozore, a dolazio sa planine. Zidovi bijeli isticali su okićene predmete na njima i činili ih još vidljivijim. Visile su na zidu neprijateljske sablje i barjaci. Među zarobljenim barjacima isticao se veliki barjak Zete. U čelo prostorije smješten je veliki drveni sto, na kome su u velikim glinenim posudama bile ruže raznih boja. Iza stola bila je samo jedna velika stolica, na koju je vjerovatno šedio Gospodar. Viđ ćemo to uskoro. Pri zidu poređane su jednake drvene stolice. Pod prostorije bio je od bijele jasike, uglancan, zastrt nekom debelom i previše šarenom tkaninom, ali veoma čist. Na sredini zida nalazila su se velika i široka vrata, koja su otvorila dva posilnika, obučena u narodnu nošnju. Malo zatim u prostoriju ušao je Gospodar.

Rukovao se prvo sa Budom, a onda sa Nestorom. Šeo je za stolom, a u sredini su bila dva posilnika koja su stajala iza njega. Ušla je starija žena i na velikoj tacni nudila vino. Niko nije uzeo vino. „S’ moje strane jedan iskreni pozdrav. Došli ste povodom dogovora za dvoboj, čime bi se okončala ta vaša svađa. Jedan od vas bi ponio tu zadovoljštinu, a pogibijom drugoga Zeta i njegova familija bi izgubile jedan itekako važan život. Život koji je potreban svima, naročito tako valjani što su vaši životi. Mukotrp života nudi i veselja, ali više tuge i neizvjesnosti. Tako su vas vaši životi iskušavali, suprostavljajući u vas dobro i zlo, ali, koliko čujem, zlo je nadvladano razumnim dobrom i pružilo vam je ruku pomirenja, koju ste prihvatili. Sada je na meni da sudim”, zastao je Gospodar, a onda mirno i razgovjetno saopštio presudu. „Da sudim ono što su Nebesa presudila. Znete da se

ovđe u Zeti Gospodareva ne poriče, ali ovoga puta presuda je u vašem pomirenju došla sa Nebesa. Toj presudi moja odluka se pokorava”, rekao je Gospodar i ustao. Prišao je Budu i Nestoru, čestitao im na pomirenju i junačkom držanju u boju sa Turcima. Stojeći između Buda i Nestora, Gospodar ih je za pola njihovih glava nadvisio. Njegovo uspravno držanje odavalo je odlučnost, ne samo u koracima, već i pokretima ruku koje je prilikom govora malo koristio. Njegov govor bio je kratak i razgovjetan, ali odlučan. Prosijedi, njegovani brkovi nadrasli su njegovu gustu bradu, koju je lijevom rukom od zauška do dolje milovao, i činili ga autoritativnim čovjekom, kome se u govoru prepoznavala naređujuća odlučnost izgovorene riječi. Odlučni koraci dopunjavali su njegovu namjeru za dominacijom. Prišao im je još bliže i rekao: „Sada je red na vaše rukovanje”. Uradili smo to. Gospodar je hitro naše ruke pokrio šakom svoje desne ruke. U sobu je opet ušla starija žena, sa velikim bokalom vina. Nas dvojica smo uzeli napunjene čaše vina, a Gospodarevu čašu vina odnijela je za njegovim stolom. Tiho je izašla. Mi nijesmo primijetili da li je Stefan naredio posilnicima da izađu, ali oni su se nečujno povukli. Ostali smo sami sa Gospodarom. Sio je za svoj sto. Malo je ćutao, a onda rekao: „Što je čovjekov život nego borba dobra i zla? Vječitu nepoznanicu njihove vjekovne borbe trenutno će jednu stranu zadovoljiti. Onu koja pobijedi. I kako u čovjeku, tako na zemlji ili u vasioni. Čovjeku kada je dobro, nada mu je životna vodilja. Ona pretvara nadu u stvarnost. A ta stvarnost čovjeku daje volju, koja je jača od snage. Slobodnu volju Bog daje svima, u času rađanja. Čovjeku je dato da šnjom upravlja, ali poneki put ne potpuno. On tada može samo da utiče na nju i da izabere stranu. U toj božijoj slobodnoj volji, dobro i zlo uvijek čovjeka iskušavaju. To je, dakle, mukotrp života, bio čovjek bogat ili siromašan ne može to iskušavanje izbjeći. To je vječito jakanje dobre i zle osobine u čovjeku. Će je onda

čovjekova sudbina, koju narod često pominje, i može li čovjek da sa njom upravlja? Može malo, ako mu snaga daje potporu za nadu, da pobijedi zlo ne samo u sebi, nego i oko sebe. Snaga nije dugotrajna jer je napadaju godine starosti, zlo, bolijest, nemoć, događaji koji mu nijesu naklonjeni, teškoće koje ga čekaju u životu i još mnogo štošta. Volja rađa nadu, a ona, kaže narod, posljednja umire. Život bez nade postaje mučenje. Iskrena molitva upućena Svevišnjem čisti dušu od zlih misli i oprašta. Istina i pravda nikada ne dođu odmah, već se čekaju, al rekoh dođu”. Stefan je prekinuo kazivanje životnih poruka, odnosno pouka i stao pored otvorenog prozora. Činilo nam se da želi duboko udisati rumijski vazduh. Njegova svježina, i ako su na pragu Božićni praznici, godila mu je. Zatvorio je prozor, došao do svog stola, tijelom se na njega prislonio i nastavio: „Doći će istina kada se ne nadaš. To je volja našeg Gospoda. Ona je jača od svih, jer sebi podređuje zlo, a time pobjeđuje dobro. U zemaljskom životu ljudi, u svim vremenima rađaju se novi životi. U njihovom tijelu su duše, koje poslije njih odlete u beskonačni prostor Neba. Zajedničko življenje muškarca i žene je rađanje novih života, a zatim umiranje. Taj čas rađanja i umiranja nije u njihovoj moći. To nebesa određuju čas začetka i završetka. To su najveće zemaljske i nebeske tajne, na koje mi ne možemo da utičemo, već su u moći Gospoda”, rekao je Gospodar, dohvatio putijer i ispio vino. Nijesmo ga prekitali ni u ćutanju koje je uslijedilo. Odvojio se od svog stola i hodajući po prostoriji nastavio: „Vi ne smijete da se svađate, mrzite, međusobno da se borite, jer ste Zeti i porodici potrebni. Svađa je najveće zlo u porodici i državi. Ona razdvaja, razbija jedinstvo i kada tinja ona ubija, a kada ubija onda širi mržnju, ne na jednoj strani, nego i unaokolo. Međusobne svađe i sporenja morate prevazići razgovorom. I opet razgovor koji je melem na svađu. Iz tog razgovora desi se da se izrodi pomirenje, kao ovo sada između vas dvojice, pa se

možda kasnije nastavi u prijateljskom suživotu. A to nam treba jer oko nas i Zete obruč se steže. Neznam sa koje strane više. Taj obruč je stalan, bolan i neda nam da radimo, mislimo na sebe. Stalno nam je pri ruci puška i sablja. Sa njima smo vjenčani, one su nam, tako sada izgleda - sudbina. U tom jakanju mira i borbe zar ne vidite da je to borba ustvari borba dobra i zla? Ta borba je stalna, rekoh neprekidna, varljiva. Kad pobijedi mir, mi ga plaćamo sa dosta mrtvih, ranjenih, prolivenom krvlju, razorenom zemljom i kućom, a poslije toga opet živimo u strahu da uskoro ne prevagne zlo. Napadi naših neprijatelja su stalni jer hoće da nas nema ovdje, da nas pobiju, jer im treba ovaj prostor, treba im širenje i ne žale krvavo platiti tu otetu širevinu. Ratovi se vode za osvajanje novih teritorija. Velike ili male žrtve na tom putu i nijesu toliko bolne, jer širenje teritorije potiskuje žal za izgubljenim vojnicima, koji u tom ratovanju čine samo brojke“. Čitali smo i dalje jer smo znali da Gospodar ima još štošta reći.

„Vi ste zakrville zbog odluke jedne devojke da u vrijeme maškara izabere onog dragog za kojim joj srce žudi. To je momenat kod žena kada im srce pobjeđuje razum, ona tada ne vlada sobom, jer strast upravlja njom. Zbog toga je muškarac mora odbiti, da bi branio u njoj dobru stranu, da je zaštiti od kazne, progona, pa nerijetko i od smrti“. Očekivali smo da će Stefan reći riječi o nama. „Nestore, ti si slobodan. Idi kući! Budo ostani. Na dvoru se večeras kupi vlastela, komandijeri i visoki svještenci. Predstoji nam razgovor i čvrsti dogovor“. Htio je Nestor da mirno izađe, ali ga je Stefan zaustavio riječima: „Sačekaj da barjak koji si nosio, nosiš doma. Kada te pozovemo u bojeve, donijećeš barjak. Ali, ovaj barjak koji ti dajem nije nasledan, on je ličan samo za tvoga života“. Jedan od posilnika ušao je unoseći barjak koji sam nosio. Prišao sam, ali je to prvi učinio Gospodar, uzeo ga i onda mi ga dao. „Neka ti je srećan“, rekao je Gospodar. „Gospodare, učinili ste me srećnim i dok sam živ pantiću ovaj trenutak. Makar mi

se život završio sutra, Vašim darivanjem barjaka ja sam se dosta naživio. Braniću ga svojim životom, imenom mojim i zakletvom mojom. Ja i barjak nikada se nećemo rastaviti. Prvo i iznad svega barjak, pa ja, Vaš vjerni podanik”, rekao sam poljubivši njegovo krvlju osušeno drveno držalo, poklonio se i izašao.

Noć je uveliko zagrlila Rumiju i sakrila njene puteve i puteljke. Velike grane koje su se međusobno isprepletale povrh uskog mimohoda, nijesu me spriječile da nastavim put ka kući. Iako sam često puta udarao u lijevu ili desnu među puta. I barjak se zaplijetao sa grančicama drveća. Hitao sam da što prije dođem doma. Te noći u roditeljskoj kući čekali su me budni ukućani. Zaspalo se tek kada sam ispričao sve ono što se dešavalo na Dvoru, posebno riječi Gospodareve. Čekali smo Reskin porođaj. Prošlo je još nekoliko dana i ona je na svijet donijela novi život. Rodila se Marta. Bilo mi je prije porođaja svejedno što će Reska roditi. U mojoj dilemi, ipak, želio sam sina. Sina nasljednika. Nijesam to baš pokazivao, iako je Reska to vidjela.

Prolazili su dani u miru. Marta je rasla, a ja sam sve više bio angažovan da kupim ili ozidam novu kuću. Radan mi je saopštio da će se skoro udati moja najstarija sestra. „I tvoj brat, čini mi se da će se i on uskoro vjeriti”, rekao je otac, pomalo šetan i radostan što mu se familija širi. „Jednoga dana roditelji ostaju sami. Jedno po jedno od dece odlazi iz doma. Svaki odlazak dece roditeljima je mio. Deca stasavaju, žene se i udaju, a u kući je sve manje čeljadi. Malo je to tužno, ali opet, veselo. Moj sine i ti ćeš doživjeti sve ovo što sada ja i Mijana doživljavamo. I rekoh ti, bićeš srećan, ali pomalo i tužan, jer od tebe i Reske odlaziće deca koju ste podizali, vaspitavali, ugađali im, odjednom će ti reći da se udaju ili žene i da iz kuće odlaze”, rekao je otac. Danima sam obilazio prazna mjesta u selu, tražio neku kuću da kupim, ali nijesam uspio da nađem ono što mi se sviđa. Rekao sam Reski

da ujutro odlazim na primorje, kako bih našao mjesto za gradnju kuće ili kupio je. Nije rekla ni riječi. Najedanput sam se šetio da je rekla kako bi voljela da ide samnom. Pitao sam je. Srećna, pristala je. Martu smo ostavili kod Mijane. Nekolika dana tražili smo da kupimo novi dom. Nedaleko od obale mora, u zavjetrini vjetrova i u hladovini maslina, na putu ka vrhu Rumije, pogodili smo veliko imanje sa vlasnikom koji je bio samac i koji je trošio posljednje godine života. Kazao je kako pamti godine kada su se po Primorju vodile žestoke borbe Mlečana, pa kasnije i Turaka. On se šeća kada su obalu mora zauzeli Turci, blizu Starog Bara. Buduće naše imanje bilo je na granici Zete i turskog Primorja. Sa blage padine Rumije pucao je pogled na pučinu mora. Reska je bila srećna. „Imaćemo naš dom. Naći ćemo majstore da ozidaju manju kuću i radosno čekam da se uselimo”. Obišao sam nekoliko mjesta na Primorju da prodam peridot, da bih platio maslinjak. Našli smo zlataru, čiji vlasnik je bio Turčin. Ponudio sam peridot. Tražio je da ga vidi. Dugo ga je zagledivao, prevrtao, tražeći neke oznake na njemu. „Nije od nekog materijala, ali vidim da želiš da ga prodaš i kupiću ga”. Ponudio je veoma skromnu cijenu. Nijesam pristao pitajući ga: „Pa znaš li ti od kojeg je materijala ovaj prsten napravljen?” „Znam, od peridota, koji u hrišćanstvu mnogo znači. Znam da je njegova cijena visoka, jer je jedinstven u prirodi, a rijetko ga ko pravi u proizvodnji prstena. Ali taj materijal od koga je napravljen u islamu mnogo ne znači. I ako bih ga kupio, ja ga ne bih mogao prodati za onu cijenu koju bih morao tebi dati. Potraži za to nekog drugog zlatara. Ako ga nema ovđe i u okolini, ima ga neđe drugo na Primorju”, rekao je i vratio prsten. Reska je rekla da ona ima para za imanje koje smo kupili i za kuću koju ćemo zidati. Čutao sam, što je Reska shvatila kao odobrenje. Otišli smo kod vlasnika imanja. On je pozvao svoju rodbinu, saopštio im da je prodao maslinjak i zamolio brkatog rođaka da napravi ugovor. Potpisali smo ugovor, nakon čega je Reska dala novac.

Bio sam tužan što nijesam prodao peridot. No, mislio sam da ako sada nemam para, imaću ih kada prodam imanje koje mi je Simon ostavio, a otići ću u neki drugi grad i prodati peridot. „Reska je kupila imanje od para iz nasljedstva. Milo mi je da je roditeljski miraz unovčila u svoju nekretninu. Izgradit ćemo novu kuću i nastaviti život na Primorju”, mislio sam idući ka selu. Otac Radan mi je rekao da je Budo dolazio dva dana poslije našeg odlaska i da u neđelju dođem na zbornu mjesto čete. Znao sam da odlazim u novi boj, ali ne protiv koga ćemo se sada boriti. Reska se se posvetila podizanju Marte. Žitelji priobalja Jezera nekako su se navikli na ispraćaj u borbe i pozdrave sa ukućanima. Ti pozivi u bojeve bili su česti, dva ili čak tri puta u godini. U neđeljno prolječno jutro uzeo sam barjak, pušku i sablju. Majka Mijana mi je dala lozovu rakiju, starom krpom zamotanu u staklenoj boci, manjim oklasinom začepljenu. Nakon pozdrava ukućana, Reska je zamnom prosula drveni krčag sa vodom. Došao sam na zbornu mjesto seoske čete. Prvo sam se sa Budom pozdravio, zatim sa ostalima. Ovoga puta naša četa opet ide u borbu sa Turcima blizu druge strane Jezera. Lađama će nas prevesti ostarjeli seljani sa ove na drugu stranu Jezera, đe ćemo se skupiti i upoznati sa planom borbe. Skoro istim jezerskim pravcem preveslali smo Jezero, kao onda kad je Reska mene ranjenog prevezla kući. Novo okupljanje doživljavao sam manje zabrinut, nego kada sam prvi put učestvovao u borbi sa Turcima. Došli smo na zbornu mjesto. Kada se komandijer Budo vratio iz komandnog Štaba rekao je da nas čeka borba sa Turcima, ali da je ovoga puta odnos snaga približno izjednačen. Spremali smo olovo i barut koji nam je podijeljen, čistili puške, sablje i ko je imao male krive noževe. Podne. Poslije jela, počelo je postrojavanje u kolonu dva po dva. Iza nas su išle druge čete. Tišina. Svako se bavi svojim mislima. Išao sam ovoga puta na čelu kolone, iako je bilo visočijih boraca od mene. Nosio sam barjak u desnoj ruci. Lijevom sam zatezao kožni remen od puške, tako

što sam ga vukao pri tijelu. Poslije dva sata hoda zastali smo na široku zaravan. Budo je saopštio plan za borbu.

„Naša četa, ovog puta, ne ide u juriš. Mi čekamo Turke ako probiju našu liniju napada da ih zaustavimo, da se sa njima borimo, da im ne damo da prođu kroz naše redove. Raširiti ćemo se tako da budemo jedan od drugog veoma malo udaljeni. Borbu, ako do nje dođe, ću ja početi. Kada čujete moj pucanj, onda lijevo krilo čete neka zapuca. Veoma malo poslije njihovog pucnja, neka to učine ljudi desnog krila. Vama sa lijevog krila ostaje vremena da napunite puške, ukoliko ne komandujem juriš. Sada se raširite”. Ispred nas čuli su se puščani plotuni, a onda komanda juriš. U višečasovnoj borbi naših četa, Turci nijesu probili redove naših boraca. Ipak, pala je komanda da naša četa krene naprijed kako bi pomogla našim borcima u desetkovanim četama. Krenuli smo trčeći do prvih redova naših boraca. Radovali su se pojačanju. Prve plotune smo ispalili, a zatim je Budo komandovao juriš. Naleti naše čete zbunili su Turke. Malo vremena poslije borbe sa hladnim oružjem Turci su počeli da bježe. Prvo pojedinačno, a onda ko je mogao. Napredujući dalje, naišao sam na ranjenog Turčina. Bio je na zemlji, previjajući se u bolovima. Kad sam došao blizu njega, gledao sam molećivi pogled ranjenog čovjeka. Nemoćan, ležao je i čekao da sabljom dokrajčim njegov život. Nijesam imao snage da ubijem čovjeka koji je već umirao. Momenat kada odlučuješ da nekome prvi put silom oduzmeš nemoćni život u meni je pobudio sažaljenje prema žrtvi, sa kojom sam se klao do skoro. Ali, taj završni udarac neću da izvedem. Moje kolebanje prekinuo je prvi komšija iz sela udarcem dugačke sablje i odvojio mu glavu od tijela. Trgao sam se iz razmišljanja. Da bih navodno odbranio svoju hrabrost, ljutito sam viknuo na komšiju: „Zar ti čekaš da ja neprijatelja teško ranim, a ti onda da ga dokrajčiš”? „Ne, barjaktare, no tebi spašavam obraz”. Od tada sam izbjegavao susrete sa njim.

Sve se utišalo. Ustvari, nijesu se čuli pucnji izuzev jauka ranjenika. Naša komanda dozvolila je Turcima da mrtve i ranjene pokupe sa bojišta. Gledao sam ne naoružane Turke kako ih nose. I mi smo ranjene prebacivali u ratnu bolnicu. Mrtvi Zećani sahranjivani su na groblju seoske crkve, sa krstom i imenima. Poslije opet tišina. Završila se još jedna bitka. Čunovima smo se vratili na drugu obalu. Pješačeci ka selu, Budu sam rekao da moram ići na Primorje kako bih prodao peridot. Znao je on o prstenu skoro sve. Najviše je govorio o simbolu prstena i o duhovnim vrijednostima u hrišćanstvu i kod starih naroda Egipta. Pitao me je, onako uzgred, koja je cijena. Nije se začudio kada sam rekao da je skup, a nije ništa rekao kada sam rekao njegovu stvarnu cijenu. „Nestore, nemoj da ga prodaješ dok ti ja ne javim”, rekao je.

Reska, sva posvećena napredovanju zidanja kuće, sa Martom je više boravila na Primorju, nego u selu. Nadzirala je i druge radove oko maslina i zidanja ograde. Majstori su, kada su kamenom ozidali kuću, nastavili radove na krovu i u unutrašnjosti. Došao je dan kada su radovi završeni. Pozvali smo oca Radana i majku Mijanu da proslavimo naše useljenje u novi dom. Zamolio sam Radana da barjak ostane u roditeljskoj kući, što ga je veoma obradovalo. Znao sam da barjak i ja nijesmo dobrodošli na Primorje, ali sam ćutao zbog žene. Kao novodoseljenici nijesmo od mještana imali čestitki i pošeta. Nijesmo ni mi kod njih išli. Neophodnu trgovinu obavljao sam ja odlaskom na starobarski pazar. U gradu se nijesam mnogo zadržavao, već bih poslije trgovine uzjahao konja i odlazio kući. Razumio sam da je kuća na razmeđi Zete i Turaka bila trn u oku Turcima. Jednog posljedneva u našu kuću došla je prva komšinica, Fata. Reska se mnogo obradovala njenoj pošeti. Pričale su i prije nego što je Fata krenula da ide, rekla je: „Komšije, hoću da vam kažem da se za Vas, Nestore, po gradu priča da ste zetski barjaktar i da ste učestvovali u borbama protiv Turaka. Alaha mi, to nije dobro

za vas, ni za vašu porodicu. Ovo vam kažem da se pripazite, da noću ne izlazite i da kada danju to činite, budete obazrivi. Čovjek koji vam je maslinjak prodao bio je podanik turskim vlastima i nije učestvovao u bojevima koje smo imali sa vama Zećanima. Plaćao je dažbine, što su od njega vlasti tražile. Mnogi žitelji koji ne žive u zidinama grada su primili islam. I vaš prodavac je primio islam. I moja familija je to učinila. Mi nesmetano živimo, međusobno se ženimo i udajemo, slobodno se krećemo i drugo, ali nam pravi Turci mnogo ne vjeruju. Čuvajte se”, rekla je Fata i otišla.

Od Fatine posete Reska nije imala mira ni sna. Ćutala je. Najteže joj je padalo to što ja ćutim. Ćutim i pripremam oružje, od njega se ne razdvajam. Od Fatinog sina sam kupio dva velika psa i svezao ih na ulaz u maslinjak. Bila je počela zima kada su psi jedne noći neprekidno lajali. Znao sam zašto psi laju. Polako sam izašao iz kuće. Najedanput plotuni iz pušaka su me upozorili da se vratim u kuću, pojačam obezbjeđenje na vratima i prozorima. Reski sam naredio da uzme Martu i pokupi neophodne stvari. „Spusti se niz prozor i bježi uz planinu bez stajanja. Ja ću da zadržim napadače, pa ako paljba prestane i ja ću da bježim“. Psi nijesu više lajali. Vjerovatno su ubijeni. Mjesečina te noći osvjetljavala je dvorište sve do kapije. Nijesam vidio da se što pomjera. Poslije pola sata, doletjela je odnekuda upaljena baklja i pala na krov kuće. Vatra se začas proširila na sav krov. Kuća je u trenu bila u plamenu. Preskočio sam ogradu i bježeći, što dalje i dalje, prolazio sam kroz selo naseljeno Muslimanima. Nije mi bilo milo. Počeli su seoski psi da ljaju, palile su se svijeće u kućama, a ja izgleda da sam zalutao i došao u sred sela. Stao sam i čekao. Seljaci su se kupili oko mene. Pitali me ko sam i odakle sam. Rekao sam da mi je neko zapalio kuću i da bježim.

„Nestore, ne boj se, ovo su naši Muslimani. I mene su svratili i smjestili u jednoj kući. Hajde slobodno sa nama. Ujutro ćemo nastaviti put ka našem selu“. Bila je to moja žena. Rekao sam Reski da ide u kuću u koju je pozvana. „Pazi Martu, a ja ću ostati u avliji kuće, pa ako budemo živi ujutro ćemo napuštiti selo“. Reska je otišla u kuću. Čekajući zoru, samnom je bio Rustem, sin gazde kuće u kojoj su bile moja žena i šćer. „Znaš, zemljače, i mi smo bili pravoslavni hrišćani. Svako od nas u ovim selima zna svoje pretke, od koga smo i koje je naše koljeno primilo islam. Ovi koji te gone su prave Osmanlije. Došli su sa turskom vojskom. Zauzeli naša imanja i gradove. Mi da bi preživjeli primili smo islam. No, iako smo sa Osmanlijama iste vjere, mnogo nam ne vjeruju i bojim se da će u prvom osvitu zore krenuti u potragu za vama. Zato ćemo probuditi tvoju ženu, isprat ćemo vas sve dok ne prođemo vrh planine. Onda vi bježite ka selu, a mi ćemo se sakriti da nas Osmanlije ne vide“, rekao je Rustem i otišao da budi Resku. Rustem i njegova dva brata od strica pratili su nas sve dok smo prošli vrh planine, a onda su se pozdravili i zamakli u gustoj makovoj šumi. Iz Reskinog naručja uzeo sam Martu, koja je od hladnoće i straha drhtala. Tek kada smo ušli u selo, bilo je podne. Iznenadnoj posjeti roditeljima Radanu i Mijani najviše se obadovala Reska. Pričala je sve ono što se izdešavalo. Otišao sam na počinak. „Znaš, Nestore, nijesam bio mnogo veseo kada ste uzeli maslinjak i podigli novu kuću. Znao sam da je maslinjak bio na osmanlijskoj zemlji. Bojao sam se da ne doznaju tvoje učesće u bojevima sa Turcima. Sada više ne računaj ni na zgarište kuće, ni na maslinjak koji ste skupo platili. Važno je da ste sačuvali živote, a bilo zdravlja, kupiće se drugo zemljište i ozidati druga kuća“, rekao je Radan.

U novom susretu sa Budom rekao mi je da bi on želio da kupi peridot, kojeg bi darivao devojci koja mu se obećala. Nijesam ga pitao koja je to devojka, jer me prekinuo da reče: „Dugo sam

samac. Dok sam bio mlad volio sam da putujem, da sam bez obaveza, da se školujem. Sada godine zalaze u sredinu mog života, naravno, ako taj život ne bude prekinut mimo moje volje. Osećam da bi mi društvo žene prijalo, da imam nekoga kome bih se mogao povjeriti, razgovarati, osloniti se na povjerenje, na ljubav koja mi puno znači. Ta iskrena ljubav može živjeti samo ako je obostrana, ako je oseća druga strana. Ukoliko nema te druge strane, nastane onda jedna samotnička praznina, u kojoj se čovjek oseća bezvrijednim stvorenjem. Samotništvo samo po sebi prelazi u odbojnost prema sredini i ljudima jer je nemoguće prilagoditi se sredini koja te ne prihvata, pa makar to bilo i rođeno selo. Iskušavao sam ljubav drugih žena, stavljao na probu njihovu vjernost koja za mene znači iskrenost, istinu življenja i povjerenje u osobu za koju misliš da zavređuje sve to što nabrojah. Mnogo puta sam se razočarao i sada se pitam što je to prava ljubav i može li ona izdržati sve životne prilike koje joj se nude ili je sputavaju. Putujući svijetom, kada nijesam u Zeti, srijetao sam đevojaka u koje sam bio zaljubljen. Međutim, moje vremensko odsustvo ladilo je tu ljubav koju sam ja, može biti, više zamišljao nego u stvarnosti što je bila. Sada, rekoh ti, kada se godine brže nižu nego što bih ja volio, hoću prekinuti samovanje i čekanje. Vraćajući se tako iz jednog mjesta na obali mora, sreo sam i upoznao ženu koja bi me, čini mi se, prihvatila, koja bi svoje godine budućeg života darivala našem zajedničkom životu. Zato hoću da kupim taj skupi peridot, da joj ga dam na dan vjenčanja ili vjeridbe, jer ona zaslužuje nešto posebno, otvorio mi je svoju dušu Budo i nastavio: „Nemam sve pare za peridot, ali nudim ti nagodbu tako što ću ti dati, na samoj jezerskoj obali, veći dio moje njive za gradnju tvoje nove kuće, a ostatak novca ću ti odmah isplatiti”.

Pristao sam, otišao kući i predao mu peridot. Za njegovu vjeridbu nijesam bio ubijeđen da će mladu dovesti u selo. Pričalo

se da se više puta vjerivao, ali od ženidbe nije ništa bilo. „Neka ti je srećan više nego nama što je bio. Neka ti donese sve ono za što kažu da donosi peridot”. Uzimajući peridot, Budo ga je izvadio iz plišane tkanine, zavirio sa svih strana, zatim ga stavio u svoju drvenu kutijicu sa poklopcem išaranu zlatnim neobičnim vezom, zatvorio je i stavio u džep. Nije Reski bilo milo što je Budo kupio peridot, ali nije glasno reagovala. Od momenta kada smo oćerani iz maslinjaka, rijetko je govorila. Povukla se u sebe. Ustajući jedno jutro, kasnije nego obično, primijetio sam da Reska dugo boravi u klozetu koji smo imali van kuće. Zaustavio sam je prije nego je ušla u kuću. „Kaži mi zašto dugo boraviš u klozetu?” „Moj mužu, eto, kad pitaš, nosim još jedno naše dijete. Uhvati me neka mučnina, pa zato ostajem duže u klozetu, u kome smo držali vodu.” Bio sam srećan, ali to me naćeralo da počnem pripreme za drugo zidanje naše kuće na imanju koje sam kupio od Buda. Vrijeme je odmicalo, a moj novčanik sa parama se tanjio. Pitao sam Resku da odem kod Fate u selo podno Rumije i da joj ponudim da kupe naš maslinjak. Pristala je. Jednog prijepodneva Fatin muž došao je na pola puta. Šeli smo i poslije pozdrava pitao sam ga: „Bili ti kupio naš maslinjak?” „Pa ne znam, ja imam dobro imanje i novu kuću smo napravili”, odgovorio je. Znao sam da je Fatin muž zainteresovan za kupovinu jer prevaliti toliki put bez razloga, bile su mi njegove riječi neubjedljive. „Ako si ti zainteresovan ili neko drugi, eto ja prodajem, pa ko voli neka mi javi. Doći ću da se pogađamo”, rekao sam i saopštio cijenu maslinjaka i izgorjele kuće. „Ćekaj, nijesmo na miru ni duvan ispušili, a ti bi nazad. Rekao si prvu cijenu, a ja te pitam za onu cijenu za koju ćeš prodati kuću i maslinjak, jer za tu cijenu koju si kazao nećeš naći kupca.” Znao sam da to cenkanje može potrošiti dosta vremena. Opet sam ustao. Krenuo sam nazad. „Hoćemo li se ovđe naći u iduću neđelju, ali neću doći na tu cijenu?” „Ne. Ispod te

cijene maslinjak neću prodati.” „Možda ću doći, sada neznam”, rekao je i otišao. Iduće neđelje došao sam na isto mjesto. Čekao me sa Fatom. Isplaćen sam u zlatnim dukatima.

Vraćajući se u selo nosio sam u sebi dilemu. Ko je zapalio našu kuću? Možda su ljudi iz sela odakle je Fata. Možda je to bio pritisak na mene barjaktara jer sam im smetao iz mnogo razloga. No, sada je sve gotovo, prodaja maslinjaka i zapaljene kuće bila je neminovna. Morali smo spašavati glave. Nastavili smo radove na kući i poslije nekoliko neđelje se uselili. Reska je kuću opremila novim stvarima. Zakitila je bijele zidove nekim ukrasima čije značenje nijesam razumio. Nijesam joj smetao. Uživala je u tome. Početkom ljeta rodio se naš sin. Reska je bez dogovora samnom rekla da damo sinu ime Radan. Nijesam bio iznenađen jer je moj otac bio veoma pažljiv prema snahi. Ta prisnost možda je proisticala iz ljubavi prema Tomislavu, njenom ocu. Neznam i nije me to zanimalo.

Prolazile su godine. Otac Radan i majka Mijana su umrli. Mi, njihova deca, već smo bili na pola životnog puta. Njihov unuk Radan već je bio odrasli momčić. Prodao sam imanje koje mi je ostavio stari Simon na Primorju. U našu kuću vratilo se spokojstvo, koje nije narušeno ni onda kada sam ja nekoliko puta učestvovao u bojevima. Odlazio sam u te ratne pohode zadovoljan jer sam znao da se moj životni krug polako zatvara. Rođen sam u selu, tu se oženio, dobio veliko priznanje koje mi je ne samo potvrđeno među seljane, nego je na njega pečat stavio i Gospodar. Tu su moji preci ukopani, pa ako poginem ili umrem, otići ću životno ispunjen. Bog mi je dao da se iz svih bojeva vraćem živ i zdrav. Moj barjak je bio kuršumima rešetan. Bio sam na to ponosan, misleći da će priče o bojevima najbolje pričati kuršumi na mom barjaku.

Zimsko jutro te godine u našem selu donijelo je prvi snijeg. On se, ustvari, očekivao jer su studen i oblaci puni snijega obijelili Rumiju. Rijetko koju godinu veći snijeg napada u priobalju, a i ako ga bude istopi se za nekoliko dana. Da bih prekratio dokolicu sišao sam na obalu jezera i potražio slobodan čun kojim bih doveslao do ostrva. Nije ga bilo. Ukrcao sam se u čun komšije, koji je sa porodicom išao u manstir. Poslije bogoslužjenja, otac Pahomije reče: „Kume, ako ne žuriš, ostani na ručku”. Nijesam mogao odbiti kuma koji je krstio Martu i Radana. Skromno jelo od ribe, maslina, sira i vina umirilo je moju glad. Skoro su se svi vjernici vratili u selo. Ja nijesam, ostao sam da ispričam kumu sve ono što se dešavalo meni i mojoj porodici. Pahomije je tražio da mu opet ispričam davni događaj kada mi je Gospodar dao barjak. Pitao sam se zašto to sada traži, pa prošlo je dosta godina. Slušao je kum pažljivo, naročito onaj dio Gospodarovog govora o darivanju barjaka meni i nošenju barjaka kući. Začudilo ga je to što je Gospodar prvi put odvojio barjak od komande, još je to bio prvi slučaj da se dodjeljuje barjak jednom čovjeku za njegovo životno trajanje. Shvatio sam da je moja priča bila povod da stari iguman nastavi svoju o Gospodaru. „Našem Gospodaru zapao je najteži period vremena vladanja Zetom. Sa turskim sultanom bio je u sukobu najviše uz granicu sa severne strane Zete. U većini bojeva učestvovao si ti sa Budovom četom. Otomanski tiranin htio je da porobi Zetu, da je potčini svojoj državi. Ta neprekidna borba sa njim trajace veoma dugo, sa promjenjivom srećom. Ali doći će dan kada će Zeta biti mirna, kada će opet zasijati Dukljanska kruna. Stefan je ratovao sa dva srpska vladara: „Jedan sa Despom Đurđem Brankovićem i njegova dva komandanta, Altomanom i Tomom Kantakuzin i Stefanom Vukčićem Kosačom. U tim bojevima sa despotom Brankovićem, Zećani su bili pobjednici. Tako je nedavno iz Zete odstupio Branković i poslije toga zaboden je glavni barjak Svetoga Marka, na sred Gornje

Zete. Da bi garantovao mir sa Vukčićem, Stefan Crnojević šalje sina Ivana na njegov dvor, kao garanciju miru. Ivan tamo bude deset godina. Za te godine Stefan traži mogućnosti da svog Ivana vrati doma i uspijeva. Taj dan, rekao je svojim najbližim, bio je najsrećniji dan u njegovom životu. Nijesu se baš Stefanova braća slagala sa Gospodarevom politikom u nastojanju da Zeta bude samostalna. Oni su tražili spoljnog prijatelja koji će im pomoći da dođu na vlast. Znao je Stefan da biti samostalan znači opstati na vjetrometini ovih prostora. On ratuje sa Mlečanima, ali nakon bune u Grblju, sklapa mir sa njima na Vranjini. Lukavi Mleci mu daju titulu „vrhovni vojvoda Zete” I nazivaju ga velečastvenim. U tom vremenu, sve do današnjih dana, razni neprijatelji pletu mrežu oko Zete. Stefan vješto izbjegava sve zamke koje bi Zetu uvukle pod bilo čiju vlast. Zeta se mijenja, dobijajući novo ime Crna Gora. No, ono što je Stefanu Crnojeviću uspjelo -Crnu Goru je vratio Mediteranu, đe je i geografski pripadala. Jedino tako njegova država mogla je da sačuva svoju posebnost, koju su htjeli da podjarme ili istisnu razni osvajači ovih prostora”.

Moj kum, Pahomije, umro je u stotoj godini života. Niko nije znao odakle je došao, ima li bližnjeg svoga i kad je došao u ostrvski manastir. Pahomija je povremeno zvao Stefan. Na Dvoru bi boravio nekoliko dana, ali nije pričao zašto je boravio tamo. Mi koji smo išli na bogoslužjenje u manastir, znali smo da se poslije njegove posete Dvoru uvijek zarati ili Zeti prijeti neka opasnost. Razboritost i mudrost starog kaluđera vjerovatno je pomagala Stefanu da donese neke odluke koje su bile važne za njega i otadžbinu. Nije baš sva vlastela blagonaklono gledala na njegov boravak na Dvoru. Čulo se da kaluđer treba narodu da pripovijeda vjeru iz svetih knjiga, da ispovijeda, vjenčava, krsti i obavlja duge obrede... Njegovom ispraćaju prisustvovao je veliki broj žitelja priobalja. Ispod krošnje starog hrasta, kosti oca Pahomija našle su mir.

U rano ljeto borci seoske čete su se, na poziv komandijera Buda, okupili na veliko seosko guvno. Nijesam znao razlog okupljanja. Uzeo sam barjak i među prvima došao na guvno. Kada smo se svi iz čete okupili, priključio se i komandijer Budo. Rekao je da sednemo na kameni obod guvna, a oni koji nemaju mjesta da stoje iza onih koji sede. Stao je na sredinu guvna i poslije pozdrava rekao: „Dugo godina bili smo zajedno. I u miru i u ratovanju. U žalosti i veselju. U međusobnom pomaganju, i onda kada smo radili živjeli smo u miru. Bez uzmaca, bili ste zajedno i kod juriša. Posljednji ste se povlačili. Prvi jurišali. Nije se desilo da se na moj poziv ne javite svi, pa i ako ste bili ranjeni ili bolesni. Zbog svega toga ja sam vam zahvalan. Čast mi je bilo da stanem na čelo čete, da ne komandujem juriš, već da među prvima komandujem: zamnom moji junaci. No, svako od nas čeljadi ima svoje vrijeme koje ga ne čeka, već ga napušta. To je neminovnost u krugu rađanja i umiranja. Zato je i današnje okupljanje moje posljednje komandovanje i viđenje sa vama. Kao što znate, ja sam se evo već neko vrijeme vjerio i uskoro želim da se ženim. Jeste kasno, ali tako sam odlučio. Zato sam vas pozvao da se častimo, pozdravimo i da se zahvalim svima vama”, rekao je Budo. Njegovu priču primio sam sa nevjericom, ali i sa ubjeđenjem da je to njegovo zadnje komandovanje četom. Što mi je sada činiti? On je dao seoski barjak meni. Tu odluku potvrdio je i Stefan Gospodar, ali, kao što reče Budo, svako ima svoje vrijeme. I dok se poneka riječ čula od seljana i razbijala opštu tišinu, istupio sam kod komandijera i zamolio seljane da me saslušaju. Ispričao sam sve ono što su seljani znali. Onda sam se odvojio od Buda, otišao ispod starog duba i ostavio barjak uspravan da čeka novog barjaktara. Vraćajući se u guvno još sam rekao: „Kad komandijer čete predaje komandu nad njom, pravica je da i ja predam barjak nekom mlađem, hrabrijem, nekom ko će časno i sa ponosom nastaviti barjaktarstvo, na njegovu i našu

sreću. Pošto je komandijer već saopštio da to nije, ja vas pozivam da onaj koji sebe vidi kao barjaktara ili onaj koga većina seljana prihvati, ode ispod duba i uzme barjak. Sretan mu bio". Opet tišina, bez komešanja, ali tišina u iščekivanju ko će istupiti i poći za barjak. Ko će biti novi barjaktar? Za novog komandijera se znalo. Novog komandijera uvijek postavlja Gospodar. Odnokuda su nam se na guvnu priključila dva svještenika i stala u red onih koji nijesu šeđeli. Istupio je jedan, nama nepoznati kaluđer: „Mi smo vaši novi svještenici. Dolazimo od Vladike, koji nas je rukopoložio. Ja sam Jovan, a ovo je Pavle. Pavle je iguman manastira i on zamjenjuje pokojnog oca Pahomiju“.

Stevan, seljak koji je ubio ranjenog Turčina umjesto mene u jednom od bojeva sa njima, istupio je na sred guvna. „To što Budo odlazi sa mjesta komandijera, nije naša briga. Gospodar će uskoro postaviti novog komandijera. Naša briga je ko će biti barjaktar. Mislim da Nestor koji ga je stavio uz stablo staroga duba, treba da se vrati za njega, uzme ga i nosi do onog vremena koje mu je Gospodar odredio. Nije naše da Gospodarevu riječ i volju prepravljamo. Njegova riječ je posljednja. Zato, Nestore, vrati se po svoj barjak i neka ti je srećan do vremena kada ćeš ga predati drugom". Tišinu su zaparali plotuni nekoliko seljana. Poslije čestitanja, Nestoru je poslednji prišao Stevan, pozdravio ga i rekao: „Opet ti pomažem da razbistriš tvoju tvrdu glavu. Niko te nije ćerao da barjak nudiš drugome, jer je Gospodar rekao - nosi ga dok si živ". Polako sam ponovo otišao pod dub, uzeo barjak, poljubio ga i zahvalio seljanima. Prvo su kaluđeri otišli, zatim seljani, a onda je prišao Budo i rekao da bi volio da se šutra vidimo. Rastali smo se. Na guvnu nije ostao niko.

Moj sin Radan, sakriven iza debelog stabla duba, slušao je sve što se na guvnu govorilo. Kada sam odlazio kući, skočio je preko zida. Nije govorio, već me je zagrlio i uzeo za ruku. Ušli smo u

kuću. Otišao sam sljedećeg dana na mjesto đe me čekao Budo. Šeli smo na dva kamena na njegovom imanju. „Ja ću u neđelju da idem sa još nekoliko seljaka u proševinu. Volio bih da se i ti pridružiš proscima. Putovalo bi se dan, dva. Tamo bi ostali onoliko koliko njihovi običaji nalažu. Računam da bi od kuće bio odsutan najmanje neđelju dana. Viđi sa ženom i ujutro mi javi da znam ko sve putuje sa mnom.” Čutali smo dugo, a znali smo da imamo jedan za drugog dosta pitanja. „Znaš, Nestore, počela su u selu govorkanja kako su pristigli mlađi i hrabriji koji bi bolje vodili seosku četvu. U Crnoj Gori sve više se traže takvi ljudi. Vlastela se povlači, ne to što mora, nego da zadrži čast i ugled koje su stekli. Pitam te, kome danas treba mudrovanje? Puška i sablja su na cijeni i prijeko potrebi Gospodaru I Crnoj Gori. Još da to kažem, mada ti to znaš, Gospodar bi dodjelom vojnih činova učvrstio svoju vlast i zadovoljio neke predvodnike velikih porodica. Ti činovi su sada nasljedni, mada mislim da se ta čast mora pojedinačno zaslužiti.”

PROSIDBA

Vratili smo se priči o proševini. „Jesi li raščistio sa bivšim vjericama i djevojkama o kojima se u selu uveliko priča?“ „Da“. Nijesam više pitao. A što da kažem? Naši životi i sve što nam se u njima događalo dovoljno govore o jednom prijateljskom odnosu dva čovjeka koje je sudbina uvezala u grdno i lijepo. Reski sam rekao Budovu želju. Čutala je. Reska se, ustvari, uvijek kada sam govorio o Budu držala hladno, čak pomalo uzrujano. Navikao sam na takvo njeno ponašanje. Kada sam se prišćeaćo svih događaja kroz koje je prošla, razumio sam je. Ujutru sam Budu rekao da sa proscima putujem. Budo je već ranije nabavio konje na kojima ćemo jahati sve dok se može. Kada ne budemo mogli, ostavićemo ih i uzjahati ponovo u povratku. Sedam pro-saca i Budo krenulo je u za menom u nepoznato mjesto da prose djevojku koju je Budo nedavno upoznao. Svi smo, po starom običaju, bili lijepo obučeni i naoružani. Jahali smo cio dan da bi predveće konačili u velikoj krčmi pored puta. Brigu o nama i konjima preuzelo je osoblje gostionice. U predvečerje narednog dana došli smo do velike palate Budove tazbine. Opasana velikim zidom, palata je smješćena na sredini tog prostora. Na ulaznoj kapiji bili su stražari, obučeni u čudne uniforme. Stali su ispred svakog od nas, uzeli povodce za konje i odveli ih u konjušnicu. Došao je stariji gospodin, predstavio se kao Mario i upitao: „Ko je od vas moj budući zet?“ „Ja sam“, istupio je ispred nas Budo. Nije to bilo neko prisno rukovanje Buda i Maria, već uobičajeni pozdrav naklonom glave i kratkim stiskom ruku. Mario se, zatim, blagim naklonom glave pozdravio sa nama proscima, a zatim nas pozvao u palatu. Prolazili smo kroz duge hodnike i ušli u veliku prostoriju, otprilike na drugom kraju palate. Iza velikog okruglog stola nalazile su se stolice. Mario je rukom pokazao

da šednemo. Posljednji je seo, preko puta Buda. Jednu veoma hladnu atmosferu prekinule su žene nudeći piće. Obučena u veoma čudne uniforme, ženska posluga unijela je na velikim ovalnim tacnama prazne čaše, nakon kojih je odmah išla druga ženska posluga noseći keramičke krčage natočene raznim pićem: najviše vinom, sokovima, medovinom i rakijom sa mirisom pelina, kruške, jabuke i loze. Vidjevši da niko nije uzeo piće, Mario je dao znak da svadbari budu opet ponuđeni, ali tako što je posluga objašnjavala koja se pića nude. Većina nas je uzela vino, izuzev Buda kome je natočena rakija kruška sa dodacima osušenog pelina. Tišinu je prekinuo Mario.

„Došli ste u dom u koji želim da se osećate slobodno i da podijelite iskreno gostoprinstvo sa mojim ukućanima. Razloge vaše posete ćete vi reći, a do tada služite se pićem, poslije kojeg će biti postavljena večera.” Budo mi je došapnuo da kažem razloge naše posete, mada ih je njegov budući tast naslućivao. Iznenaden, bez pripreme, trebalo je da govorim. „Gospare Mario, došli smo u vašu kuću da od tebe zatražimo blagoslov za vjenčanje Vaše šćerke”, zastao sam jer nijesam znao njeno ime. „Stefice”, rekao je Budo. „Da, Stefice”, nastavio sam, „sa našim Budom”. Stajao sam čekajući Mariov odgovor. „Da sjednemo”, odgovorio je. „U nas je običaj da do Vašeg odgovora prosac ne šedi”, rekao sam. „Dobro! Prije nego što ja rećem zadnju rijeć, da pozovem moju šćerku i upitam je što ona kaže”. Malo vremena smo ćekali da Stefica uđe u prostoriju de smo šedeli. Srednjeg rasta, sa bujnom plavom kosom i ćupercima koji su joj pokrivali trepavice i velike plave oći do pola, prošetala je sredinom prostorije i blagim naklonom se poklonila proscima, a zatim odšetala do stolice svog oca. Sagla se, poljubila ga u obraz i ljubopitljivo upitala: „Ćaća, zašto si me zvao?” „Gospoda koju vidiš došla su u moju kuću da te prose. Što ti odlućiš, ja ću da te podržim”. „Ja sam se Budu obećala već ranije i molim te da daš pristanak za našu

vjeridbu”, rekla je Stefica, vidno pocrvenjela u bledolikom licu. Stajala je uz stolicu na kojoj je sjedio njen otac. „Neka vam je srećno”, rekao je Mario. Nastalo je čestitanje. Budo je pozvao Steficu i iz posebnog kožnog novčanika izvadio peridot, nedavno ukrašen sa tri plava safira. Jedva vidljivo prelamala se noćna svjetlost u kratkim zracima sa tri mala safira i davala poseban odsjaj prstenu, koji je Budo polako navlačio na srednji prst usplahirane vjerenice Stefice. Zureći u natakli prsten, Stefica se nije mogla uzdržati od suza i nije ih htjela kriti. Kapale su joj niz lice, sve dok joj majka nije dodala plavu maramu. Kada je zvanično isprošena i prstenovana, radosno zbunjena Stefica nije znala kome da se prikloni, ili proscima ili da ode kod oca i majke. Mladoženja Budo je mladu uzeo za desnu ruku i laganim koracima odveo kod njenih roditelja. Majka Marija je pozvala da se pređe u veliki salon, đe je postavljena večera. Do kasno u noć pričalo se, posebno Budo i otac Steficin.

Posluga je u sobe odvodila svadbare na počinak. Sate do svanuća proveo sam budan, nervozno se okrećući sa jedne na drugu stranu. Rano ujutru svi smo bili na okupu u velikom salonu. Pozdravljajući se sa svima, Budo me odveo u predsoblje. „Znaš, Nestore, ovo je daleki put za veliki broj svatova koji bi došli na dan svadbe. Ne znam da li je siguran put, obzirom da su ovo nemirna vremena, u kojima ja nikom ne vjerujem. Kako bi bilo da pitaš mog tasta da Stefica sjutra otputuje sa nama? Mislim da bi ona takvu odluku prihvatila jer je svjesna rizika od dalekog puta sa toliko svatova koji bi došli za nju. Ima još jedna važna stvar za mene, a nadam se i za tebe, Nestore. Volio bih da mi budeš kum i sada ti to uzvišeno zvanje nudim. Molim te da ga iskrena srca primiš, upravo onako kao ja koji ti ga dajem. Mi samo naše iskreno prijateljstvo učvrstili davno, a kumstvo neka bude njegova kruna. Razumije se, danas bi obavili crkveno vjenčanje poslije kojeg bi se vrlo malo zadržali. Ako bi tast

tražio da ipak konačimo, pristani, ali samo jednu noć”. „Neka je sa srećom kumstvo”, rekao sam veoma iznenađeno. Buda sam zamolio da sve to što mi je rekao saopšti i ostalim svadbarima i da poslije ručka razgovara sa svojom vjerenicom. „Kumstvo u Crnoj Gori je nešto što je najjača duhovna veza između dva čovjeka koji ga prihvate i koje Crkva potvrdi. Odnosi između nas su za vazda utvrđeni,” rekao sam Budu. „Gosparu Mario, možemo li neđe nasamo da razgovaramo?” Vidno znatiželjan, Mario je pristao. Uhvatio me je za lijevu ruku i odveo u veliki salon đe smo objedovali. Nijesam čekao da me pita zašto je potreban takav razgovor, već sam odmah počeo priču. „Uvaženi prijatelju, mi smo počastvovani Vašim pristankom da se vaša šćer uda za našeg Buda. Takođe smo veoma zahvalni za izraženo gostoprimstvo i iskreni prijateljski odnos prema nama. Znete, sada nas brine obavezujuća svadba koju će sa naše strane činiti više stotina svadbara. Svatovi do Vašeg grada treba da putuju dva dana i jednu noć, u jednom pravcu. U normalnim uslovima, kada je putovanje bezbjedno, takva svadba je nešto što bi Vašem gospodstvu sva čeljad u narodu pamtia, i prepričavala. Takva svadba je poželjna i sa naše strane očekivana, jer je zaslužuju mladenci, a prije svega, Vaša uzvišenost. Međutim, vidite i sami da je nesigurnost svatova na takvom putovanju za nas veliki rizik. Sa tolikim brojem svatova prolazimo kroz teritorije kojima Vi vladate, a znate da naši državni odnosi nijesu baš stabilni, prema tome, nijesu baš sigurni. Nedaj Bože, dovoljno je da opali jedna puška, onda bi izbio nekontrolisani sukob koji nikome nije potreban. U takvom sukobu, koji bih nazvao pravim krvoprolićem, bilo bi mnogo mrtvih, ranjenih, sa obje strane. Ništa manja opasnost ne vrebja sa osmanlijske strane, jer mi moramo proći uz samu granicu sa njima. Zato Vam, uvaženi prijatelju, preporučujem da date blagoslov vašoj šćerki Stefici da, poslije crkvenog vjenčanja, otputuje sa nama u Crnu Goru, u svoj novi

dom”, rekao sam Mariu. „Ova nova prilika traži malo vremena da razmislím, da se dogovorím,“ rekao je Mario, uzimajući me opet za ruku i uvodeći me u salon Ċe su nas Ċekali svadbári i vlastela koji su došli na Ċestítanje mladencima. Pola sata trebalo je Mariu da odluči što mu je ċiniti. Njegovu ozbiljnost u licu karakterisala je namrgoĊenost koju, iako se trudio, nije mogao da sakrije.

„UvaŹena gospodo”, poċeo je veoma nervozno obraćanje do- maćin: „u ovim danima kada bi svaki roditelj koji udaje ili Źeni Źelio da se veseli, ja sam, ne mojom krivicom, zapao u priliku da sam veoma zabrinut za bezbjednost mojih gostiju i Źerke Stefice. Ovo kaŹem jer je moja jedinica Stefica svojom slobod- nom voljom za budućeg muŹa izabrala valstelina Buda iz Crne Gore. Njena odluka potvrĊena je sinoć na vjeridbi i dobila je moj pristanak. Kada je trebalo da ugovorimo svadbu na koju je trebalo doći blizu osamstotina svatova iz Crne Gore, pojavio se veliki problem bezbjednosti za svadbare koji su trebali doći za mladu. Sami znate da odnosi izmeĊu Mletaċke republike i Crne Gore nijesu takvi da mogu garantovati mirno putovanje svadbara kroz teritoriju naŹe Mletaċke republike. JoŹ manju sigurnost mogu garantovati za njihovo putovanje koje ide uz crnogorsku granicu sa Osmanlijskim carstvom. Ova, za obje strane velika neizvjesnost, traŹi rjeŹenje koje, koliko toliko, moŹe obezbijediti sigurnost da se mirno obavi putovanje svadbara. NaŹ prijatelj i kum, Nestor, mi je predloŹio da svadbári i vi, uvaŹeni gospári, sjutra nakon vjenċanja Buda i Stefice osigurate da se kroz vaŹe posjede, koji uveliko doseŹu do naŹih graniċnih gradova sa Crnom Gorom, svatovima omogući njihov povratak u Stefcin novi dom. Meni bi pomogli da svoju jedinicu otpratim u miru do njenog doma koji je sama izabrala. Većina od vas ste, uvaŹena gospodo, roditelji i razumjet ċete moju zabrinutost za Stefcu i njene svatove. Taj, nedaj BoŹe, incident sa svatovima, u crno bi zavio mnoge porodice, nanio nepremostivu mrŹnju meĊu naŹe

dvije države i siguran sam da na tome nebi stalo. Išla bi osveta, a time nova ubistva I mržnja. Zato smo Nestor i ja prihvatili to da se, kao što rekoh, sutra obavi vjenčanje u našoj crkvi, a onda da se svatovi ukrcaju u manju lađu i da otplove do blizu Risna, odakle će otputovati za Crnu Goru“. Nastalo je ćutanje nekoliko minuta. U ime mletačke vlastele istupio je uglađeni gospodar, sa čudnom odeždom i kapom. „Naša obaveza je da garantujemo siguran povratak svadbara i mlade Stefice. Vi obavite vjenčanje, a naši podanici će pratiti svatove i mladu do Risna.“ Stefica nije bila zadovoljna brzim vjenčanjem, ali nije se ni protivila.

U novom jutru blistala je u vjenčanici, sašivenoj od bijele svile. Bjelina svile isticala je mladalačku ljepotu i ženstvenost. Dugi široki rukavi pokrivali su do pola ruke, tako da su podlaktice i prsti bili slobodni. Na srednjem prstu desne ruke blistao je široki peridot. Mlada ga je namjerno isticala. Na lijevoj ruci prste su kitili zlatni prsteni, pokloni od roditelja i oni koje je Stefica kupovala. Obje ruke bile su zakićene zlatnim narukvicama. Na lijevoj strani lica, njenu plavu kosu zakitila je bijela ruža, vješto prikačena na donjim uvijenim pramenovima. Manji biseri na sredini vrata bili su spojeni zlatnom kopčom, dočim su na prsima u nizu bili porezani veći obli biseri. Veliki bijeli mrežasti veo pokrivaio je lice, skoro do ispod brade, ali nije pokrivaio bijele bisere ni u njihovoj sredini veliki zlatni broš. Duga vjenčanica završavala se malo niže od njene visine, pokrivaujući joj bijele dokoljenice i cipele izrađene od krokodilske kože.

U pratnji oca mlada je ušla u crkvu u čijim klupama su šedjeli svatovi, rodbina i vlastela. Tajanstvenu tišinu prekidaio je bat čizama njenog oca. Uzdignute gole glave on je mladu doveo ispred oltara, đe je čekao Budo. Gledajući svoje odijelo i odijela svatova, Nestoru je bilo neprijatno. Posve drugačije obučeni, oni nijesu pripadali tom svijetu koji je mnogo držao do tradicionalizma,

prije svega onog porodičnog, a onda i načina života, govora i ophođenja. No, nije se moglo u Crnoj Gori pratiti kočoperno oblačenje kao kod Mlečana, jer doživotni pratioci Crnogoraca su bili puška i sablja. U rijetkim prilikama Crnogorci su oblačili svoju svečanu odjeću, koja je mogla biti i ljepša nego ova što su nosili Latini, kako su ih zvali. Osjetili su to i ostali svadbari, posebno onda kada su se izmiješali sa vlastelom u susretima, prilikom proševine ili objeda. Ta namjerna uzdržanost pratila ih je i kada su Mlečani pjevali svoje pjesme. Osmjehivali su se, izbjegavajući međusobne igre u parovima koje je Mario bio organizovao u noć poslije prstenovanja. Istina, Budo se uklapao u taj veseli dio proslave igrom, pjesmom i načinom ponašanja. Ostalim svatovima je govorio da se pravdaju da su u žalosti za izgubljenim čeljadima, zbog kojih, po običaju, ne mogu da pjevaju i igraju.

Predajući Steficu mladoženji, Mario je sio u prvom redu, pored svoje žene. Svještenik je čitao djelove Biblije, a zatim upitao ima li ko što da kaže u vezi sklapanja braka mlade i mladoženje. Kum Nestor je jednu zlatnu burmu navukao na srednji prst Stefici, a drugu Budu takođe, na srednji prst. Obje burme Budo mu je dao pred ulazak u crkvu i kazao mu da je pristao da se vjenča u katoličkoj crkvi jer je u Crnoj Gori pravoslavlje nedavno primilo veliki broj vjernika. Vjenčanje je završeno. Svadbari i gosti vratili su se u Mariovu kuću. Bogata gozba sa dosta pića ubrzo se završila večernjom pripremom svatova i konja za povratak u Crnu Goru. Obrise sunca lizale su planine iznad dvorca gospara Maria. Svatovi su već bili u velikom salonu. Budo i mlada pridružili su se. Posljednji objed završen je. Nakon pozdrava, svatovski konji su galopirali širokom cestom za sobom ostavljajući manji oblak prašine. Budo i Stefica su se ukricali na manju lađu i otplovili za Risan. Omanji jedrenjak klizio je blizinom obale. Blagi povjetarac ubrzao je kretanje jedrenjaka. Zanesena

ljubavlju, Stefica se nije odvajala od muža. Budu je zbog tolike prisnosti upravo vjenčane žene čak bilo neprijatno od posade. Prošetao se do pramca jedrenjaka, udišući čudesni miris mora. U daljini pogleda nazirao je vrhove Lovćena. Čulni ošćaj prožimao je njegovo tijelo. Taj gorostas nije svojom visinom dominantan nad drugim planinama, ali ostavlja simbol prepoznatljivosti, sa dva vrha koji iznad oblaka i izmaglice štrće u nebo i ulivaju strahopoštovanje i sigurnost Crnogorcima da idu u Crnu Goru i da je Lovćen okružen granicom za slobodne ljude u državi koja im je vječno stanište, ishodište i povratište kojem su težili da se vrate iz bijelog svijeta. Bivalo je da se Crnogorci, poslije dugih godina nadničarenja po bijelom svijetu, vrate u domovinu samo da bi posljednje dane svog života proveli ispod Lovćena ili blizu njega. Da jednostavno svoje zemno tijelo nađe mir u njegovom vidokrugu ili posve blizu njega. Lovćen je imao planinsku surovost, ali njega su poslije snijega, vjetrova, gromova, u strmoglava bespuća umivale primorske kiše i u iskonskoj tišini miješali se u čaroliju šumske uvrzenosti razlićitih boja i mirisa. U nebo bi se u zagrljaju utrkivali vrhovi borova, jela, dubova, jasena, a u priobalju skoro zajedno bujale su palme i primorski biljni zeleniš. Lovćen je vazda bio mjera i nacionalna gromada Crnogoraca i žitelja blizu njegovih temelja. On je iznikao iz kamene palumente u kojoj je hladio svoju planinsku postojanost, raskoš, neviđenu divljinu i ćuvao posebnost života i ćeljadi ispod i oko njega. Vazda su se oko njega tukli stranci, izvanjci, osvajaći I ini prisvajaći. Vazda su se munje i gromovi utrkivali ko će više da mu zakine vrhove, da mu kamene stijenje udrobii oburda, ali neka silna postojanost ga je ćevala i davala mu još veću mistiku i snagu za opstanak. Od svega toga ostali su biljezi na njemu i u pamćenju ćeljadi. U njegova dva vrha uzidan je jedan kamen mudrosti, koji ćuva mjesto vjećnom poćinku nekome od Crnogoraca koji će tu doći. Lovćen je za Crnu Goru – mjera života i njene vjećnosti.

Znao je Stefan, rodonačelnik Crnojevića, i njegov sin Ivan i Đurđe - Ivanov sin, da je Lovćen sudbinski vezan za Crnogorce, da ispod i oko njega je sigurno stanište, jer koga Lovćen ne prihvata taj nije čak ni hiljaditi do prvoga u Crnoj Gori. Poslije molitve i zakletve, Ivan kaza u Italiji u katoličkoj katedrali da, ako se ikada vrati u Crnu Goru, ogradiće na cetinjско pusto - polje Dvor – Manastir i grad Cetinje. U spoljašnje obrise manastira udari pečat Crnojevića treće dinastije Crne Gore i postavi velika i mala crkvena zvona. Unesena je u njega stara dukljanska kruna, kameni Prijesto i sjedište crnogorske autokefalne Crkve. U čudesnom fluidu između uznebesja i manastirskog staništa, ozidaše kameno guvno - mjesto zbora, sudilišta i dogovora. Mjesto na kojem će narodna volja birati vladike i glavare, suditi, dijeliti medalje i teške kazne, miriti i kleti, pjevati i igrati ali i mjesto žalosti za umrlim ili poginulim ... Guvno postade ogledalo ljudskog koraka i vremena. Ono nema legendi ili mitova jer iz njega izvire istina i istorija. U njegovom središtu izviru obodska slova. Od njega idu svi putevi kopnom ili morem. On je garant međaš, ali i most koji spaja Istok i Zapad Balkana. Duboko iz njegovih temelja izranja velepna bazilika Svetog Tripuna, a odmah do nje kameni prostor kite pravoslavne bogomolje. I tako od podnožja do vrha uvriježeno je hrišćanstvo, ono iskonsko, koje spaja, a ne dijeli, koje blagosilja, a ne proklinje, koje se raduje novim rađanjima i iskreno žali i ispraća na vječni počinak običnog čovjeka ili gospara, pomorca ili ratnika, siromaha ili bogatog. Hrišćansko jedinstvo tu je ulište mira I suživota. Na domaku lovcenskog priobalja, u okrajku peraških pjaceta, palata, katedrala i crkava, izbila je u morskome plićaku ikona Majke svih Majki. Mjesto mira, tišine, molitve, pokajanja, oprosta i nade. Gospa od Škrpjela. Zato sada, ploveći u njenoj blizini, moja molitva je upućena Njoj da mi podari spokoj u duši, porod u nasljedstvu, nova imena mojoj malobrojnoj porodici, razmišljao je Budo, sve

više opčinjen Lovćenom i kamenim puteljkom koji je srastao sa njim, a koji će ga dovesti do Cetinja.

Vidjevši da joj je muž utonuo u razmišljanja, Stefica je otišla ka pramcu jedrenjaka koji se lagano primicao luci. Na Lovćenu i njegovim vrhovima stanuje um mudrosti jer je kamen nebeska vječnost. Na sinajskom kamenu Bog Mojsiju ispisa dest zapovijesti po kojima se dobro vrednuje kao Njegov dar u ljudske živote, a sve mimo toga je zlo koje u vremenskom jakanju nastoji da vraća u vrtlog bezakonja i beznađa. Zato prije, poslije i ubuduće sinajski kamen postade čovjeku svetišće, ulišće borbe dobra nad zlom u beskraj u mukotrpa njegova života. Na tom lovcenskom kamenu se vjekovima rađalo i umiralo, ratovalo, odlazilo i dolazilo, molilo i kameno živjelo, nadalo se i čekalo. Sve što je na njemu ili okolo njega ima svoje značenje i posebnu simboliku za Crnogorce i narod oko Lovćena, razmišljao je Budo zagledan u gorostas Lovćena kojemu se primicao. Budo i Stefica su se iskrcali na kotorsku rivu. Njihovi svatovi su od Risna ka Kotoru nastavili put da bi u večernjim satima svi bili na okupu, u Cetinje.

UDOVICA

Ustajući u ranu zoru, Stefica je poželjela da se pomoli u cetinjskom manastiru. „Hoću li s'tobom”, pitao je Budo. „Ne, ovo je moja molitva, prva u mojoj novoj domovini i kući”, tiho je rekla. Okolna manastirska tišina smirivala je njenu uzburkanu mladost. Korakom koji joj se činio tako vremenski dug, izula je obuću ispred manastirskih vrata i pomolila se Bogorodici. Ušla je u kamenim zidom ozidano manstirsko predvorje. Njene misli prekinulo je zvonjenje manjeg zvona, u sredini poređanog između dva velika. Trag mirisa tamjana vodio je u veću manastirsku prostoriju đe se obavlja bogoslužjenje. Prvi put tog jutra ušla je u pravoslavni manastir i prisustvovala bogoslužjenju koje su obavljali nekoliko sveštenika i đakona. Našla se među vjernicima i znatiželjno gledala veliki ikonostas sa ikonama svetaca u velikim okvirima. U centralnom mjestu bila je zlatom ukrašena ikona Bogorodice koja u rukama drži sina - Isusa Hrista. Kroz mala vrata koja vode u manji oltar ulazili su i izlazili sveštenici i đakoni. Ipak, malo drugačije nego u katoličkim samostanima đe je često prisustvovala molitvama Gospodu Bogu Ocu i sinu Isusu Hristu. Pratila je trenutak kada su vjernici se krstili. To je i ona činila, moleći se Nebesima da joj podari mir, potomstvo i spokojstvo u novom domu. „Molim ti se, Gospodine Oče, da mi podariš mir u duši, oprostiš moje grijehove i sačuvaš naše živote”. U predvorje manastira zapalila je svijeću i otišla kod Buda i svatova. Nekoliko sati jahanja je mladencima sa svatovima trebalo da dođu do Budovog rodnog sela. Njihov dolazak, ustvari, najavili su svatovi pucanjem iz pušaka. Počeo se narod okupljati na guvnu, ali kada su svatovi došli, Budo je sve pozvao u kuću. Prije nego što su ušli, Stefica je jabukom prebacila krov svog budućeg doma, a zatim poljubila kameni prag i ušla u prostranu

sobu. „Ženo, ti si sada domaćica u svom domu”, rekao je Budo, poljubivši mladu u oba obraza.

Nije mnogo vremena trebalo je da se seljanke, inače vične ova-kvim veselim ili tužnim doćecima, snađu i postave hranu i piće u širokim i dubokim ovalima na nekoliko stolova u prostoriji. Mladenci, radosni, prihvatili su svadbarske pjesme koje su započeli seoski momci. Stefica je slušala pjesme koje su iz sveg glasa počinjali muškarci, da bi nastavak znatno tišim pjevanjem završavala ženska čeljad. Igralo se, potom, do ranih jutarnjih sati, kada su počeli dobro pripiti muškarci da se razilaze. „Evo, napokon, ostali smo sami”, rekao je Budo. Ljubeći svoju mladu odveo je do spavaće sobe. Dva dana i jednu noć Stefica i Budo proveli su u ljubavnom zanosu i oporavku od dugog i napornog putovanja. Narednih nekoliko mjeseci uživali su u razgovorima, planovima o budućem životu i obavezama vođenja uzornog domaćinstva. Valjda se tada začeo i prvijenac, Tomislav, radosno dočekan i prijevremeno rođen. Bojažljivost njegovih roditelja o lošemi neizvjesnom zdravlju opovrgao je nekoliko mjeseca kasnije Tomislav, izrastajući u veoma nemirnog dječaka, ali posve zdravog. U tom neizvjesnom Tomislavljevom zdravlju, njegov otac Budo htio ga je nositi na Primorje, kod nekih poznatih vidara i vračara, ali Stefica mu nije dozvolila, liječeći ga nekim veoma rijetkim travama sa vrha Rumije, koziji milijekom i majčinskom ljubavlju i brigom.

Osmi dan ispred Nove godine, umro je barjaktar Nestor. Njegovu smrt mjesecima je oplakivala i žalila Reska. Nije izlazila iz kuće koju su zajedno gradili i kućili i u koju se prije trideset godina uselila i izrodila Martu i Radana. Marta se već ranije udala za katolika Tonija, iz susjednog sela i izrodila dva sina i šćer. Iako je već zašao u rane tridesete godine života, Radan se nije ženio. Uzalud su bili nagovori Nestora i Reske da se oženi, nije htio.

Kada je shvatio da mati Reska ne može održavati domaćinstvo i brigu o velikoj i maloj stoci, počeo je da traži ženu. Bio je prvi dan Božića kada je već uveliko osijedeli Budo na guvnu sazvaio zbor muškaraca, sposobnih za nošenje oružja i ratovanje. U krivolinijskom krugu guvna jedan do drugog stajali su mlađi i stariji seljani, naoružani puškama, sabljama i pođekoji krivim noževima, uzetih sa mrtvih neprijatelja. Pravo da javno nosi oružje imali su mladići tek kada napune 18 godina života. Ustvari, malo je ko od seljana kupovao oružje, već se naoružavao skidajući ga sa poginulih neprijatelja. Oružje se držalo u kući na dohvat ruku, i to na vidnom mjestu. Niko od ukućana nije ga koristio ili pak nosio. Bilo je u kući više vlasnika oružja, jer osim oca, od neprijatelja su oružje otimali i njegovi sinovi. Vlasnik oružja koristio ga je veoma rijetko, odnosno, onda kada se u selu rodilo njemu rođačko dijete ili kada se najbliži rođak vjerio ili ženio. Kod ženske vjeridbe nije se pucalo, izuzev kada su svatovi dolazili ili kada su mladu iz rodne kuće odvodili u novi dom.

Na sredinu guvna bio je pobijen barjak koji je više decenija, odlukom Gospodara Stefana Crnojevića, nosio Nestor. „Seljani, junaci! Okupili smo se da odlučimo ko će ubuduće nositi barjak. Ja predlažem da barjak pripadne Nestorovom sinu, Radanu, koji ne samo da je uzorni, ali inokosni domaćin, već i čestit momak, sa godinama koje mu daju ljudsku smirenost i razboritost. No, vi vidite, predlažite možda nekog od Radana boljeg i zaslužnijeg, pa ćemo većina nas odlučiti kome će pripasti”, reče Budo, primičući se barjaku koji je lepršao na vjetru. Nastao je tajac. Ustvari, niko nije više predlagao. „Radane Nestorov, izađi pred mene da ti dam barjak koji je tvoj otac dugo i časno nosio. Siguran sam da ćeš ga i ti časno nositi i da ćeš biti u prvom redu borbe protiv neprijatelja ako zatreba”. Veoma iznenađen izborom za barjaktara, Radan je nesigurnim koracima prišao Budu. Stao je kao ukopan na nekoliko koraka od komandijera i barjaka, a onda se okrenuo

okupljenim seljanima. „Imam veliku čast i obavezu da ispred vas u ratu i miru nosim ovaj barjak koji su nosili dugo godina moj otac, a prije njega mnogi barjaktari. Nekoliko od tih junaka pod njim je poginulo, ali barjak nikada nije pao u ruke krvnika. On, kao što znate, nije samo čast, već iziskuje veliku hrabrost da ispred vas prekaljenih vojnika ide barjaktar noseći barjak. Ja neznam da li to zaslužujem. Zato ću ovaj barjak uzeti sutra, jer ću ga ostaviti ovđe na sred guvna, pa onaj ko misli da je bolji od mene, ne samo po junaštvu, već i po mudrosti, neka ga slobodno uzme i ja ću mu prvi čestitati. Računam da o dodjeli barjaka meni treba da prođe malo vremena, da ljudi presaberu sebe, da neko od vas izvaga njegove i moje vrline i mane – i odluči se da ga uzme. Neka mu od moje strane bude srećno”, reče samouvjereno Radan. Svi su pozdravili takvu odluku i razišli se kućama, s'tim da se sutra u isto vrijeme okupe na guvnu. Te noći Radan nije spavao. Na njega je pala teška, ali časna obaveza, da nastavi očevu tradiciju nošenja barjaka ili da to drugome ustupi. Pa u našem selu ima još momaka koji zaslužuju da budu barjaktari. Pored starijih seljaka ratnika, ima i mladih koji su stasali za oružje i u borbama se više dokazali kao ratnici i časni momci od mene. U nekim momentima besanog noćnog razmišljanja volio je da ta časna uloga pripadne nekome od njih. Lakše bi mu bilo. Mislio je da nikada nebi uzmicao iz prvih redova borbe noseći barjak. Ne bi uzmicao ni kao običan vojnik. Opet, razmišljao je, volio bi da nastavi očevim koracima. Bio bi Nestor ponosan na svog jedinca. Stasao mu za barjaktara, a i ljudi bi ga posve drugačije gledali i odnosili se prema njemu. U toj besanoj noći Radan je, među svoju crnu kosu, dobio po đekoju sijedu vlas. Shvatio je da bio barjaktar ili ne treba mu žena, na kojoj će ostati inokosno domaćinstvo jer majka Reska više nije mogla raditi u polju ni čuvati veliko stado ovaca i goveda. Zora je lizala vrhove Rumije kada je izašao ispred kuće, odakle je pucao pogled na seosko guvno. Na

sredini guvna lepršao je barjak. Jedan sat prije podneva svi su se seljani okupili na guvnu. Pošto se sa svakim od njih rukovao, Budo je uzeo barjak i pozvao Radana da ga primi. „Gospodar je dao barjak tvome ocu Nestoru da ga nosi dok bude živ. Ja ga sada tebi dajem, da ga nosiš kao što ga je nosio tvoj otac”. Sav crven u licu, a u srcu radostan, Radan je uzeo barjak i bez ijedne riječi sio na rub kamenog guvna, đe je bilo slobodno mjesto.

Tri godine žitelji priobalnog dijela jezera živjeli su u miru. Godine su bile rodne, žnjelo se više pšenice na ono malo njiva na kojima se sijalo – nego prošlih godina. I grožđa je bilo na lozama više. Masline su rodile, kesteni takođe. Živnula je trgovina u okolnim selima i na Primorju. Radanu se sviđela mlađa đevojka iz susjednog sela. Lijepa, nešto manjeg rasta od njega, kočoperno je nosila đevojačku ljepotu, svjesna da može birati momka koji joj je po ćefu. Upoznali su se na slavi kod zajedničkog poznanika. Radan nije baš bio vičan razgovoru sa đevojkama, ali joj je stavio do znanja da bi se trebali naći sljedećeg pazarnog dana u njenom selu. Đurđa, kako se zvala, nije rekla ni da, niti ga odbila, već sa primjetnim osmijehom otišla kući. „Đurđa, ja bih došao kod tvojih roditelja da te prosim, ali prije toga bih volio da znam bili se udala za mene?” „Radane, ti dobro znaš kakvi su običaji kod nas. Roditelji, posebno očevi, biraju nam muževe ili koja će đevojka doći u kuću. Ja neznam hoće li me moji dati, pa ti zato neću ništa reći. Naša kućna vrata su svakom otvorena, a ti ako dođeš - dobrodošao”, rekla je Đurđa. „Znam, ali bih ipak volio znati koji je tvoj odgovor”. „Ne mogu ti kazati ništa. Ako bih pristala na tvoju ponudu ponizila bih očevu riječ, a to po cijenu moga života neću. S’ druge strane, morala bih ispuniti obećanje koje sam ti dala. Neki put ta obećanja, fino znaš, izazivaju krvoproliće između roditelja i mladoženje ili čak između dva sela. Ja neću da napravim nikakvu mržnju niti zavadu zbog moje udadbe, pa makar me otac dao nekome preko moje volje.

Meni se ti sviđaš, ali da li ćeš se ti sviđeti mom ocu, majci i braći, ja to neznam. Moraš poštovati naše običaje, bilo ti po volji ili ne. Poneki put upornost muškarca ili djevojke se isplati, jer čekanje donosi mirnije vrijeme u kome i razum nadvlada prva osjećanja i utiske, pa ma o kome se to radilo”, rekla je Đurđa i zamakla u pazarsku vrevu. Nije se više Radan interesovao za Đurđu.

Jesen. Vađenje krompira, branje voća i maslina su obavljani. Stoka koja je bila na ispašu u planinu, vraćala se u selo. Dvije nedelje prije katoličkog Božića, Budo je krenuo sa Steficom u tazbinu. Malog Tomislava paziće Reska. Sama se ponudila da ga pazi, dok se ne vrate njegovi roditelji. „Tomislava ću paziti kao što sam pazila i podizala svoju decu. On će mi biti, u ovom vremenu moje žalosti, sagovornik i nadam se da će mi briga oko njega odagnati žalost za mojim Nestorom. Slobodno idite, ostanite koliko hoćete, za Tomislava ne brinite”. Budo nije pričao Stefici o vjeridbi sa Reskom, ni poslije svega što se sve izdešavalo. Reska je čekala trenutak kada će Stefica biti sama. Desilo se to na pazarni dan kada je Budo otišao na Primorje. Kao kada žene razgovaraju, nikada kraja njihovim pričama. „Bilo bi nepošteno sa moje strane kada ti nebih ispričala sve što se izdešavalo između mene i tvog Buda”, rekla je i kazala kako je bilo. „Cijenim tvoju iskrenost i sa ovom tvojom pričom zaslužuješ moje poštovanje. Jednoga dana i ja ću ti ispričati moju životnu priču. Ostavljam ti Tomislava i znam da ćeš ga paziti kao da je tvoje dijete”. Zaželjela se Stefica svojih roditelja, rođaka, komšija i rodnog mjesta. Jašući dobro osedlane konje, spuštali su se strminom Rumije ka Starom Baru. Mislili su da jašu do Kotora, odakle će brodom otputovati za Dalmaciju i rodni grad Stefice. Na tek ozidanom izvorištu, blizu Starog Bara, sjahali su. Budo je napojio konje, a Stefica izvadila hranu iz povećeg ranca. Počeli su podnevni obrok, gledajući nemirno more i oblake koji su sa mora sve više lizali Rumiju. Volio je Budo planinu, posebno Rumiju. Na

nekim blago zaobljenim padinama ljeti se peo na njen vrh odakle puca pogled u daljinu, na mjesto đe more uranja u nebo i u nedogledu morske širine upijao neviđenu ljepotu. Ti pogledi na morsko prostranstvo smirivali su ga i ćerali na razmišljanje, ne samo o svom životu nego uopšte. Ispod njih, na jesenjem suncu bijelile su se kuće, bogomolje i visoki minareti u Starom Baru. Taj sklad tri vjere održavao se snagom vojne sile i pokornosti žitelja osmanlijskom osvajaću. Najprije su polako počela druženja na pazaru, đe se prodavalo ili trampilo sve i svašta. Žitelji sela iz priobalnog dijela jezera na starobarskom pazaru donosili su mliječne proizvode, od kojih su bili najtraženiji kozji sir, med, suvo ovčje meso, sušene i svježe ukljeve, šarani, osušene smokve, šipci. Posebno žute dunje, koje su baranke kupovale da bi ih stavljale na vidna mjesta u prostoriju ili među robom u škrinjama, koje su đevojke udajom donosile u novi dom. U njih se slagala odjeća, koju su rijetko nosile, izuzev svečanosti. U škrinjama domaćice su držale po malo novca, koji su odvajale od dnevnih potreba i ćuvale za veće potrebe domaćinstva. U škrinjama muške robe nije bilo. Muškarci nijesu otvarali žensku škrinju, osim ako bi ponekad došao rijedak gost, onda su u njoj tražili lozovu rakiju koju su žene nerijetko ćuvale. Starobarski pazar bio je stecište Krajinjana, kako su nazivali Starobarani seljake jezerskog priobalja, koji su više koristili taj pazar nego onaj u Virpazaru. Muslimanke iz bogatih starobarskih porodica bile su najbolje platiše. Dobra roba, osobito suva jezerska riba, odmah je prolazila i imala je veću cijenu od one na Virpazaru, za kojom je bila mala potražnja. I stoćna pijaca je bila na cijeni, osobito je bila velika potražnja za ovcama. Koze su rijetko seljaci prodavali. Seljaci priobalja, ali i oni na njenim padinama, su se od njih teško odvajali jer su one bile hranilice porodica. Kad je Stefica u kožni ranacs pakovala ostatak hrane, Budo joj je pomogao da uzjaše konja. Taman kad su uzjahali, ispred njih

izađe čovjek sa uperenom puškom. „Ti si, krvniče, ubio mog oca u posljednjem ratu sa vašim kaurima. Sada je došlo vrijeme da platiš”, rekao je mlađi Turčin pucajući u Budove grudi. Kada je Budo mrtav pao na zemlju, Turčin je rekao: „Sada smo izravnjali račune. Ovaj trenutak sam godinama čekao kako bih osvetio oca. Tebi ću, ženo, pokloniti život da pričaš i patiš cijeli vijek i da preneseš tvojim seljacima da će ovako proći svaki koji ubije nekog od naših. Možeš slobodno da utovariš muža na konja i vratiš se odakle si došla”, rekao je nepoznati čovjek i zamakao u gusto rumijsko šipražje.

Izbezumljena od straha i velike tuge za mužem, Stefica je zvala u pomoć. Nikoga nije bilo. Njegov konj, vidno uznemiren, galopirajući jedva prohodnom stazom, utekao je od mrtvog gospodara. Svog konja Stefica je smirivala tapšanjem po vratu i sapima. Bacila je svoje sedlo. Polako je vukla mrtvog muža do konja. Sva krvava, jedva je uspjela da Buda namjesti na konja. Njegova krv isticala je iz grudne smrtonosne rane. Idući polako za konjem, pela se istim putem ka vrhu Rumije. „Kako se život u jednom trenutku preokrene. Što sada da radim, đe da idem u muževu kuću kada njega nema? I pored ove velike nesreće koja me zadesila, ostaću u Budovom domu. Tamo je naš sin, Tomislav. U muževom selu je njegova kuća, ognjište, kolijevka. Sada i njegov grob. Te uspomene i moje buduće samovanje daće mi snagu da nastavim dalje. Povratka u moj rodni dom nema. I tamo sam sada stranac, ali manji nego u Budovom selu i njegovoj kući“. Primicala se selu. Ispred crkve zakukala je. „Seljani! Evo vam dovodim svog mrtvog muža, Buda, vlastelina i vašeg komandijera. Ubi ga Turčin na putu ka Starom Baru iznenada, iz sačekuše. Da je barem poginuo u poštenom dvoboju, manje bih ga žalila. Ubica je rekao da je ubio mog Buda iz osвете za mrtvim ocem kojeg je Budo ubio u jednom od ratova sa Turcima. Meni je rekao da me neće ubiti jer mi je najveća kazna ta što ću osta-

tak života provesti sama. Još je poručio da će svako završiti kao Budo. Osveta je ovđe čin časti, iskupljenja, vraćanja poštovanja onoga koji se sveti. Ko se ne osveti, taj nema spokoja, naš narod kaže. Ko će sada mog muža osvetiti? On nema brata, rođaka, a mali Tomislav će taj teret morati nositi cijeli život”, plaćući je išla, približavajući se kući.

Seljani su pohitali ka njoj. Mrtvoga Buda unijeli su u kuću. Nekoliko njih skinuli su krvavu odjeću i obukli ga u novo crnogorsko odijelo. Izložen je na sred sobe, u drvenom sanduku koji su napravili. Dva dana trajala je žalost za Budom. Veliki narod priobalnih sela došao je da ga isprati na vječni počinak. Stefica nije dala da bude sahranjen u grobu njegovih roditelja, već je sahranjen u blizini. Od Buda se oprostio barjaktar Radan. Ustvari, taj oproštajni govor često je prekidani jecanjem i suzama za čovjekom koga je poštovao. Komandijerom koji mu je dao očev barjak. Bio je to dan kada je Radan prerastao u zrelog i razboritog muškarca. Tu Budovu odluku poštovali su svi seljani. Uzalud je Radan pokušavao da smiri sebe. Nije uspio, jer su suze i nekontrolisani jecaji prekidali nepovezane riječi. Opijelo su obaviladva sveštenika iz manastira na jezerskom ostrvu. Sahranjen je Budo. Tužni seljani otišli su kućama. Stefica je zamolila Resku da Tomica ostane još neki dan kod nje. Sama u muževljevoj kući, Stefica se nije smirila. San nikako da joj potisne crne misli koje su joj se vrzmale po glavi. Kako da živi dalje? Sama sa malim Tomislavom. Velike obaveze oko imanja i stoke koju je Budo kupio prije nego su krenuli na njegovo posljednje putovanje. Jaki jezerski vjetrovi razotkrili su veliki dio krova na kući. Najteže od svega će biti muža ovaca i koza, pripreme za proljećnu sjetvu, rezanje loza, voćaka, branje grožđa, smještaj u nove drvene bačve, pečenje rakije, odliv vina, pa poslije branje maslina, nabavka drva za ogrijev i još mnogo posla koji se morao završavati u roku. „Ja to ne mogu sama, niti imam snage i volje

da nastavim da živim u Budovom selu. Što će mi sve to kada za moje potrebe treba veoma malo, samo da skromno živim i podižem Tomislava? Moj sin zaslužuje školovanje, koje smo zajedno dogovarali, a sigurna sam da neće poslije živjeti u selu". Plakala je tiho, a onda na glas. Vidno iscrpljena, uznemirenost koju nije mogla da kontroliše, pokušala je smiriti čajevima. Nije htjela više da leži na zajedničkom krevetu u spavaćoj sobi čiji prozori su okrenuti jezeru. „Taj krevet bio je mjesto naše velike ljubavi. Za mene je to sada mjesto mučenja". Tri dana poslije muževljeve sahrane, u pošetu je došao Radan. Zidovi kuće, napunjeni kišom, stolice i stolovi, kreveti, sve je mirisalo na vlagu. Sitna stoka u štalama, nedaleko od kuće, izglednjela, žedna i uznemirena, tiškala se na izlaznim vratima, koje je Radan otvorio da ih napoji. Unio je dosta sijena i žita za ishranu stoke, a zatim se popeo na krov kuće da, koliko može, popuni novim crijepom jer je stari vjetar oduvao. U ranim noćnim satima, sišao je sa krova i sio u veliku vlažnu stolicu. „Doći ću ujutro. Ja te molim da noćas odeš samnom i da kod moje majke prespavaš. Ujutru ću opet doći da pomuzem, nahranim i napojim stoku". Zajedno su otišli Radanovoj kući.

Veoma srećan što vidi majku, Tomislav joj se bacio u naručje. Dugo su plakali. Reska im se pridružila, uzalud govoreći da će vrijeme zaliječiti njihove rane. Te noći majka i mali sin zagrljeni su dočekali novo jutro. U zoru je Radan otišao do njihove kuće. Napojio je stoku. U njihovim jaslina nasuo je dosta žita i sijena. Vratio se kući. „Ja neznam što da radim", počela je priču Stefica. „Velike, ali redovne obaveze oko kuće, stoke i zemlje ne mogu da obavljam, niti sam tome vična. Sem toga, svo to bogatstvo meni i Tomici je nepotrebno. Jedino što mi je važno, to je buduće školovanje mog sina. Budo u ovom selu nije imao braće, sestara, ni rođaka. Izuzev vas, mi ovdje nemamo nikoga. Dok ne odlučim što ću sa našim životima ja te, Radane, molim

da nađeš nekoga ko bi mi pomogao oko stoke i drugih poslova. Evo imam ovdje nešto novaca, uzmi ih da bi mogao platiti te ljude koje budeš doveo.” „Stefice, iz naše kuće nećeš izaći dok ne prođe neko vrijeme. Zajedno ćemo. I meni treba ženski razgovor. I meni je slomljeno srce za mojim Nestorom. Nek se Radan bavi poslovima oko naše dvije kuće, pa ćemo poslije da vidimo što je najbolje činiti”, rekla je Reska.

Cijelu zimu Radan se starao o Stefcinim poslovima. Našao je mladi krajinski bračni par, koji je preuzeo brigu o stoki. Za uzvrat su živjeli u Stefcinoj kući. Mlijeko, vuna i prolječna jagnjad pripašće njima. Radan je sastavio svoje stado sa Stefcinim. Stefica i njen sin uselili su se u manji dio kuće. Kod njih je Reska bila čest gost.

TOMISLAVE, TOMISLAVE...

Prvog dana proljeća u Radanovu kuću došla je Đurđa. Reska je dočekala veoma ljubazno. Nije je poznavala, ali je čula da se njen sin za nju interesovao i da je zaprosio. Đurđa je ispričala da su joj umrli roditelji i da je ostala sama. „Ostala sam sama. Teško se nosim sa obavezama oko domaćinstva, posebno oko stoke. Došla sam da razgovaram sa Radanom. Ako me hoće za ženu, ja pristajem. Dok su roditelji bili živi, znaš Reska, ja se nijesam pitala ništa o izboru mog budućeg muža. Sada mogu sama da odlučujem i zato sam došla kod Radana, da ga pitam hoće li me uzeti za ženu. U miraz ću donijeti svu imovinu, kuću i stoku”, rekla je Đurđa. Nije se ustručavala da sebe ponudi za ženu Reskinom sinu. Ulazeći u kuću, Radan se pitao zašto je došla Đurđa kojoj je nudio iskreni brak. Gledao je u lice, koje se pomalo zarumenilo kada je ugledala Radana, koji joj se sviđao, ali kojem se nije smjela obećati.

„Čuo sam razlog tvog dolaska u moju kuću. Iskreno da ti kažem, prije godinu dana sanjao sam te, ljubio u snu. Volio sam da imamo veliku svadbu, a nadao sam se da ćemo zajedno ostariti i imati lijep porod. Međutim, ti nijesi voljela da prelomiš između mene i tvojih starih roditelja. Izabrala si njih i mislim da si dobra šćer, kojoj su roditelji na prvom mjestu. To cijenim kod tebe jer produžavaš tradiciju kada se đeca posvete roditeljima. Sada, kod mene je drugačije i ja neću se još ženiti. Ovo shvati kao konačan odgovor”, rekao je Radan.

Dolazeći u prijepodnevnu posjetu Reski, Stefica je na pragu kuće čula razgovor Radana i Đurđe. „Bila bih srećna ako se vas dvoje uzmete. Oboje ste lijepi i što je važno ozbiljni mladi ljudi. Neka u ovoj kući dođe novo čeljade da bude radosti, pa biće i dece.

Ono što ti ja Radane mogu obećati, na dan tvojega vjenčanja sa Đurđom pokloniću peridot, koji mi je Budo dao. Želim da ti se tim prstenom zahvalim za sve što si učinio za mene i Tomislava. A ja se zaista ne mislim više udavati”. „Tebi, Stefice, hvala na ponudi peridota, ali kada se budem ženio kupiću drugi prsten svojoj vjerenici. Sada mi tvoj peridot ne treba jer neću još da se ženim”, rekao je Radan. Đurđa se pozdravila i otišla.

„Noć sam proveo u šećanju prve djevojke koja mi se svidjela. Pomalo mi je bilo krivo što sam je odbio. Ko zna, trebao sam ostaviti vremena da razmislim, kao što je Đurđa to učinila. Bi što bi. Gotova stvar, koja se više ne može popraviti”, mislio je te noći Radan i utonuo u rani jutarnji san. Đurđu više nije gledao. Neki od seoskih momaka su rekli da se udala za mlađeg udovca iz svog sela kojoj joj je nekoliko puta nudio brak. Rijetki su bili slučajevi da momak dođe da živi u tazbinsku kuću. U narodu bi dobio ime doma-zet i nijesu bili na glasu. U jezerskim selima izbjegavali su da zajedno sa ženom ili posebno dolaze na pazare. Narod bi ih podozrivo gledao, obično govoreći: evo izvela je muža na pazar.

Proljećni radovi uveliko su počeli. Radan je zasijao svoje imanje kukuruzom i krompirom, a posijao je na manjim njivama i pšenicu. Vrućine su počele. Neđe blizu Petrova dana, seljacima je došao glas Gospodara da se okupe na guvno. Svi su došli. Radan im se priključio. „Mi danas treba da odlučimo ko će biti novi komandijer”, rekao je čovjek koga su kaluđeri iz manastira predstavili kao kapetana i izaslanika Gospodara. „Ja nemam koga da predložim jer vi međusobno najbolje znate ko zaslužuje taj čin. Nakon vašeg izbora novi komandijer će poći samnom kod Gospodara jer on će zvanično imenovati novog komandijera. Ono što vam moram zamjeriti jeste to što nijeste pokušali osvetiti Buda, koji ne samo da je to zaslužio, već da je on živ, on bi

svoga druga osvetio. Tim prije što Budo nema brata ni rodbine da to oni obave”, rekao je kapetan. Seljani su u grupama šaputali, ali niko od njih nije odgovorio kapetanu. Poslije dogovaranja, seljaci su ovlastili najstarijeg da saopšti njihovu odluku ko će biti komandijer.

„Braćo Crnogorci, između nas stasao je mladi barjaktar Radan. On je očit, snažan, a lako je vidjeti da je hrabar. Njegov karakter odaje čovjeka koji zaslužuje komandijersko mjesto. Što se tiče barjaka kojeg je od oca naslijedio, mi podržavamo da ga uzme Mitar koji se kao borac dokazao u nekoliko bojeva sa Turcima. Da kažemo i to da, ako neko misli da Radan to ne zaslužuje, neka kaže i predloži drugoga. Mislimo da sloga kuću gradi, zato pozivamo i druge ako ih ima da predlože još nekoga”. Čutanje uz neki poluglasni šapat: „Pa nema od Radana boljeg”. Ne pitajući Radana hoće li prihvatiti mjesto komandijera, počeli su plotuni iz pušaka okupljenih seljaka. Radan je prihvatio čestitke. „Kapetane”, glasno je pozvao kapetana. „Za Budovu osvetu pravo zboriš. Ja sam sa nekoliko momaka iz sela išao u Stari Bar da se raspitam kod naših Muslimana i pravoslavaca ko je ubio Buda. Turcima sam preko Muslimana nudio nagradu samo da mi kažu ime ko je ubio komandijera. Niko od onih koje smo pitali nije znao ili nije htio da kaže ime Budovog ubice. Neki Starobarani su rekli da ne živi u Starom Baru, već da je kao vojnik došao iz Anadolije đe mu žena i đeca žive. Davao sam nagradu i onima da mi kažu kako se preziva i ime mjesta u Anadoliji – odakle je. Svi pokušaji koje smo nudili bili su neuspješni. Dajemo vam riječ da na ovom nećemo stati, već ćemo tragati za ubicom našeg komandijera”. Kapetan je ućutao i predao Mitru barjak. Predveče je trebalo čunom veslati do Lipovika ispod Riječkog grada, a onda pješke do Cetinja, kod Gospodara.

Manji čun probijao se kroz talase jezera. Trebala mi je snaga da bih ga održao na vodi i veslao sam iz sve snage. Kapetan je mirno posmatrao okolinu, skoro da me nije ni pogledao. Njegovo lice bilo je skamenjeno, nepomično, namrgođeno i ulivalo mi je odbojnost prema čovjeku koji se držao nezainteresovano i nije ga bila briga hoćemo li zdravo dovesti do Lipovika. Gledajući ga, poprimao sam utisak da u njega najmanje ima ljudskosti. Pa red je bio da me bar malo zamijeni. Njemu vjerovatno život i ne znači mnogo. Možda je takvu osobinu poprimio u bojevima I dugogodišnjem ratovanju sa Turcima, đe komandant ne gleda čovjeka pojedinačno, već koliko ima ukupno vojnika spremnih za borbu. Kada se ko rani ili pogine, on ga jednostavno zaboravi, kao da nije do skoro bio sa njim u borbi. Nije me ni pitao ni onda kada sam umoran privezao čun za veliko vrbovo drvo nadomak obale. Nakon što sam odmorio, napio se jezerske vode, polako smo se približavali riječkom Lipoviku đe su pristajali veći čunovi.

Nekoliko ljudi prihvatili su uže koje sam im bacio. Pomogli su mi da dovučem čun do mjesta za vez i da se uhvatim za drveni rukohvat, a onda sačekam kapetana da se prvi iz čuna iskrca. Otišli smo do Rijeke, a onda se peli strimim popločanim putem do Obodskog grada. Veliku ulaznu kapiju otvorili su naoružani ljudi. Našao sam se u centru Oboda. Okružen visokim zidom sa otvorima za puške, nalazio se na zaravni brda na malo uzdignutom mjestu. Na sred dvorišta podignuta je visoka kuća sa malim prozorima i ne baš širokim ulaznim vratima. Do nje je bila velika crkva. U nepravilnom redu nizalo se nekoliko prizemnih kamenih kuća.

Naoružani ljudi su rekli da sačekamo. Znatiželjno sam gledao grad Obod. Opasan debelim zidom, dosta uzdignut na prirodnoj glavici, dominirao je okolinom. Ko posjeduje Obod, toga je i veliki dio jezera i njegove okoline. Obod - grad utvrđenje,

obavila je rječna i jezerska magla, a teški crni oblaci samo što nijesu počeli da liju kišu. Poneki put bi munje svojim bljeskom podijelile tmurno nebo, a onda bi gromovi gađali vrhove okolnih brda. Posle toga čudesna tišina, koju su jedino remetili krici nekih velikih prica. „Uđite. Ovđe ćete prekonačiti, a rano ujutro pješke nastavićete put za Cetinje“.

Svitanje sam dočekaao budan na Obodu. Izašao sam napolje i sio na vrh kamenog zida što je opasao grad. Sa tog mjesta, kao na dlanu, gledao sam širinu jezera i njegovo priobalje, đe je voda plitika i đe se spajala sa obalom. Moj pogled plijenio je grad Žabljak. Turci su ga zauzeli sa mnogo prolivene svoje i crnogorske krvi. Dugo su trajale borbe oko Žabljaka. Turska je po svaku cijenu željela to utvrđenje da pošedne jer je time kontrolisala jezero i veliki dio njegovog priobalja. Zauzela je sva ostrva na kojima su bili pravoslavni hramovi. Pogledom sam tražio moje selo u kome je ostala majka Reska. Ne znam kako, ali sa njom sam ubrojio i Stefcu i njenog malog sina Tomislava. Da, mi smo im sada najbliži i neznam zašto bih ih razdvajao, mislio sam. Nijesam mogao da vidim selo jer središte Rumije zaklanjaju uvalu đe je selo, ali sam znao da je u toj uvali. Kao na dlanu, u daljini ležala je duga u širini pitome Crmnice i Virpazara. Jedva vidim da su u velikm vinogradima ljudi ozidali manje kamene kuće, ali tako što su birali ona mjesta đe je sunce grijalo veći dio dana. Velika plodna zemlja, ovđe to zovu lastve, ograđenaje visokim kamenim međama iza kojih je odmah bila posađena loza, a ostali prazni dio ostavljen je za sadnju krtole, luka, kukuruza, a rjeđe i pšenice. Nad tim njivama viđelo se dosta pčelinjaka, odnosno drvenih košnica za pčele. Te košnice su pravljene od debelog stabla iz kojeg je izbačeno središte drveta da bi se napravilo mjesto za pčele. Crmnica je imala dosta izvora, što je blagodet za ljude, životinje i nalivanje zasađenih njiva ljeti đe je bilo potrebno. Prvi put od kada smo zajedno krenuli kapetan me zapitao: „Hoćemo

li”? Bez odgovora, ustao sam i uzanim kamenim putem krenuo u manastir Dobrska ćelija, đe nas je čekao ručak i odmor. Dobrsko selo pitomo, ali ne kao Crmnica. Prostire se više u dužinu, nego što je široko. Male obrađene njive bile su, ustvari, žitnica seljaka. Došli smo do manastira koji je bilo malo izdvojen od sela. Visoko drveće skrivalo je konak i njegov veći dio. Trudili su se monasi da nam ugone sa posnom hranom, ispržili suve ukljeve. Jeli smo ih onako ili sa rumetinovim hljebom. Pili smo razblaženu vinsku bevandu. Poslije večernjeg bogoslužjenja rano smo otišli na spavanje.

Ujutru smo bili ispred Cetinjskog manastira, za koju se u Bogorodičnoj crkvi u Loreti u Italiji zakleo Ivan Crnojević, da će ako se živ vrati u Crnu Goru ozidati manastir. Zavjet je ispunio kada se u Crnu Goru vratio. Velelepno zdanje manastira bilo je zakićeno detaljima gradnje koje je Gospodar prenio iz Italije. Manastir je postalo stecište, središte i ishodište Crne Gore i njene pravoslavne Crkve. Ivan mu je darovao veliko manastirsko imanje posred kojeg je tekla rijeka Cetina, po kojoj je grad dobio ime. Na Cetini, Ivan je sazio i mlin koji je služio za mljevenje više rumetina, nego pšenice i raži. Ne znam da li nas je očekivao gospodar Đurđe Crnojević, jer smo ga sreli na travnatom prostoru. „Dobro došli, junaci moji!” Prišao mu je prvo kapetan. Zagrlili su se, a zatim je kapetan otišao dva koraka ulijevo. Stao sam ispred Gospodara, ne znajući kako da ga pozdravim. „Priđi, što čekaš”, rekao je Đurđe, a zatim me objema rukama privukao sebi. „Odmah se vidi da si Nestorov sin. Rekli su mi da te je selo izabralo za barjaktara“.

„Selo ga je izabralo i za novog komandijera”, rekao je kapetan. „Čestitam i nadam se da ćeš časno zamijeniti vlastelina Buda, koga mučki ubi neznaveni Turčin. Njegovom smrću smo mnogo izgubili. Osim hrabrosti, bio je pametan čovjek, kojeg ćeš u

Crnoj Gori rijetko sresti. Ovđe su ljudi više okrenuti surovoj borbi, nego gospodstvu koje je imao Budo. Nije se tome čuditi jer je neprestana borba da bi slobodno opstali na ovom kamenju i posnim i bezvodnim dolinama”. „Hvala ti, Gospodaru. Trudiću se da zamijenim komandijera Buda. Neznam hoću li uspjeti, ali vam garantujem da ću to obavljati časno i da ću svojom snagom i pameću čuvati četu i Crnu Goru“. „Znam, Radane, i ja potvrđujem seosku odluku donešenu na guvnu đe si predložen da zamijeniš Buda“. Đurđe se okrenuo kapetanu, a mene uzeo za ruku da nas približi. „Ono što ću vam reći ostaje među nama, do daljnjega. Velika osmanlijska vojska će za nekoliko dana napasti Crnu Goru, kako mi je javljeno, iz dva pravca. Cilj im je da konačno pobiju, porobe i poruše sve u Crnoj Gori. Mi se nemamo na koga, osim na nas, osloniti. Nalazimo se između dvije velike vojne sile Turaka i Mlečana. Dakle, bez prijatelja i zaštitnika. Nekolika sam puta slao tajne izaslanike kod Latina ali odgovora o bilo kakvoj pomoći nijesam dobijao. Znao da između Turaka i Mletaka nećemo dugo ostati. Lukavim Latinima sada ne odgovara da ratuju sa Turcima, i ako znaju da ako nas unište i pobiju, Turci će izaći na njihove granice. Tako je svuda u svijetu, mali narodi su prve žrtve jer ih se veliki, navodno, prijatelji lako odriču. Znaj Radane da kada jedan manji krak turske vojske pođe na Crnu Goru preko Crmnice, nemoj odmah ulaziti u borbu. To bi bila sigurna pogibija za sve vas. Sklonite se u planinu i sačekajte dok vrh vojske mine, a onda na njeno začelje jurišajte. Čelo te velike kolone neće se vraćati da brani začelje jer njima je glavni interes da što prije ubiju, popale ili zarobe sve do Cetinja, đe će srušiti i zapaliti ovu našu svetinju.” Razumio sam riječi gospodara i obećao da ću sve što je rekao izvršiti.

Hodali smo krajem manastirskog imanja. Đurđe mi je izgledao kao veoma pametan, obrazovan i vladar sa velikim iskustvom u govoru. Njegova iskrenost u procjeni budućeg napada i ishoda

uvukla mi je strah od sjutrašnjice. Kapetan je pitao Gospodara će se skloniti dok se turska vojska ne vrati u logore blizu Skadra. Gledao sam Đurđa u oči. Taj njegov pogled gledao je neđe daleko. Čutao je neko vrijeme, vjerovatno ni sam nije znao odgovor. Okrenuo sa ka kapetanu i rekao: „Otići ću u tazbinu kod Mlečana. Pokušaću da ih ubijedim da nam pomognu, da se opet okupimo i odupremo Osmanlijama. Tamo su me pokušali olajavati žbiri kako ja vodim tajne pregovore sa Turcima da bih sebi obezbijedio sigurno mjesto neđe u Turskoj, što nije istina. Već sam napisao testament mojoj ženi Jelisaveti. Moj život je u opsnosti. U Veneciji je suđeno je našem vlastelinu, Racu Mudreši od koga su tražili da kaže jesam li tajno pregovarao sa Idriz pašom o turskoj garanciji za moj boravak u Anadoliji. Racu se gubi svaki trag poslije tog suđenja. No, rano je govoriti što bi se sve moglo dešavati. Viđecemo”. Prije nego što se pozdravio, Đurđe mi je rekao da ostanem nekoliko dana na Cetinju, da mi ljudi koji su vični borbi i peru pokažu neke stvari koje moram savladati jer su potrebne svakom komandijeru... „Ovo je Stanko koji je vičan pušci i sablji. On će te naučiti vještini rukovanja”, rekao je i otišao. Stanko me sačekao na praznom manastirskom prostoru i poveo u prostoriju koja je služila za veći smještaj ljudi. Uzeo je dva veća, od drveta izrađena noža i objasnio mi kako da sa njima rukujem onda kad napadam ili se branim. Vježbali smo sve do ručka i mislim da će mi u budućim bojevima pojedini pokreti za napad ili odbranu pomoći. Poslije podne vježbali smo sa dugim drvenim sabljama. Do tada sam mislio da je snaga najvažnija, ali kada sam uveče razmišljao o Stankovoj vještini upotrebe kratkog noža i duge sablje ubijeden sam bio da je vještina mnogo važnija od snage. Narednih dana Stanko mi je pokazivao kako se puni puška, zatim kada treba dati komandu da je borci upotrijebe. Taj naizmjenični pojedinačni pucanj pretvori se u rafal, onda kada jedan dio čete puca, a drugi puni

puške za pucanje pa puca i tako naizmjenično može donijeti prednost u borbi. Mnogo mi je pomogao oko taktike borbe, naređenja, podizanja morala vojske i vođenja borbe prsa u prsa. Ništa od toga ja nijesam znao, niti sam imao borbenog iskustva, po osnovu kojeg bih izdavao dobre komande.

Stanko mi je posljednjeg dana dao pismo i rekao da ga predam u jednu crkvu, ali da ga ne otvaram. I da sam ga otvorio nebih znao što je napisao jer neznam da čitam. Pred odlazak, ispratio me do kraja cetinjskog polja, pozdravio se i nazad se vratio. Pješačio sam do Oboda i na Lipovik odvezao čun koji me čekao. Jezero je u povratku bilo mirno. Snažno i brzo sam neprekidno veslao, ali lijevom stranom ispod brda, izbjegavajući tako domet puščanih zrna ako bi me Turci sa Žabljaka gađali. U ranim jutarnjim satima doveslao sam do jednog od crmničkih sela u kome je bila crkva. Predao sam pismo kaluđerima. Jedan od njih mi je rekao da treba nekoliko dana da dolazim u crkvu će me naučiti da čitam i pišem. Morao sam da prihvatim Stankovu zapovijest da bih naučio pisati i čitati.

Došao sam u selo. Ulazeći u kuću ošetio sam veliku uznemirenost Reske i Stefice. „Tomislav je dobio neku čudnu bolest koja ga je prikovala za krevet. Uzalud smo ga masirali rakijom i nekim melenima. Njegovo tijelo je vrelo. Već nekoliko dana ne jede, pije po malo vode i ne može da stoji na nogama. Zvali smo neke vidare koji su rekli da ne znaju ime njegove bolesti niti kako se liječi. Ne znam što da radim Radane. Mislila sam kada ti dođeš da ga odvedeš kod barskih vidara. Ja bih te pratila do iznad Bara i tu te čekala jer se bojim da bi moje prisustvo u Starom Baru izazvalo ljutnju, pa možda čak i osvetu kod Osmanlija”, u plaču mi je rekla Stefica. Odsedlao sam mog konja, popeo se i Tomislava ispred mene držao rukama. Za nama je jahala Stefica. Nijesam bio oduševljen njenim putovanjem, ali mislim - majka mu je.

Dojahali smo na mjesto đe je poginuo Budo. Sjahala je sa konja i rekla da će tu čekati dok se nas dvojica ne vratimo. Nastavio sam putovanje. Svog konja zavezao sam ispred gradskih zidina, a Tomislava na rukama unio u Stari Bar. Znao sam uličicu đe stanuje vidar Musliman, jer sam kod njega kupovao neke ljekove za moje roditelje.

Poslije pregleda vidar mi je rekao da ako Tomislav prebrodi noć, njegovo zdravlje će pobijediti rijetku bolijest čiji naziv nijesam zapamtio. Rekao mi je da Tomislav ostane u njegovoj kući, a ja da budem uz njega. Skinuo je robu sa njega i dugo ga masirao nekom vodicom, a zatim namazao tijelo jakim mašču. Zavio ga je u debelo ćebe i otišao neđe u grad. Ostali smo ja i teško bolesni Tomislav. Cijele noći Tomislav je zborio nerazgovjetno. Njegovo čelo je gorjelo od tjelesne vatre. Pored njega sjedio sam skamenjen osluškujući njegovo isprekidano i otežano disanje. Minuti i noćni sati su prolazili sporo. Ispred zore Tomislav je duboko izdahnuo vazduh. Prepao sam se da je to njegov poslednji izdisaj. Na sreću, poslije toga njegovo disanje bilo je ravnomjernije, a vrućica u tijelu je opala. Nije govorio ništa, samo je rukama tražio da pije vode. Što da radim, pitao sam se. Ipak sam mu dao pola čaše vode koja je bila utočena u glineni bokal na prozoru. Svanulo je kada se na vratima pojavio vidar. Stavio je ruku na njegovo čelo, a zatim se okrenuo meni: „Vaše dijete će ozdraviti, ali će biti bolešljivog zdravlja. Morate ga hraniti sa hranom koju ću napisati”. Izvadio sam zlatni dukat da platim, ali je stari vidar odbio. „Najveća je moja plata ako uspijem da spasim nečiji život. Idi slobodno svojoj kući i čuvaj se od ubica. Ovđe su muške glave jeftinije nego puščana zrna. Izbjegavaj glavne puteljke. Srećno i polako preko planine”, rekao je i izašao. Tomislava sam opet nosio do uznemirenog konja. Uzjahao sam da bih podigao Tomislava ispred mene u tijesnom sedlu.

Kada nas je ugledala Stefica, njenoj radosti nije bilo kraja. Ljubila ga je, zalivajući mu lice suzama. „Nebesa su mi vratila živa sina na mjesto đe je njegov otac ubijen. Cijelu noć sam provela moleći Gospoda Isusa za njegov život. Moje molitve Gospod Isus je uslišio. Zna on da je jedino majka iskreni prijatelj svoje dece i da bi svoj život bez kajanja dala za svoje dijete. Jutros sam srećna i tužna. Srećna majka i tužna žena noćas su se sabile u mom tijelu i objedinile. U ovoj noći konačno sam razdvojila smrt od života. Smrt mi je uzela muža, a nebesa su mi spasila sina. Na istom mjestu. Oprosti mi, dragi mužu, moja ljubav prema živom sinu bi jača od tvoje želje da mi ga uzmeš. Sada i uvijek ću se sjećati ove mučne noći u kojoj je majčina ljubav nadjačala sinovljevu smrt. Ostaj zbogom do onoga trenutka kada ću ti se pridružiti”. Privela je svog konja blizu moga na kojem je bio Tomislav. Rekao sam joj da je bolje da on jaše sa mnom. Bila je uporna: „Jahaćemo Tomislav i ja zajedno. Jaši pred nama i ako vidiš nekog od ljudi koji čekaju u zasjedi ili upadneš u nju – pucaj. Znaću da odem drugim putem”. Došli smo u selo ispred večere. Vidno bolesna Reska je pomogla da sa konja sjaše prvo Stefica, a zatim Tomislav. Majka je rekla da oboje prenoće u našu kuću. Nekolika dana išao sam u crkvu. Bilo je to pravo mučenje za mene. kaluđer koji me poučavao više je pričao o značenje slova, nego kako da ih napišem. Desetak dana mi je trebalo da počnem naricati slova, a još toliko da ih pišem. Kada smo završili učenje, kako su zvali, azbuku, laknulo mi je. Nekolike noći nijesam mogao da iz glave izbacim kaluđersko učenje.

Stefica i njen sin Tomislav ostali su da žive kod nas. Reska nije više ustajala iz kreveta. Dolazili su vidari i kazali da je njeno zdravlje loše i da je to posljedica starosti. Stefica je kovala, prala, spremala i koliko joj je vrijeme dozvoljavalo, starala se i o drugom. Poslije dvije neđelje bolovanja, Reska je umrla u snu. Mirno, onako kako je živjela. Bio sam uz njenu postelju i

gledao kako umire. Pamtiću to cijelog života. Stari rekoše tek kad ostaneš bez majke, onda si siromah. Kažu da se majka voli, a otac poštuje. Mnogo nećelja poslije majčine smrti, sve manje sam ulazio u kuću. Stefica je jedne večeri rekla da će se Tomislav i ona vratiti u njihovu kuću. „Bićeš slobodan, a vidim da ti to prija. Po cijeli dan neđe ideš, iznalaziš poslove koji nijesu hitni, a ustvari tražiš razloge da nijesi u kući. Znam, roditelja je žao. Ali tvoj život se mora nastaviti dalje. Sam vidi što ti je činiti. Ja sam tu da pomognem, i ako ti se nemogu nikada odužiti”, rekla je Stefica i sa Tomislavom otišla kući. Tada mi bi lakše. Sam, samotnjak. Moje tijelo nije moglo da se smiri. Uzalud sam samom sebi govorio da treba da se saberem, da vidim što ću od života, ali sve je to bilo uzalud. U moj život ušla je nesanica i nervoza.

Jedne večeri tmurno nebo nad jezerom najavljivalo je kišu i jake vjetrove. U jezerskom priobalju to je bilo često puta. Zatvorio sam prozore i vrata, a onda sio na sred sobe. U posljednje vrijeme nijesam se ništa pitao, niti mogao da utičem na neke stvari koje su me potpuno promijenile. Priznanje mojih seljana koje su mi iskazali dodjelom barjaka, a odmah poslije izabrali me za komandijera, nametnulo mi je potpuno drugačije ponašanje. Prije toga sam, čini mi se, živio normalno. Gledao sam svoga posla i u središtu mog interesovanja bili su majka i početak rješavanja moje dileme oko ženidbe. Interesovao sam se za đevojke, volio da ih gledam i zamišljam koja bi bila za mene najbolja, za moju kuću, za Resku. Nije ta promjena odmah došla, već nekoliko nećelja poslije dodjele barjaka. Kamo sreće da je Đurđa pristala da za mene pođe bez pitanja roditelja, sada bih imao dijete koje želim više nego išta. Zatim, u kratkom vremenu, jedno za drugim, umrla su mi braća. A čovjek jedinka bez njih, to je velika porodična tanjevina. Mirni porodični ljudi udaljili su od mene skoro bez razloga. Majka je za decom mnogo patila. Više za sinovima, nego za mužem, koga je iskreno voljela i za koga

se svojom voljom udala. Iznenada, zatim, Gospodar je potvrdio volju seljana o mom izboru za komandijera. Mene bez borbenog iskustva. Imalo je boljih i sa većim iskustvom nego što sam ja. Ne znam da objasnim zašto su baš mene izabrali. Otac Nestor mi je jednom pričao da mu je neki vidoviti starac Simon rekao da će jedan od tri njegova sina biti neka važna ličnost. Nestor je mene poneki put čudno gledao, možda je starcu vjerovao. Još je pričao da Simon iz jezera samo jeo jegulju, koja mu daje životnu snagu i dugovječnost. Nijesam u sve to vjerovao, jer znam da Bogu jedino vjerujem. Njemu i Sinu mu se redovno molim, iako nijednu molitvu ne znam. Otac Nestor se molio više u manastiru, a ja više volim da to radim sam, bilo đe. Tada sam najiskreniji, jer čovjek kada je sam sa sobom tu lažavine nema. Moli se onako kako se oseća. Zatim, odlazak kod Gospodara Đurđa i njegovo iskreno kazivanje o budućem velikom ratu su mi potpuno preokrenuli misli. Kako će se Crna Gora oduprijeti velikoj sili i kako ću ja polunaoružane seljane gurnuti u boj za koji nemam ni naoružanja, ni iskustva u ratovanju, razmišljao je Radan i otišao da priligne na drvenu sofu u sobi.

Munje su parale nebo, a gromovi su udarali sve niže niz planinu. U selu su se čuli razgovori kako je grom ubio ovce u nekolike štale. Ustao sam i gledao kroz odškrinuti prozor okrenut ka Rumiji. Snažni vjetrovi nosili su krovove nekih kuća, oborili su velika drveća. Nema mi izlaska dok se olujni vjetar ne smiri. Onda ću obići kuću i smiriti konja koji je bio uznemiren. Na vratima se pojavila Stefica sa uznemirenim Tomislavom na rukama. „Morala sam doći. Tomislav se uznemirio, a ja sam se prepala. Radnici koje si angažovao za timarenje i čuvanje stoke otišli su sinoć svojim kućama. Rekli su da imaju neka posla pa će se vratiti prekošutra. Sama sam i nemoćna žena, Radane, i nemoj mi zamjeriti što sam bez najave došla u tvoju kuću”. „Smjesti Tomislava u sobu u kojoj ste spavali. Poslije, ako hoćeš, skuvaj čaj od lipe, dobro bi mi došao“.

Nijesam joj htio reći da je i meni milo što je došla u kuću. Ustvari, prekinula mi je nesanicu. Bar ću imati sa nekim da pričam. Vjetar je jačao, a kiša lila kao iz kabla. Zora se jedva probila kroz nezapamćeno nevrijeme. Pričali smo najviše o zlom vremenu. Stefica se sve više približavala meni, pričajući da je strah od ne vremena, posebno od udara gromova. Nije ni meni bila mrzna njena blizina. Te prilike kada se nađu osamljeni muškarac i žena najbolje odaju njihove namjere što će biti sljedeće. Žene u tome prave one poteze koje žele i svjesno usmjeravaju svoja ošućanja prema onom ko im se sviđa. Čitali smo. Mislio sam da mlada udovica sa malim sinom i nije neka prilika za mene. Pa ja sam momak, mogu da biram lijepu djevojku za ženu, posebno sada kada sam postao komandijer u selu. Kada sam se vratio sa Cetinja, mnoge seoske udavače su mi slale signale kako sam poželjan. Neću da kažem da mi to nije godilo, ali sam sve namjerno odlagao. Čuo sam kroz selo dosta ogovaranja za mene i Steficu. Seljani su znali da sam nosio Tomislava u Stari Bar kod vidara, da njegova majka spava u mojoj kući, da sam obezbijedio radnika za radove na udovičinom imanju oko kuće i stoke. Nije to sve bez neke, pričali su u selu. Pitao sam samog sebe što će mi udovica kad mogu da biram djevojku iz kuće bogatih i pametnih ljudi? Nijesam poklanjao veću pažnju seoskom ogovaranju ali nije mi ni smetalo. U podsvijesti sam mislio da su moja pokojna majka i Stefica jedna za drugu. Udovica se Reski priklonila, bila je uz nju do posljednjeg časa. Tokom kratke bolesti noću je bdila nad njom. Ipak, mislim da nije to radila samo iz dobročinstva, možda kroz sve to hoće da me privuče, da pokaže pažnju prema mojoj majci, a onda i meni. Nekoliko puta mislio sam da joj kažem da rjeđe dolazi u kuću, da ću nekoga naći da pazi Resku, ali sam gledajući Steficu odustajao u posljednji čas. Malo po malo takva bliskost i pažnja odlagale su mi misao da sebi potražim ženu. A, ima vremena, ali ima i neodložnih poslova, mislio sam, sve dok se Stefica nije pribila uz moje tijelo.

„Što to činiš”? „Tu sam blizu tebe, a ti čini od mene što god hoćeš”. „Mislim da ovo ne vodi nikuda”. „Taj put kuda ovo vodi – ti vodi. Ako moje tijelo i ljubav jutros odbiješ, poštovaću tvoju odluku i koliko je već sutra, Tomislav i ja ćemo se vratiti u moj rodni kraj. Ako kažeš da me ne želiš, onda me više nećeš gledati. Ovo moje višemjesečno gledanje tebe mi je uzelo snagu, preokupiralo mi je misli jer je sve podređeno čekanju, nadanju da ćeš kao muškarac preuzeti nešto, odlučiti, staviti mi do znanja, odbiti me ili uzeti. Znam da sam udovica, nezaštićena, ali sam ponosna na mog pokojnog muža koga sam neizmjerljivo voljela i kome sam iz te ljubavi pokonila život, došavši ovđe u ovaj vaš zabit, da živim život koji nijesam sanjala, a još manje željela. Iz te ljubavi na ovaj svijet došao je Tomislav, kome sam dala sve. Njemu duguješ odgovor hoćeš li nas prihvatiti ili odbiti. Nije to moja ucjena, već odluka da se od sina ne bih odvojila po cijenu bilo čega. Samo zahvaljući tebi on danas živi i evo dugo vremena sasvim opušteno, bez ustručavanja, spava u tvojoj kući”. Stefica me obavila rukama oko struka i usnama tražila da je ljubim ili odbijem. Neki unutrašnji naboje popuštio je i ja sam se predao ženi prema kojoj sam imao samo muški nagon za bliskošću. Tomislavov ulazak u prostoriju u kojoj smo bili prekinuo je strasno ljubljenje njegove majke. Nije rekao ništa. Htio je da se vrati u sobu iz koje je izašao. „Ne, ostani. Imamo nešto da popričamo, da znaš i ti razloge ovog što si vidio. Odrasli muškarci i žene poneki put traže i rade neke intimne stvari, koje ti još kao dijete ne razumiješ. Ovo što si vidio, to je htjela tvoja majka, a ja se nijesam branio. Sada znaš da si u ovu kuću došao kao član porodice i hoću tako da se ponašaš. Znam da ne mogu zamijeniti tvog oca, mog velikog dobročinitelja, ali mogu tvoj nedostatak za ocem ublažiti mojom pažnjom i brigom“. Tomislav je prišao bliže. Pomilovao sam ga rukom po mekanoj kosi. On se vratio u sobu. Ostajući opet sami, Stefica me svojim silinom navukla na sebe.

Vjetrovi su tokom dana oslabili. Ispred podneva obišao sam zatvorenu stoku, nahranio je, napojio, a onda na poziv nekih seljana otišao da pomognem. Okupilo se svo selo i onima kojima je trebalo popravljali smo krovove. Pred noć, sve krovove na seocim kućama su popravljani i ojačani sa krupnim kamenom, kako bi novo nevrijeme nanijelo manje štete. Vratio sam se kući. Stefica je blistala od sreće. Postavila je sto i iznijela obilje probrane hrane. Na sredinu stola postavila je svježe ispečen hljeb i glineni bokal pun crnog vina. Ustvari, vino se u našoj kući nije mnogo pilo. Jedino ga je majka točila prilikom slave ili velikih praznika, kao na Božić, Vaskrs ili Svetu Ognjenu Mariju, koja je bila naša i seoska slava. Ustvari, na dan slave vino je malo ko pio, jer je organizam na nesnosnu žegu tražio vodu. Za vrijeme večere nijesmo pričali. Tomislav je tražio da ode na spavanje u svoju kuću. „Ne, Tomislave, rekao sam ti da je ovo sada naša zajednička kuća. Dokle ćemo u njoj živjeti, odlučićemo ja i tvoja majka“. Smiren je otišao na spavanje. Te noći Stefica i ja malo smo pričali. Životnu strast i nagon gasili smo davanjem i uzimanjem tijela, sve do jutra. Polako sam se dizao iz postelje. Zgučena u zagrljaju vunениh prekrivača, mirno je spavala Stefica. Žena lijepih crta lica i vitkog tijela ravnomjerno je disala. Možda je ona dobila sve što je mislila i željela. Meni sada treba vremena da se na sve to naviknem, da je prihvatim, da se obavežem, da živim u selu sa ženom koja me uslovlila ponudom - uzmi me ili ostavi. Ipak je ovo selo, daleko od njenog rodnog mjesta i običaja. Selo koje drži sve pod uvo i oko. Selo će nema tajne, niti se ona može skriti. To selo koje će mi reći što mi valja činiti. „Radane“, rekao sam sam sebi, ali tek kada sam zatvorio ulazna vrata, „bi što bi. Od ovog više ne možeš uteći. Možda je ovo tvoja sudbina. Svako nosi svoj životni krst na svoja leđa. I ja ću ovaj moj, nimalo lak krst, časno nositi. Niti sam prvi, niti posljednji koji je prihvatio udovicu za ženu i njenog sina“.

Moje misli prekinula je Stefica kada mi se pridružila. Prebačila je desnu ruku preko mog ramena i prislonila tijelo uz mene. „Neka, videće nas neko”. „Neka vidi selo i svijet. Neka znaju svi da sam jutros naj srećnija žena na svijetu, pa makar ovoj osećaj istinske ljubavi bio samo moj životni trenutak”. „Što ćemo da radimo ženo”? „Moje je da te slušam. Ja neću da te učim bilo čemu. Ono što me sada interesuje jeste kako da ti ugodim, kako u postelji tako za trpezom. Od danas si ti moj gospodar”. Stefica se povukla u kuću pripremajući jelo za ručak. Ustao je Tomislav. Uhvatio sam ga za ruku i poveo u selo. Nije se bunio. Polako, ali poslušno je trčkarajući pratio moje korake. Želio sam da pokažem bliskost sa Tomislavom - selu. Time ću poslati jasnu poruku da je on moj posinak, koga ću u crkvi priznati za usvojenog sina. Konačno u selu ću prekinuti ružne priče o mladoj udovici Stefici i meni. Odveo sam Tomislava na seosko groblje, đe je sahranjen njegov otac Budo. „Ovđe počiva tvoj otac, koji je mučki ubijen blizu Starog Bara. Jeste da si još mlad, ali red je da znaš. Bio je hrabar čovjek, dobar komandijer i nadasve vlastelin koji ćeš i ti, kada napuniš osamnaest godina, postati. Dakle, za tebe sam sada tvoj očuh, a ti za mene posinak”. Tomislav nije o pogibiji svog oca znao ništa. Sjeli smo na debelo stablo obaljeno u preksinoćnoj oluji. „Budo, tvoj otac je bio prijatelj mog oca. Oni su zajedno ratovali. Budo kao komandijer, a moj otac kao barjaktar. U tim bojevima iskazali su junaštvo i iskovali istinsko prijateljstvo. Moj otac je išao da prosi tvoju majku za tvoga oca. Treba da znaš, tvoja ujčevina je daleko odavde. To mjesto zove se Uvala i dva dana treba jahati do njega. Poslije nekoliko mjeseci, tvoji roditelji su pošli u Stari Bar. Blizu grada sačekao ga je Turčin i ubio ga. Majku ti je poštedio i rekao da ide kući i da u selu kaže da će tako svaki krvnik proći koji ubije Turčina. Mrtvoga oca na konju tvoja majka je dovela u selo. Sahranjen je na ovom mjestu. Ja hoću da ti kažem istinu da je nebi čuo od

drugoga. Nemaš se što stidjeti, jer ti je otac bio hrabar, mudar i pošten”. Tomislav je dugo ćutao. Trebalo je vremena da to sve zapamti u svojoj mladoj glavi. „Meni majka nije ništa od ovoga pričala”! „Reći će ti jednog dana kada osjeti potrebu da saznaš sve o pokojnom ocu, o nama i sebi”. „Radane, kako ću da te zovem”? „Zovi me po imenu”.

Uskim putem što kroz selo vijuga kao tanka, a duga ulica, vraćali smo se kući. Gledali su nas seljani. Neko je ulazio u kuće, a neko nas pozdravljao. Stari kum Božo svratio nas je u svoju kuću. Starina živi sam. Žena mu je davno umrla, a dva sina su poginula u posljednjem ratu sa Turcima. „Kume, što ima novo”? „Da ti kažem, mada selo već uveliko o tome priča, hoću da se ženim sa Budovom udovicom. Nekako mi prirasla za srce, a i da ti pravo kažem, želim da prekinem ogovaranja u selu. Moja želja je da je oženim”. „Pa kume, bilo je i drugih ljudi koji su ženili udovice”. „Zato sam sada Tomislava, njenog sina, vodio ispred crkve da mu pokažem grob njegovog oca u kojem je sahranjen. Neću sutra da sve to čuje od drugog”. „Radane, kume, to što ćeš Budovu udovicu da ženiš nije mana. Mana je što je do sad ona živjela nevjenčano sa tobom u tvojoj kući. Imaš hrabrosti da to ozvaničiš i ja ti čestitam, želim ti da budeš srećan i da imaš još svoje dece. Nego kume, kaži ti meni, đe ćemo bježati, jer po prilici na Crnu Goru će uskoro krenuti velika vojska? Mi nemamo snage da joj se odupremo, a bio bi naš kukavičluk da im ne pružimo otpor. Ja ne žalim poginuti. Star sam čovjek i želio bih da se što prije pridružim mojim sinovima, koji poginuše u posljednjem ratu sa Turcima. Ali žao mi je seoske mladeži. Žao mi je da ovuda mrno prođu krvnici. Kidisali na njih ili ne, oni će ovo selo popaliti, čeljad mladu i staru pobiti. Nama ne valja da ništa ne preduzmemo”. „Šutra ćemo se okupiti na guvnu, đe ću vam prenijeti riječi našeg Gospodara. Tačno ćemo utvrditi što nam je činiti. Sada idemo i neka ti je hvala na razumijevanju”.

Seljaci su se okupili na guvnu. Komandijer Radan istupio je iz reda i stao na sredinu guvna. „Hoću da vam prvo kažem da sam vjerio Budovu udovicu Steficu i da sam njenog sina Tomislava prihvatio kao posinka. Morao sam to da vam kažem i ranije, ali evo koristim priliku da vas sada sve obavijestim. U neđelju idemo na vjenčanje nas nekolicina. Nije vrijeme za proslave kada su nam na pragu Turci. Da vam prenesem riječi gospodara: On je upoznao kapetana i mene, koji je bio ovđe, o velikom spremanju turske vojske na Crnu Goru. Čuo je da nikada toliko vojske nije bilo spremno da krene na nas. Glavni dio vojske proći će kroz selo. Manji dio zaobići će jezero i udariti na Crnu Goru sa te strane. Dakle, u obruču smo. Nama je poručio da đeca, žene i starci uteču u planinu, ali prije toga da se ponese hrana za duže vrijeme. Mi da ne napadamo čelo kolone, već njen kraj. Moramo se skloniti neđe tako da Turci uđu u prazno selo, koje će sigurno zapaliti. Meni je juče došao jedan naš Musiman iz okoline Staroga Bara i donio nešto fišeka, ali me zamolio da mu ime ne spominjem. On mi je prenio i riječ Muslimana okolnih sela da stare i đecu sklonimo kod nekih njihovih domaćina“. Pitao sam ga zašto to radi, tražio sam da mi kaže ime, kad je prihvatio islam i od koga je. Rekao je da je sin Muslimana, koji su kupili kuću i maslinjak od mog oca Radana. Zakleo se da je to bila poštena trgovina, iako se šuškalo da je to bila prevara. Rekao sam da naša porodica nije napala i zapalila njihovu kuću kako bi ih prisilili da je prodaju. Moj otac se samo cenkao oko cijene da bi jeftinije kupio maslinjak i ruševinu kuće“. Rekao je: „Turci će pobiti sve staro i mlado, ali će se poslije toga povući. Vratit će se u Tursku odakle su došli, a mi ćemo da živimo i dalje jedan pored drugoga. Prva naša vjera jeste vaša sadašnja vjera, ali i bez toga hoćemo da pomognemo komšijama, dalekim rođacima, toliko koliko možemo, da bi preživjeli ovo zlo i pogibiju koja vam se sprema. Pokušali su da nas uključe u napad na vas.

Jedan broj Muslimana je utekao glavom bez obzira, a veći broj punoljetnih muškaraca nije htjelo. Turci nam mnogo ne vjeruju. On je moju porodicu, poslije napada i paljenja naše kuće, pozvao da se sakrije kod njih i garantovao čašću i životom da će biti sačuvani kao najrođeniji“. Prekinuo sam ga. „Muslimani su naše komšije u susjednom selu. Ne pamte se slučajevi da smo imali međusobnih ubistava, pa rijetko ni svađa. Gledali smo vas kao poštene i vrijedne komšije, koje se bave svojim poslom. To što ste primili islam, nije moje da vam išta zborim. Gospod je čovjeku prilikom rađanja podario najveće blago, a to je slobodna volja. Ona ga vodi kroz život i čovjek može da radi ono što izabere. Kad govoriš o kupovini maslinjaka, koji su moji roditelji pošteno platili vlasniku Muslimanu, otac mi je rekao da su neki pripadnici tvoje vjere na našu kuću pucali, da su ubili pse na kapiji i da su je zapalili. Vjerujem ocu. Za mene je ta priča davno završena“. Saslušao sam ga kad se kleo u živote svojih najbližih da to nije njegova porodica učinila. Ustao je, rukovali smo se i on je otišao.

Prije nego što smo se pozdravili, rekao sam: „Vi ste bili obavezni da nam to kažete. I sa naše strane može nekada krenuti sila, ali vjeruj mi, rekli bi vam isto što si meni rekao. Na ovim primjerima se gradi povjerenje među nama i čuva mir, koji je svima potreban“. „Sve što smo razgovarali, sada vam kažem: od vas tražim da se redom zakunete da ovo što danas utvrdimo niko neće saznati. Inače, ako se sazna, sve će nas Turci pobiti. Ima jedna pećina pri vrhu Rumije koja ima jedan veliki ulaz, a da bi se otvorio drugi trebalo bi malo poraditi. Za tu pećinu malo ko zna. Zato bi bilo dobro da već sada nekoliko momaka ode i još bolje prikrije taj skriveni drugi ulaz, ali tako da bi se, ukoliko dođe nužda, mogao lako otvoriti. Nama je najbolje da se prije nego krene turska vojska na naše selo ukrcamo u čunove. Malo bi se odaljili od obale. Sačekaćemo dok vojska ne prođe, a onda na njeno začelje zapucati. Ne postoji mogućnost da nas Turci

napadnu jer nemaju čunove. Jedan broj seljana će otići izviše sela i konopcima privezati nekoliko velikih kamenja. Kada budu Turci pri kraju kolone prolazili, ti seljani će prekinuti konope da se obruši kamenje na njih. Otvorite onda paljbu, a kada završite gađanje iz pušaka, bježite uz Rumiju ili prema nama na jezero". Seljani su se zakleli da će ćutati. Uz Rumiju su pošle dvije grupe momaka, a mi smo se razišli kućama.

Stefica i Tomislav su me nestrpljivo čekali. Rekao sam Stefici da ćemo ujutru sa starim kumom otići u crkvu i vjenačati se. Ćutala je veoma srećna. „Rekla sam ti da će tvoje riječi biti ispoštovane, ma koje značenje imale. Ali te molim da se ne razdvajamo". „Biće kako sam rekao". Jutro na jezeru bilo je mirno. Nevrijeme koje je nanijelo dosta štete smirilo se. Konje smo jahali Stevica, Tomislav, stari kum i ja. U iskonskoj tišini, uz zvonjavu zvona sa crkve, krivim putem došli smo do nje. Obred vjenčanja nije trajao dugo. Stefica je iz bijele krpe izvadila peridot i dala ga meni. Smirenim glasom rekla je: „Drugi put se vjenčavam. Prvi put iz ljubavi prema Budu. Iz te iskrene ljubavi rodio se Tomislav koga, časni oci, vidite pored mene. Taj dar Nebesa mi je u životu najvrjedniji. Mog Buda nema više. To je kraj jedne ljubavi i najljepšeg dijela mog dosadašnjeg zemaljskog života. Uspomene na njega pred vama i mojim drugim mužem sada ne krijem. One će ubuduće biti u meni zaključane. Takvo ošćenje prema ocu ima i moj sin Tomislav. Kao što znate, Buda je mučki ubio neki krvnik. Na istom mjestu, sada moj drugi muž, mi je predao Tomislava izliječenog. Na istom mjestu su se desila dva događaja - smrt mog Buda i produžetak njegova života kroz ozdravljenje našeg sina Tomislava. Htjela su Nebesa da se ponovo zaljubim i to u Radana, prijatelja mog pokojnog muža. Srećnici se, kažu, dva puta u životu zaljubljuju. Ovaj prsten, zvan peridot, je veza između te dvije moje ljubavi, prošle i sadašnje. Nemojte se čuditi, časni oci, što ovo govorim, ali ako ovđe ne

kažem što ojećam, onda nijesam iskrena ni prema svim vama, niti prema Nebesima u ovom svetom domu. Morala sam to reći jer me taj strašan teret pritiska od kada sam izgubila Buda, a još veće breme na moja nejaka pleća natovarila je ljubav koju ojećam prema Radanu. Ne smeta mi i navikla sam se da iz moga rodnog mjesta, iz blagodeti kućnog života, dođem u ovaj zabit i prihvatim ga kao svoj. Ovo selo i ovaj sveti dom sada su moje drugo stanište, koje prihvatam iz velike ljubavi. Neka živi ljubav među ljude i oko njih”, rekla je Stefica i zamolila da joj peridot natakmem na srednji prst. Odavno nijesam vidio prsten koji je moj otac Nestor prodao Budu.

U vidnom sjaju odslikavala su se mjesta na njemu će su bili postavljeni mali crveni rubini. Njih tri na tri strane prstena, činili su ga malo velikim. Peridot su znatiželjno gledali kaluđer, stari iguman i kum. U tišini, kakva obično biva kada se očitaju svete knjige i kada se razmjenjuju vjereničke burme, Stefica me zamolila da joj stavim peridot na srednji prst lijeve ruke. Prvo sam to učinio sa mojom zlatnim prstenom koji sam ranije kupio i navukao na srednji prst njene desne ruke. Polako sam uzeo peridot i lako ga navukao na srednji prst njene lijeve ruke. Mladoj udovici ruke su se tresle. Stefica je meni navukla široki zlatni prsten na srednji prst desne ruke. Poslije ljubljenja, iguman koji je bogoslužio, čestitao nam je budući zajednički život. Postali smo muž i žena. Starog igumana sam zamolio da mene i Tomislava blagoslovi, tako što će mi postati posinak. Više je taj obred trajao nego vjenčanje, ali mi je bilo veoma važno da se to obavi u ovom hramu. Pozvani smo na ručak. Nijesam igumanu detaljno govorio o budućem napadu Turaka, ali sam mu rekao da čim napad krene, on i drugi svještenici napuste manastir i sklone se na neko nenaseljeno ostrvo. „Što su naši životi u poređenju sa vjerom kojoj služimo, koju vjerujemo i koju pripovijedamo? Ako bude suđeno da poginemo, to prihvatamo kao

naše žrtvovanje. Mi nećemo iz manastira niđe otići jer njegova sudbina je i naša sudbina. Nema čvršće vjere bez velike patnje. Ima li većeg žrtvovanja od žrtve sina Božjeg Isusa? Nema i neće je biti. Iz tog njegovog stradanja izašla je vjera u njega i u sve što je pripovijedao. Iz patnje vjernici izlaze jači, jer iz straha se rađa uvjerenje da to što za vjeru činite je prava potvrda onog za što ste se žrtvovali. Koliko je u svijetu popaljeno naših manastira, crkava, srušenih grobova, niko ne zna. Niko ne zna koliko je hrišćana stradalo kroz vrijeme trajanja naše vjere. Vi radite vaš posao, a mi ćemo svoj”, rekao je stari iguman, pozdravio se i vratio se u manastir.

Vratili smo se kući. Stefici sam rekao da za nekoliko neđelja pripremi hranu za nju i Tomislava i da vrijedne stvari sklони neđe iz naše dvije kuće. „Što ćemo sa stokom”? „Kasno je da sve prodamo. Naredio sam radnicima da najbolju stoku izaberu i da je čunom prebace na jedno od pustih jezerskih ostrva. Ako budu imali vremena to će dva puta uraditi, a onda će naša stoka biti na sigurnom. Sa sobom neka očeraju koliko god hoće stoke”. Tomislav se povukao u sebe, a primijetio sam i da je postao nervozan. Izveo sam ga iz kuće, na kraj dvorišta. „Slušaj me dobro, Tomislave. Ti sada moraš da preuzmeš brigu o majci. Pazi sebe i nju. Biće mnogo teško, ali da bi preživjeli ovo, moramo tako. Ja neću biti uz vas, jer sa vojskom moram ići u boj. Kada budete u toj pećini, otvori oči, gledaj što se radi, ko dolazi, kako se dijeli hrana i voda. U tjeskobi prostora ljudi se mijenjaju, rade i govore ono što ne bi trebali. U tebe sam siguran i zato ti ovo govorim. Ujutru ću sa vojskom da odem iz sela, a ti sa majkom ideš u planinu. Nemoj da sedlaš konja jer ga morate utovariti. Kad istovarite hranu i odjeću, konja pušti neka luta po planini. Ako bude sreće, vratiće se doma ili ćemo ga mi naći”. Polako sam izašao iz kuće i uputio se ka jezerskoj obali đe su me čekali naoružani seljaci. Rukovali smo se i iz velikog glinenog krčaga popili svu rakiju koja je bila natočena.

Ostavljamo prazno selo. Jedino su psi i mačke ostali kod kuća. Te životinje su jedina živa bića koja će biti šedoci, ali će uginuti. Čudni su me ošecaji uhvatili kada sam gledao jato vrana kako uznemireno visoko vitla po nebu. Znao sam da će Turci sve spaliti, da poslije njih ostaje zgarište i vrijeme u kome ćemo morati obnoviti selo. Počecemo opet sve iz početka. Uvijek mu se vraćamo, nikako da ga ostavimo, odemo neđe drugo i mirno živimo. Ta veza čovjeka I rodnog mjesta je neraskidivi spoj ljudi i zemlje na kojoj se rađamo, živimo i umiremo. Dosta ljudi je iz sela otišlo na rabotu po bijelom svijetu u kojem su patili i sanjali dan da se opet vrata. Njihov izazov života je bio da neku crkavicu zarade i vrata se u selo da bi ostavili kosti u njemu. Zauvijek se tu zatvara zemaljski krug čovjeka: ognjište, kolijevka i grob. Po ko zna koji put. „Neka nam je Bog u pomoć”, rekao sam i prvi se popeo u čun.

GORI CRNA GORA

U 15. većih činova smjestila se seoska četa. Odveslali smo blizu Vranjine. Čekamo! Ispred noći, prve kolone turske vojske ušle su u selo. Počelo je paljenje kuća, štala, skupljenog sijena, drva i svega što je moglo da gori. Veliki crni dim digao se u nebo. Grozan prizor od koga čovjeka uhvati strah. Nijemo posmatramo paljevinu u kojoj su za čas uništene naše kuće, naša ognjišta, naše pčele, skupljeno sijeno... Naše sve. Ako se ikada ova strahota završi, trebaće nam godine da vratimo život u selo. No, sada je najvažnije da se ostane živ. U našoj vojsci rastao je nekontrolisani nemir. Uzalud sam smirivao četu. Tražili su da jurišaju. Neka i oni izgore u ognju ili umru u dimu koji se dizao sve više i više. Znao je svako od ovih seljaka što su mu Turci zapalili. Bili smo u vidokrugu uvale u kojoj je selo. Muklu tišinu prekidao je poneki odbjegli pas, zavijajući divljačkim lavežom. Neprekidne kolone Turaka satima su prolazile kroz selo. Njihovo čelo već se primicalo Virpazaru. Za sobom su ostavljali pustoš. Čuli su se poneki pucnji, vjerovatno su ubijali stare ljude koji nijesu htjeli ići u zbjegove. U kasnijim noćnim satima, dima je bilo manje. Više nije imalo što da gori.

Čuli smo veliko oburdavanje kamenja i jauke. Naredio sam da se činovi pravolinijski razmjeste od obale i da se svom snagom veslanjem krene put sela. Nije nam mnogo trebalo da dovedslamo do same obale. Iz čamaca smo zapucali. Začelje kolone turskih vojnika u panici se razbježalo. Seljani koji su obalili kamenja, jurnuli su ka kraju kolone. Nijesam mogao spriječiti seljane da krenu u juriš. Nekakva snaga prkosa, u kome strah sigurno rađa hrabrost, načerala je seljane u nepotrebni juriš. Turski vojnici koji su napadnuti našli su se u bezizlaznoj prilici. Mi sa jezera, a naši seljani niz brdo, jurišali smo na začelje turske kolone.

Ostavljani, sami Turci su u našim jurišima izginuli. Nije ih ni-ko brojao. Niko od naših seljana nije poginuo, niti bio ranjen. Čudio sam se zašto se dio turske vojske iz velike kolone nije vratio da zaštiti svoje borce koje smo napali. Shvatio sam da je u vojnoj taktici sve podređeno glavnom cilju, a cilj Osmanlija je bio zapaliti Crnu Goru, pobiti u njoj sve živo. Naredio sam da se tokom noći sa mrtvih turskih vojnika pokupi oružje, a onda da se daleko od sela sahrane.

Nekolike noći spavali smo u čunovima na jezeru. Ja nijesam mogao. Teške misli su mi ćerale san sa očiju. Iz okolnih sela i sa Cetinja dolazile su crne vijesti. Turci su sve živo što im se našlo na putu ubili, a ona sela zapalili, porušili. Cetinje je porušeno, njegov manstir zapaljen...Kakvo mrčno spavanje!?! Kako umiriti sebe? Pa jesmo li mi išli da rušimo veliku otomansku imperiju? Ne, mi smo branili našu državu. Neprijateljima kojima Crna Gora treba, ne trebaju njeni žitelji, već njen prostor. Svi ratovi se vode zbog teritorija. Danima su me te misli progonile. Za Turke cilj je bio da se poruši Cetinje i zapali Cetinjski manstir. Uspjeli su. Sve je pretvoreno u zgarište. Tih noći, zaredom nekoliko neđelja, Crna Gora bila je zapaljena i teško ranjena, ali ne ubijena. Gorela je razorena. Znao sam to. Ono malo živih što je ostalo, poslije nekoliko dana kupili su mrtve i sahranjivali. Taj opšti prkos u inatu golog opstanka izrastao je iz velike nesreće. Taj odnos nemoćnog malog napadnutog naroda od većeg, jaćeg, bezmilosrdnog neprijatelja, kod Crnogoraca nije ništa novo. Sve se to ponavlja. To uništenje malog naroda Crnu Goru stavilo je iznad njihovih života, jer je Crna Gora jednaka slobodi, kojoj je bilo sve podređeno. Rijedak je sličan primjer u svijetu. Crne marame, zapaljane kuće, iskopišta bez živih ćeljadi, žene bez muževa, majke bez sinova, sestre bez braće, siromaštvo gore od bolesti - rađali su neviđeni otpor neprijatelju. U nizu predaka, u ćasu rađanja i zemaljskog života, uvržen je feniks opšteg dizanja,

ta vječna borba za opstanak na golom kamenu. U zemaljskom vremenu, malo je bilo veselog rađanja i dostojnog ispraćaja poginulih, jer neprestane bitke za opstanak bile su prioritet i uvijek su potiskivale osećanja, pa čak i ona ispoljena u smijehu, igri ili radosti. Crnogorci su više cijenili posmrtno govore nad pokojnikom, nego veselja, pa i rađanje deteta. Taj govor se pamti i prepričava jer u njemu nema lažavine. Sve je rečeno nad odrom pokojnika. To su istinski oprosti u kojima nema laži. Sve je podređeno istini. Tako je bilo i na ispraćaju mojih najbližih. Poslije svega nema mira. Ustvari, taj prekid mira i početak stradanja ne zavisi od Crnogoraca jer oni se samo brane. A napada neprijatelja nije falilo niti će faliti. Bez uzmicanja glavara i polunaoružanih seljaka, popova ili vladika, jurišalo se, ne samo jednom, već bezbroj puta u nizu krvavih pohoda na Crnu Goru. Od svih stradanja, paljenja i pogibija, najveće tragedija je rušenje i paljenje manastira i crkava. U ovom krvavom turskom naletu, one su prve na udaru. Bogomolje su srce vjere. One su stecište i stubište, sudilište i učilište. One su načve i kolijevka. One su nada i opstanak. One su vanvremenske i vanprostorne. Bez njih si bez korijenja i krošnje, razmišljao je Radan, čudno zagledan u vrhove Rumije, pod čijom kapom preživljava zbijeg starih, bolesnih i dece.

Dolaskom u veliku pećinu seoski zbjeg se organizovao tako da je svako znao svoje mjesto za stanovanje i spavanje. Hrana je od svakog prikupljena na jednom mjestu i posebno se dijelila, ali samo za ručak. Voda za piće bila je zajednička u velikom drvenom buretu. Novu vodu donosile su naizmjenično žene. I ručak se kuvao u velikim sudovima. Hrana i voda dijelile su se jednakim mjerama u glinenim posudama. Doručak se dijelio samo maloj deci i bolesnim. Večere nije bilo. Ono što je još bilo zajedničko svima, to je taj osećaj iskrenosti prema nametnutom suživotu čeljadi. Stotinu i dvadest duša u ledenoj pećini u počet-

ku živjelo je kao jedno. Vatre nijesu ložene, izuzev jedne tokom noći, i to manje. Živjelo se tako sve dok je bilo hrane za glavno jelo. Onda je počela nervoza, tužikanja, netrpeljivost. Osetila je to Stefica. Sazvala je čeljad na dogovor. „Brašno nam nedostaje. Nema ni soli, ulja, suhog mesa. Nema mlijeka za đecu, jer ga majke sve manje imaju za dojenje. Moramo nešto da činimo. U selu nema više hrane odakle bi je mogli donijeti. Moramo se organizovati da hranu kupimo u Stari Bar, ali tako da tamo ide samo jedno čeljade. Ako mislite da sam je osoba za to, onda ću morati ići već sutra u kupovinu. Samnom će poći tri, četiri žene do jednog mjesta nadomak pazara i tu će me čekati, a brašno koje ću donijeti nosiće do pećine. Ja ću se vratiti za ulje i so i sama ga donijeti. Problem su pare koje nemamo, pa ću ja prva moj vjenčani prsten da trampim za hranu. Vi vidite koja će sljedeća dati prsten za hranu”, rekla je Stefica. Nastao je tajac.

Tri žene i Stefica su se u ranu ranu spuštile do mjesta na kome je ubijen Budo. Tu je rekla da je sačekaju dok ona ne donese prvu vreću brašna. Onda će poći za još dvije, a ulje i so donijeće poslije. Nije bilo mnogo Starobarana na pazarištu. Stefica nije ni svraćala, već je u velikoj magazi potražila gazdu. „Dobar dan. Ima li koja žena sa kojom bih utvrdila pazar”? „Što će ti žena, kada sam ja gazda”, odgovorio je krupan čovjek koji je na glavi nosio pohabani fes. „Pa htjela bih da u vašoj magazi zamolim ženu da mi nađe robu koju vama ne mogu slobodno da tražim”. U magazu je ušla žena srednjih godina. Ne znam dali me je čula, ali poslije njenog ulaska gazda je izašao iz magaze. „Imam veliku porodicu koja je svu hranu potrošila. Naša sela sva su popaljena i u ovim teškim vremenima hranu ne mogu nabaviti, pa sam došla kod vas. Zato sam vas tražila, vjerujući da ćete me kao žena ženu razumjeti. Hoću da vas molim da mi date tri vreće rumetinova brašna, kantu ulja i oku soli. Ali, ja nemam dukata da vam to platim, već vam nudim vjerenički prsten, umjesto dukata“, rekla

je Stefica i skinula prsten sa desne ruke. „Nema potrebe da ga skidate. Vidim ga dobro, ali ti za njega tražiš previše. Znaš da je hrana skuplja od zlata. I ja hranu kupujem zlatnim dukatima. Neću ti dati više od dvije vreće brašna, kantu ulja i oku soli. Znaj, da znam da si pravoslavka iz sela koje su Osmanlije zapalile. Čutaću kao zalivena i milo mi je što ću trampiti hranu za tvoj prsten”. Stefica je htjela da se rukujući zahvali, ali gazdarica je umjesto rukovanja privukla sebi. „Doći će bolja vremena, ja ti neću ostati dužna. Pamtiću i ovo što mi pomažeš da preživim, ja i moja čeljad. Prsten koji ti nudim za mene je poseban. On u mirnim vremenima nema cijenu. Ali ženo, moram da prehranim porodicu i nemoj me zakidati sa dvije vreće brašna”. „Veliku imaš porodicu. Znam i đe ste izbjegli, ali ne boj se, nećemo vas odati. Daću ti dvije vreće brašna. To je sve što mogu da ti učinim”. Stefica je pristala. Uzela je džak na leđa, donijela ga ispred ulaza u grad i ženu koja je prodavala suve smokve zamolila da joj sačuva brašno. Vratila se po drugu vreću i kantu ulja i oku soli donijela do gradskih ulaznih vrata. Čudila se odakle joj tolika snaga. Pedeset kilograma rumetinova brašna sabivene u dvije vreće natovarila je na svoja leđa. U rukama je uzela ulje i so i zaputila se ka mjestu đe su je čekale žene. Strah od gladi za žene, đecu i stare nadjačao je i hrabrio da izdrži. Znala je da je žena iz magaze neće izdati. Noge su joj klecale od tereta i više od straha dok nije došla do počivala. Hranu su preuzele žene koje su je čekale. Probijajući se uz padine Rumije, unijele su hranu u pećinu.

Nedelju dana trajala je hrana koju je Stefica kupila. Kad je nestala, trebalo je ići u novu trgovinu. Stefica je znala da tu trgovinu može samo ona da obavi. Tražila je nakit od žena, ali osim tankih zlatnih prstena, nijesu imali drugog nakita. Sa istim ženama uputila se ka Starom Baru. Stari gazda magaze prepoznao je Steficu. Pozvao je ženu. „Došla si opet”? „Da. Evo, donijela sam

ti tri zlatna prstena da mi daš onoliko brašna kao prošli put. Soli imam još, ali mi ulje treba”. „Ako nemaš sličan prsten, nema od trgovine ništa”, rekla je žena i zamakla u drugu prostoriju. Uzalud je Stefica čekala. Umjesto nje došao je gazda. „Otišla je na gornji sprat i rekla da je ne zovem ako joj ne daš prstenja kao prošli put“. Znala je Stefica da joj povratka u pećinu nema bez novog brašna. Izgladnjele i iscrpljene žene postale su sve nervoznije i teško je bilo održavati mir u pećini. Nije znala što da radi. Ipak, odlučila je da joj ponudi peridot koji je zamotan u bijeloj krpi nosila sa sobom. Drugog rješenja nije imala. „Kako ti se žena zove”, pitala je gazdu. „Zove se Fatima, sa njom sam se nedavno oženio. Ona je iz susjednog sela, a u miraz je donijela veliki maslinjak i kuću. Jeste da je jezikoša, ali ona moje imanje proširuje i dobro prodaje robu. Njen prvi muž umro je nedavno, nakon čega sam je zaprosio. Pristala je, iako sam od nje puno stariji. Meni ne smeta, a ona mi je rekla da me prihvata jer me za kapom neće nositi. Trudim se da joj udovoljim i u postelji i u magazi. Iz prvog braka ima dvoje muške dce, ali sa njima ne živi. Eto sam ti rekao da smo se tako našli i uzeli”. „Zovi je“. „Ma, neće ona doći jer je tvrdoglava. Vidim da ti je brašno potrebno. Ajde da se ja i ti pogodimo. Ja ću ti dati vreću brašna, kantu ulja i oku soli, a ti meni daj te prstene. Ali odmah, dok žena nije ušla jer bi onda bilo belaja”. Pristala je. Peridot nije nudila već ga je, svezanog u marami, gurnula među grudi. Gazda joj je pomogao da utovari vreću brašna na leđa. Uzela je u ruke ulje i so i polako se pela uz planinu. Kod počivala su je odmijenile žene i prigovarale joj da je malo dobila hrane.

Ispred pećine izašle su sve žene i deca. Tomislav je stajao ispred svog konja. Plakao je. „Majko, hoće da ubiju mog konja zbog njegovog mesa. Preko mene živoga neće. Ako hoće mrtvoga konja, mene neka prvog ubiju”. Starac koga su zvali Petar bio je pokretač da se konj ubije i njegovo meso kuva. Stala sam u

zaštitu sinu. Strasti su se polako smirivale. Znala sam da se jedva održava nekakav red u ponašanju. Malo ko se povinovao mirnom razgovoru, bez zađevica i nervoze. Svakome se ponešto krivalo, ali od svega je bila najteža podjela ručka. Prekipjelo mi je. „Evo, predajem vam zalihe brašna, ulja i soli. Ima još malo krompira koji smo iz sela donijeli. Predajem vam i trgovinu i od sad ćete vi ići u Stari Bar da kupite više nego što sam ja kupovala. Kuvajte, dijelite i činite što vas je volja. Ja ću dobijati dio hrane kao i svi vi”, rekla je Stefica odlučno i ljutito. „Sad pošto si se namirila. Ko će ti vjerovati da si za toliko zlatnih prstena donijela samo tri vreće brašna i ovo malo ulja i soli? Pa, ne misliš da smo toliko slijepi kod očiju. Neđe si veliki dio brašna sakrila, ali doznaće se za tu tvoju lupeštinu”, rekla joj je Stana, žena poznata u selu kao svađalica. „Sve što sam dala za hranu provjerite u Starobarsku magazu kod gazde. Tebe, jezikoša, kako nije sramota da u tim godinama lažeš”? „Ko mi kaže, žena koja se dovukla iz bijelog svijeta, nakon što je zaludela dobrog i hrabrog komandijera Buda, a kasnije se brže bolje preudala za Radana. Pa ti si jedna svjetska fuksa. Skitačica i ko zna koliko si se puta prije toga udavala. Tebi ko vjeruje gori je od tebe”. „Sada ćeš da platiš tvoju lažavinu”, odvrtila je Stefica i jurnula na Stanu. Uхватила je za dugu i neurednu kosu i vukla iza sebe sve do ulaza u pećinu. „Mrš napolje”! Stana se otrgla i jurnula da udari Steficu. Između njih najednom se stvorio Tomislav. Bliže je stao majci, kako bi prvi udarac primio. Nije se Stana ustručavala niti ustuknula, već je dijete odgurnula. Pred Stanom je stala srednjovječna Mitra. „Sada ćeš da imaš posla samnom. Lako ti je da lažeš i blatiš ženu koja je nedavno došla u naše selo. Mene nećeš moći, a ja ću da kažem o tebi ono što cijelo selo već godinama zna i trpi. Ti nekome da kažeš da je lošeg karaktera?! A za tvoj kurvaluk sa prvim rođakom se odavno zna. Godinama se, radi mira u selu, o tome ćutalo, a svako je znao za vaš bezobrazluk i svako ko te

bolje poznaje sumnja da je tvoj kobajagi muž napravio troje dece koje si rodila. Niko od njih ne liči ni na oca, niti na tebe, iako si im majka. Zna to i tvoj jado od muža, samo što te trpi ili ga je strah da bruka ne pukne. Nema tajne među nama u selu. Sve kuće su blizu jedne druge ili se međusobno dodiruju. Komšiluk čuje i vidi sve, samo što ćutimo jer trpimo manje zlo od većeg. Hajde sada reci nešto. Hajde, priđi mi da me udariš ako smiješ”. Stana je učutala i bez riječi se povukla u prazan ćošak pećine. Među ženama više nije bilo priče. Ni lijepe ni ružne.

Sedam dana i noći Tomislav se nije odvajao od majke. Čak ni svog konja nije timario. Osjetila je to pitoma životinja i vrzmala se oko ulaza pećine. Danima je lila kiša. Bilo je hladno, ali trpjelo se. Nekolike nedelje su prošle kada su Turci počeli da se povlače iz Crne Gore. Radan se spremio da opet napadne kraj njihove kolone kada se budu vraćali za Skadar, ali Turci su se povlačili sa druge strane jezera. Seljani su se vratili na zgarišta svojih kuća. Dogovorili su se da bar nešto od zapaljenih kuća poprave, kako bi u njih vratili svoje iz pećine. Uz uzajamnu pomoć i zajednički posao, koliko toliko, obezbijeđen je smještaj za izbjegle porodice. Radan je sa pustih ostrva prevezao stoku. Od opšte paljevine ostao je netaknut stog sijena. Podivljala stoka je učerana u štale bez krovova - nahranjena. U praznim, ali vatrom nagrizlim sudovima, Radan je pomuzao krave i dio ovaca. Znao je da odlije mlijeko u prazne činije kako bi se poslije kuvanja napravio mladi kajmak. Ostao je neotkriven veliki dio zakopanog krompira. Podijelio ga je sa kumom i zauzvrat dobio osušenu slaninu koja je bila sakrivena u malu pećinu zvanu hladnica.

Seljani su se dogovorili da jedan od njih ode u pećinu i kaže da se izbjeglice mogu vratiti u selo.

Kum Mitar se javio dobrovoljno da ode. „Kada se pojavio na ulazu pećine mi smo posljednji kilogram brašna sipali u veliki

lonac, da se kuva za ručak. Bili smo radosni što ćemo se vratiti svojim zapaljenim domovima. Ostavili smo veliki lonac na vatri. Više niko nije htio da čeka. Svi su uzeli poneku stvar, mada je dosta stvari ostalo u pećini”, pričala je Stefica poslije pozdrava sa Radanom. Tomislav je čekao da se dugi pozdrav očuha i majke završi, kako bi se rukovao sa Radanom. Dugo je Tomislav ostao u zagrljaju očuha. Bio je to jedan od radosnih trenutaka u Tomislavovim danima djetinjstva. „Nijesam mogao da zaštitim moju majku u jednom momentu, ali sam bio uz nju, svjestan tvojih riječi da je štiti i pazim. Sada je sve gotovo, ali ono što se dešavalo u pećini za mene će biti najvažniji dani u životu. Sada nas neće niko i ništa razdvojiti”, govorio je Tomislav. „Što se desilo toliko važno u pećini”? „Ma, reći ću ti poslije. Daj da se malo nagledam svoga muža i da dahnem u ovu našu najljepšu palatu. Daj bože zdravlja, a snage još imamo, obnovićemo je kao što je bila“. Ispred noći došao je kum Mitar i pozvao ih na večeru. Njegova nedavno oženjena žena dugo je prepričavala događanja u pećini. Obje žene su rekle da nijesu ostale dužne seoskoj lajavici i da se preko toga pređe. „Tako ćemo učiniti“, rekli su im muževi. „Nijesam ja ništa novo rekla, što selo nije znalo. Ona se godinama dere sa najbližim rođakom koji joj je napravio troje djece. Sram je bilo. Kome ona da priča o poštenju, kad ga ni grama nema?! Poluđela sam kad je pričala o Stefici i njenom pokojnom mužu, časnom Budu, školovanom komandijeru, svršenom đaku kotorske gramatikalne škole, poslije čega je izrastao u vlastelina, priznatog i poznatog na dvoru i van njega. Čast nam je što se prvi učenjak vratio da živi među nama u selo. To što je ubijen u sačekuši govori da su ga i neprijatelji poštovali. Poslije njega Stefica je tugovala, ali život mora ići dalje. Nju i Radana sudbina je svezala jer su se našli, na njihovu sreću i sreću Tomislava. Ne može niko potamniti moral jedne nezaštićene žene, kojoj je sudbina podarila da opet sretne i zavoli poštenog i hrabrog muškarca,

koga priznaju ne samo u selu, već i na dvoru. Taj njen novi muž posinio je njenog i Budovog sina. To se rijetko događa u Crnoj Gori. Drugi muž hoće samo ženu. I ja sam se nedavno udala za vašeg kuma, ali nijesam imala dece. Morala sam da reagujem, morala sam da je učutkam, jer ona nije primjer našeg sela, već njegova bruka”, rekla je Mitra.

Sljedećih dana Radan je radio na sječi dužih stabala, kako bi ih koristio za novi krov za kuću. „Hoću da dobro razmisliš o ovome o čemu ću ti pričati, Radane, ali me nemoj prekidati, molim te. Ja imam peridot kod mene koji je, kažu, mnogo vrijedan. Bilo bi dobro da se naša porodica preseli neđe u Boku, da nađemo skromnu kuću i da otpočnemo bolji život nego što ga imamo ođe. Nemoj misliti da te ja vučem, ali u Boki nećemo strahovati za naše živote, za našu kuću i imovinu, a to je veoma važno. Znam da si ovdje porastao, znam da si cijenjen ne samo u selu, već i na dvoru, ali sada je vrijeme kada u Crnoj Gori nema Gospodara, da i mi malo dahnemo, da više mislimo o sebi, našoj budućnosti, a da nijesmo daleko od sela i od Crne Gore. Narod ne zna đe se Đurđe stanio i sudbina Crne Gore je neizvjesna. Kućište koje mi je ostalo od pokojnog muža prodaćemo, stoku takođe, a ja imam nešto od roskog imanja u Uvali. Prodaću ga, znam da je na cijeni. Sve to bi nam pomoglo da se nanovo skućimo, da živimo kao normalni ljudi. Sada mi nemoj ništa reći, ali molim te razmisli”.

Sljedećih dana, a više noći, Radan je razmišljao o ponudi žene koju je istinski zavolio. „Viđi, molim te, kako svaka žena hoće da pod svoje obrlati muža. Nađe ona povoljni motiv i trenutak da uradi ono što joj padne na pamet. Kako da ostavim sve ovo i odem u nepoznato? Kako da ostavim kuću koja se nekoliko puta poslije turskih paljevina i udara gromova obnavljala? U njoj su se rađali potomci, umirali preci, svadbovalo i slavilo,

dočekivalo i ispraćalo, radovalo i tugovalo, vraćalo i dolazilo. Će ću sutra kada umrem da se sahranim? Kako da se ponašam u novom kraju, da se prilagodim novim običajima, da se uklopim u nepoznato društvo? Kome da predam komandijerske oznake što mi je Gospodar dao i kako sutra da gledam kada budu novi turski udari na Crnu Goru? Da šedim i gledam iz mirne Boke dim koji kulja iz zapaljenih kuća, da slušam jauk nezaštićene djece i čeljadi? Kako onda da umirim sebe? Jedino da ubijedim samog sebe – da me se to ništa ne tiče, da me baš briga što se u Crnoj Gori dešava. Ne mogu jer je to jače od mene, to je sraslo samnom, to je u meni. Meni je sigurno u Boki, a gore što se dešava mene se ne tiče. Viđi ti žene, hoće malo po malo da mi se popne na glavu, da umjesto mene odlučuje kako ću i što ću da radim. Ne znam kolika je njena ljubav prema meni. I onda kada smo zajedno, kada mi pripada, imam ošjećaj da mi se sva ne predaje, da ima nešto u njoj što duboko skriva. Nije, čini mi se, iskrena. Ko zna je li još preboljela Buda, sigurno boljeg od mene, školovanijeg, ali ne i pristojnijeg. Nemam neko iskustvo u vezi ženske ljubavi, ali sve što se u postelji između nas dešava počinje od mene. Možda se srami svoje ljubavi, požude i onda kada sve to nadjača strast, daje od sebe samo jedan dio. Što se najednom ne otvori, ne kaže svoju muku i izbaci to iz sebe? Lakše bi joj bilo, a ja bih znao na čemu sam. Sada znam da sam požurio sa ženidbom, mada mi je prirasla za srce. Došla je u moju kuću, ne znam je li od muke ili od ljubavi, ali mi je to milo bilo. Svako večer sam je potajno gledao kada je odlazila na počinak ili ujutru kada se dizala. Njen odnos sa Reskom me je posebno dirao, jer je malo slučajeva kada se dvije žene u kući slažu, pa bilo to majka i šćer, a ne dvije žene koje nijesu ni u kakvom srodstvu. Ona je znala, sigurno, da su sinovljeva ošćanja prema majci posve drugačija od ošćanja prema ženi, koja najednom plamte, a onda se utaje ili ugase. Kod majke je ta ljubav drugačija. Ljubav

bez interesa, bez ograničenja u vremenu i prostoru. Ta ljubav je trajna, jer onda kada ostaneš bez majke postaneš siročić. Otac se poštuje do poslušnosti. Sin u očevom životu živi život u njegovoj sjenci, a tek kada ostane bez njega počinju njegovi životni padovi i dizanja. On onda postaje sam i zna da je Bog dao muškarcu da stvara i brine se o porodici. Majka se voli. Ona daje život, prvo mlijeko piješ iz njenih grudi. Ona ti tada daje hranu za život i to mlijeko te održava sve dok ne umreš. Pa najveća narodna kletva je ona kada ti majka kaže: „Gubalo te moje mlijeko”. Bilo bi onda bolje da te nema. Gora od toga može biti moralna kletva, kada te majka ispraća u boj i kaže: „Vrati se zdravo, ali otuda nemoj da neku sramotu doneseš”.

Često se Radan sjećao pogibije tri brata u bojama sa Turcima. Kao mali pamtio je njihov posljednji ispraćaj i govornike koji su pričali o njihovom junaštvu. Najstariji je bio barjaktar. Poginuo je prvi, a onda je srednji uzeo barjak i on je poginuo. Treći, najmlađi, zgrabio je barjak i nosio ga na čelo čete koja je jurišala sve dok i on nije pao. Godinu dana poslije njihove pogibije, njihova stara majka je na guvnu zaigrala u kolu koje su povele žene. Kazala je - zna da žali i cio vijek tuguje za svojom decom. Ta njena žalost je najveća do neba. Ona će ostatak života da provodi u suzama, bez radosti, jer je to patnja koju ne može da ublaži vrijeme, a to što je zaigrala je odušak ranjenoj duši u neprebolu.

„Nije mi žao što sam posinio Tomislava. On je sin mog najboljeg prijatelja. Ja sam bio dužan da to učinim, jer je i Budo za mene učinio velike stvari. Siguran sam da sam ja imao sina i da sam poginuo, on bi ga posinio. Sada raste, ali neznam kako da ga u budućem životu usmjerim. On nije za ovaj život koji smo živjeli Budo i ja. To je surovost života koja traži mnogo odricanja i drugačijeg ponašanja. Tomislav ima sasvim drugačije mišljenje i potrebe. Znam da živi kako bi nam ugodio. To njegovo pošto-

vanje me obavezuje da mislim o ovome što mi je Stefica, onako uzgred, rekla. Njegov otac je školovan, a Tomislav kako ga je Bog dao, treba da nastavi školovanje, da živi i dokazuje se u drugim rabotama. On teško podnosi priče o stalnom ratovanju, o ubijanju, o smrti”, razmišljao je Radan o Tomislavom detinjstvu, čiju sigurnost u selu ne može obezbijediti. Crne misli odagnala mu je Stefica, kada je isped kuće u kraju dvorišta donijela lozovaču. Rekla je da su to posljenje kapi rakije koju je čuvala u škrinji. „Vidim da sam ti zadala dosta brige kada sam ti rekla da odemo iz sela. Zaboravi to, molim te. Ja sam sa tobom srećna ovđe i ma đe drugo živjeli. Možda me trenutak razmišljanja o Tomislavu i njegovoj budućnosti ponio da ti to kažem. Mislim da nijesam pogriješila, jer neću da između nas bude tajne, a najmanje želim da moje ponašanje dovede u sumnju veliku ljubav koju imam prema tebi, svom mužu. Ti si moj oslonac, moje šutra i kad sam ti maloprije rekla da neću da imamo tajni, hoću da ti kažem da nosim tvoje dijete. Ako Bog dade novi život da se rodi, a hoće jer smo to zaslužili, na ljeto ćeš postati otac svoga deteta”. Poljubio sam Steficu i odagnao misli koje su me ćerale više u besane noći, nego u dane. Bio sam zaista srećan jer rađanje svog deteta je za oca velika radost koja mijenja ćovjeka, i sama po sebi nameće drugaćije razmišljanje i ponašanje, ne samo o sebi, već o detetovoj budućnosti.

Obje kuće sam popravio. Ne baš u onom stanju u kojem su bile poslije turskog pohoda na Crnu Goru, ali su bile sigurnije za velika nevremena koja su ovđe bila ćesta. Udvostrućio sam stado koza i ovaca i našao nove radnike koji su ih bolje ćuvali. Poklonio sam im po sedam koza, koje su se poslije dvije godine umnožile na još toliko. Radnici su svu stoku prevezli na pusta jezerska ostrva koja nijesu bila moja, ali koja smo koristili kao da jesu. Druge godine od sitne stoke odvojio sam dvadesetak koza i ovaca i poklonio kumu Mitru, koji je veoma teško živio. Radosti

Mitru I njegovoj ženi nije bilo kraja. Protiv Stefcine volje jednog petka pošao sam u Stari Bar. Žena se plašila da ne završim svoj život kao njen prvi muž Budo. Ja sam želio da vidim grad, da popričam sa gazdama u magazii i nijesam je slušao. Otišao sam. U magazii koju su držali starobarski Muslimani za šankom je sjedela starija žena. Kidala je manji dio robe i zamotavala ga u bijelu krpui. Na njenoj desnoj ruci sijao je zlatni prsten. Ma, isti onaj koji sam ja na dan vjeridbe dao Stefici. „Odakle ti taj prsten”? „Ko si ti da me pitaš”? „To je vjenčani prsten moje žene, Stefcice, i pitam te – odakle on kod tebe”? U magazuu je ušao starac, pognut leđima. „Taj prsten je neka žena za vrijeme osmanlijskog pohoda zamijenila za dvije vreće brašna, kantu masti i oku soli”. „Ko je tebe zvao i što ti imaš da objašnjavaš nepoznatom čovjeku što sam ja radila i sa kim sam trgovala”, siktala je žena koja je nosila Stefcinu burmu. „Sada ćeš taj prsten da skineš, ali prije nego mi ga vratiš, kaži koliko tražiš za tu hranu koju je moja žena platila vjereničkim prstenom”. „Hrana za vrijeme rata je mnogo skuplja bila, nego što je sada”. „Saberii, oduzmi i daću ti koliko kažeš”. Muslimanka je tražila zlatni dukat. Platii sam i uzeo prsten.

Zraci ranog proljeća umivali su starobarske hrišćanske i islamske bogomolje. Obje vjere utrkivale su se u zidanju u visine i širine svojih manastira i džamija. I pored toga, taj nesklad uklapao se u Stari Bar. Starobarani su poštovali i čuvali međuvjerski suživot. Iako sam bio žedan, nijesam htio svraćati u male kafane. Polako sam se peo do mjesta đe je Budo ubijen. Odmorio sam i razmišljao. Može kukavica da ubije junaka. Sačeka ga iz zaseđe, puca na njega i osveti se. Čini mi se da je ta osveta najgore ubistvo. Podmuklo, ali surovo ubistvo,đe ubijeni ne vidi ubicu. Nije mu pružena prilika da se borbom odbrani, da časno umre. Osvetnik se sakrije i preži da ubije. U borbi je drugačije, možda poštenije, jer onaj ko napada ili se brani ima neke pravičnije pogodnosti da se brani, da preživi. Od kada je svijeta i vijeka

vazda je pobjednik u borbi bio slavljениk. E sada kada slavljениk tu slavu zasluži u borbi, osvjetnik mu se sveti podlo, mučki, tako što nikad niko ne sazna njegovo ime. Govorio sam Gospodaru i u selu znaju da sam tražio krvnika koji ga je podmuklo ubio, obećavao mito, išao po selima đe žive naši Muslimani, ali niko nije znao ili htio da oda čovjeka koji je ubio Buda.

Vraćajući se u selo mislio sam na moju ženu i njenu trgovinu hrane kojom je spašavala izbjeglu nejač i stare u pećini. Nije mi ništa kazala, vjerovatno je mislila da će mi biti žao vjereničkog prstena. Ne, naprotiv, bilo mi je milo što je tako postupila. „Sada ću po drugi put da je prstenujem“, mislio je Radan približavajući se kući. Šutri dan ujutru, Radan je pozvao Steficu u dvorište. „Ponosan sam na tebe, jer si u teškim vremenima zbjega u planini Muslimanki iz Starog Bara vjereničkim prstenom platila hranu, kako bi preživjeli. Trebala si mi reći o toj trgovini. Juče sam ti otkupio vjerenički prsten i nadam se da ga više nećeš sa prsta skidati“. Stefica je bila iznenađena kada sam joj ispričao kako sam vidio njen prsten i otkupio ga. „Htjela sam da ti ranije kažem, ali sam se bojala da ćeš me grditi. Dala bih obje ruke samo da nahranim gladna usta. To je bio jedan od najljepših trenutaka u mom životu kada su mi pogledima izglednjela čeljad zahvaljivala. Bez riječi, ćuteći su me gledali. A oči kažu sve. Imaju odraz tuge, radosti, nade ili, ne daj Bože, kada šalju posljednje poglede oprostaja. Riječi ti tu ne trebaju, jer oči sve kazuju“.

Stefica se žalila na stomačne bolove koje je ošćerala. Išli smo u Stari Bar kod nekih vidara, u Crmnicu takođe, ali svi su mi rekli da u Kotoru ima školovanih doktora koji će sigurno pomoći mojoj ženi. Bilo je jutro kada sam Tomislava ostavio kod kumova. Nije mu bilo pravo, ali ćutao je. Pojahali smo konje i polako krenuli put Cetinja, a odatle ćemo se spuštiti u Kotor. Predveče smo došli u Cetinje i sutra u noć bili u Kotoru. Doktor koji je,

kaže, više škole završio u Beču, pregledao je Steficu. „Vaša žena je u posljednjem času došla na pregled. Ono što je najvažnije, mora strogo da miruje nekoliko dana pa ćemo vidjeti što će se dalje dešavati”, rekao je srednjovječni doktor i odbio da primi ponuđeni dukat. Nekoliko nedelja bdio sam nad Steficom i molio se za njeno zdravlje. „Ma, baš me briga za novorođenče. Bitno je da ona preživi, da ostanemo zajedno. Pa sada mi je najpotrebnija, meni i Tomislavu”, govorio sam sebi. Poslije dva mjeseca pregledao je opet stari ljekar. „Mislim da će sve biti dobro. Malo još da miruje do porođaja, a onda ću vidjeti jesam li vam više potreban“. Tri dana pred porođaj u Kotor je iznenada došao Tomislav, ozbiljan i zabrinut. Pozdravio se sa mnom, a onda otišao kod majke. Gledao sam taj zagrljaj sina i majke. U suzama, Stefica ga je korila zašto je došao i kako je putovao, a u očima joj se videlo da se radovala njegovom dolasku. „Ništa me nije moglo spriječiti da dođem poslije pet neđelja vašeg odlaska. Uzalud su se kumovi nudili da me prate. Odbio sam, jer je ovo moj put. Put nade za majčin oporavak. Gledao sam je danima kako se muči, ali nijesam govorio tebi. Rekla mi je da ćutim i kada si počeo da tražiš doktora, bio sam srećan”. Ostavio sam majku i sina da pričaju. Mislio sam, možda je od prvog dana blaženog stanja Stefica imala bolove i zbog toga je tražila da razmislim o našem preseljenju u Boku. Žene su čudnovate, po neki put ti kažu, ali oni najglavniji dio prećute. Ili nemaju hrabrosti da kažu ili ti razbijaj glavu da bi našao odgovor što je rekla.

Idućih dana Stefica je rodila Blagoja, uoči velikog praznika, po kome je đetić dobio ime. Radovali smo se. Ja najviše. „Pa imam sada svoje dijete, imam još veći motiv za životom. Taj osećaj muške punoće u životu pokrene te, ne daje ti samo nadu već ohrabrenu nakanu za stvaranje boljih prilika za porodicu. Čovjek bez nje je suva grabovina, koja nema mladih granskih izdanaka za produženje života, čemu se svi nadamo”, pričao

sam sa sobom. Petog dana poslije rađanja Blagoja otišao sam kod doktora koji se spremao da putuje za Beč. „Ti si meni, uz Božiju pomoć, na svijet doveo Blagoja. Da se nebih obrukao, molim te reci mi tvoju cijenu”. „Plati onoliko koliko misliš da treba. Ni manje ni više, to je tvoja odluka, ali ako budeš previše dao vratiću sve i neću ti uzeti ništa. Meni je najveća nagrada što je Stefica zdravo, a Blagoje će porasti i imati bolji život nego mi”. Izvadio sam pet zlatnih dukata na sto. Onda sam zgrabio starog doktora u zagrljaj, samo da bih ga spriječio da išta kaže. „Ovo je samo za put”, rekao sam, pozdravio ga i otišao. Naveče sam došao kod dece i Stefice. Izvadila je iz džepa duge crne haljine tri dukata i rekla: „Ovo ti je stari doktor vratio kusur”. Nijesam joj ispričao što se desilo kada sam mu bio u poseti. Vratili smo se u selo. Čestitkama nikad kraja. Dolazila je jesen. Osećao sam potrebu da sa Tomislavom razgovaram o njegovom školovanju. „Volio bih da završim školu u Kotoru, kao moj otac. Ovako kako sada mislim, želio bih poslije da odem u Beč da nastavim studije. Nemoj se Radane – oče, ljutiti, ali ja sam sebe ispitivao da li bih mogao da živim u selu životom kakvim ste moj otac Budo i ti živjeli. Za takav život ja nijesam, niti bih mogao. Zato te molim, ako imaš para da moje školovanje platiš, kada porastem vratiću ti sve. Neću te pitati kada ostariš, dovešću majku, tebe i brata kod sebe, pa ma će bio. Godine brzo prolaze, a kada dođe starost, dođe i nemoć da obavljaš sve te poslove oko kuće, imanja, stoke i još ako se zarati, da ideš u borbu”, potpuno se otvorio Tomislav, za koga sam mislio da nije još odrastao da ovako razmišlja. Stefici sam rekao sinovljevu želju i u prvu neđelju sa njim sam pošao u Kotor.

Velika kamena zgrada u kojoj je bila škola djelovala je nekako sivo, odbojno, čak i tajanstveno. Ušli smo u veliku salu u čijem je čelu za velikim stolom sjedio stariji, veoma ozbiljan gospodar. „Moj posinak, Tomislav, je izrazio želju da upiše, a nadam se

i završi ovu Vašu školu. Mi smo iz jednog prijezerskog sela u Crnoj Gori. Tomislav zna da piše i čita. Majka ga je učila još nekim naukama. Njegov pravi otac je završio Vašu školu, pa bi i Tomislav“. „Ova škola je na glasu, ali je i skupa. Traje onoliko koliko procijene profesori da je učeniku potrebno da savlada sve predmete, a nakon toga slijede ispiti. Sve vrijeme školovanja učenici borave u krugu škole. Njihovo vaspitanje je strogo kontrolisano i ako se učenik ne povinuje disciplini, izbacuje se“. „Tomislave, bi li ti pristao na sve ovo što čuješ“? „Bih, Radane i obećavam Vam, gosparu, da nećete imati problema“. Teško sam se rastao od Tomislava koji je za jednim strogim čovjekom pošao u prostorije poput samostana. Unaprijed sam platio njegovu školarinu za godinu dana i vratio se u selo.

Tužna je bila Stefica, iako me hrabrila riječima: „Brzo godina prođe, doći će na ljeto“. Zimski dani prolazili su u pomoći oko timarenja stoke, njihove prodaje i poslova oko sirenja i sakupljanja kajmaka. Slao sam na pijacu nekog od radnika, da prodaje sir i kajmak. Nakupilo se dosta dukata. Svakog petka dobijao sam četvrt dukata od prodaje. Rastao je Blagoje, ali Stefica je bila sve tužnija. Nije mi ništa govorila, čak me hrabrila u nekim poslovima koje sam iznalazio, samo da nijesam kući i gledam je tužnu. „Mislim da ću ove godine tvoju tugu odagnati“, rekao sam. Znala je zašto tako govorim, ali je ćutala. U ljeto je Tomislav došao na raspust. Odrastao momak. U njemu nije bilo više dječije veselosti. Ozbiljnost u pravilu izgovaranja, držanja i ophođenja prema nama. Dizao se u sedam, zatim bi nas obišao, umio se i išao u duge šetnje kraj jezera. Govorio bi da ga jezerska voda smiruje i to onda kada su veći talasi, kada ih vjetar podiže, ispred nevremena. Odlazio je na ostrvo u manastir- ostajao bi satima razgovarajući sa igumanom i kaluđerima. Druga u selu nije imao ili nije htio da ima. Njegovi vršnjaci nijesu ga ni zvali kada bi išli na kupanje ili u ribolov. Stefica je blistala od sreće.

Tomislav je bio njen prvijenac i nije mi bilo krivo. Blagoja bi pažljivo uzeo u naručje, prenio i odveo na ravnu livadu, a onda za njim trčkarao, primoravajući ga da trči brže. „Tomislave, tvoja majka mi je prije dvije godine pomenula da razmislim da se preselimo neđe u Boku. Kazala je da bi imali smiren život, bez straha od novih ratova. Da bi i tebi bilo bolje da smo zajedno, pa sam mislio da prodam sve ovđe u selo, bez kuću tvog pokojnog oca, koju bih ostavio da ako nekada dođeš da imaš đe da prekonačiš. Kazaću ti da sam je dao na korišćenje kumu Mitru i njegovoj ženi, ali sam mu rekao kad mi zatreba da je oslobodi. Znaš, kum je najjača duhovna veza između ljudi. Čak je u Crnoj Gori kumstvo čvršće nego međubraski odnosi. Što ti misliš?” „Ne znam, Radane. Ja sam odlučio da vama nijesam na teretu. Tu školu koji ćeš mi plaćati, vratiću ti svaki novac. Budi siguran u to. Kad je riječ o vašem preseljenju, tu ima jedan veliki problem. Nije on do moje majke, a tvoje žene, već do tebe Radane. Teško bi se ti navikao na primorski život, prosto tebe tamo nebi mirilo mjesto. Ti si dušom vezan za sve ovo jer su ti ovđe korijeni i grobovi. Ne vjerujem da bi mogao dugo živjeti u Boki, đe se živi sasvim drugačije, mirnije. Ja ću tamo da ostanem još tri godine, a poslije toga idem u Beč da završim studije. Ne znam kuda ću dalje jer čudni su putevi Gospodnji. Znam da u selu volim što imam očevu kuću jer mi je ona rodna kolijevka, najdraža očeva uspomena i nje se ne bih odrekao, makar u nju došao jedanput u godini. Volim što je tu očev grob i sada znam da ću nekad i ja pored njega da nađem vječni mir. Na tebi je, Radane, da odlučiš, ali prije toga dobro da razmisliš, jer kako narod kaže poslije završenog posla teško je išta popraviti. Duge su još tri godine, pa poslije njih još toliko dok ne stanem na svoje noge”. „Dobro razmišljaš, ajmo onda kod tvoje majke da nastavimo razgovor“. Do pred samo svitanje pričali smo nas troje, ali rješenje nijesmo našli. Stefica je većinom ćutala.

Početak septembra Tomislav je otišao u Kotor. Odbio je da ga pratim, pravdajući se da je veliki i da nema potrebe da idem sa njim. Ipak sam sat vremena iza njega pojahao konja i krenuo za Kotor. Ujutru kada sam vidio da je Tomislav otišao u samostan, vratio sam se u selo. Stefica je znala da sam pratio Tomislava i čuteći me poljubila. Blagoje je već počeo da se igra zabavljajući se sa malim jagnjadima. Živjeli smo u miru i slozi. Crna Gora se polako obnavlja. Išao sam dvaputa na Cetinje, ali niko nije znao kakva je sudbina gospodara Đurđa Crnojevića. Čulo se raznih priča, od onih da su ga Turci povelili u Anadoliju i da je tamo neđe sahranjen, do onih da će se iz Mletaka uskoro vratiti. U Crnoj Gori su bile česte krvne osvete među plemenima. Mirili bi sveštenici, glavari, uglednici, ali uzalud. Narod je govorio: „Ko se ne osveti, taj se ne posveti”. U susjednom selu rođak je ubio bližnjega rođaka zbog imanjanja. Iguman manastira pošao je da zaustavi krvnu osvetu. Bio je brži brat ubijenog jer je sjutri dan ubio ubicu svog brata. Selo je znalo da lanac krvne osvete neće stati i živjelo je u strahu. Kod krvne osvete naprije su ubijani najbliži: sin, brat, otac, ponekad bliski rođak. Žene su bile pošteđene osvete. Najgora su bila ona ubistva kada su ubijeni jedinci. Poslije njihove sahrane, na kuću je stavljana crna marama i obično su opanci ubijenog svezani na dupli čvor, odnosno mrtvi čvor, kako je narod govorio. Najveća kućna kletva: iskopani dom. U njega je malo ko svraćao.

Iguman manastira došao je u moju kuću i pričali smo kako da prekinemo krvnu osvetu jer se ona neće zaustaviti sama. „Znaš, Radane, da neće stati ovo zlo koje nas je odavno snašlo. Onaj ko se posljednji sveti, to narod odobrava“. „Pa morao je vratiti glavu za glavu”, kažu. Poslije ubistva potomstvo ubijenog ubija najbližeg ubicinog srodnika. Obje porodice između tih ubistava žive u strahu. Biva da se godinama zatvore kuće i da muškarac koji je na redu da bude ubijen ne izlazi iz kuće. Prošle godine ubio

je u istom selu brat od strica svog strica radi međa i pobjegao glavom bez obzira u Tursku. Nekoliko mjeseci ga je po Turskoj tražio sin ubijenog i našao ga u blizini Izmiru. Ubio ga je bez ijedne riječi i nikada se više nije vratio u selo. Ne zna se će se nastanio. Mislio sam da se okupimo na njihovo seosko guvno i da utvrdimo tvrdnu vjeru i prekinemo ovaj krvavi lanac ubistva. Mi kada ne ratujemo sa drugima, ratujemo između sebe". Iduće neđelje sam sazvao skup seljana. "Čekaćemo te. Dođi!" rekao je iguman. Idući na zbor prolazio sam pored kuća ubijenih muškaraca iz krvne osvete. Muk, tišina i strah obavili su kuće zazidanih prozora i malih ulaznih vrata. Poneka žena bi izašla da nešto od poslova oko stoke završi ili bi iz straha obišla dvorište ograđeno visokim kamenim zidom, da neko nenadano ne uđe. Mirenje čeljadi iz kruga krvne osvete nije pomoglo ni onda kada su međusobni dogovori bili utvrđeni garancijama i obećanjima, pa čak i kada su obavljana kumstva.

Došao sam na seosko guvno. Puno naroda. Slušao sam priču njihovog komandijera: „Ubijeni su najbolji junaci iz našeg sela. Nijesu pali u odbrani Crne Gore, ni sela. Ubijeni su iz osvete, kukavički. Taj lanac krvave osvete ići će sve dalje i sve više. Padati će glave naših najboljih seljana. I tome neće biti kraja sve do istrebljenja, ne jedne, nego dvije porodice. Ovi koji žive u dvije zaraćene porodice, bolje bi bilo da su i oni mrtvi. Svaki dan čekaju da neko od njih bude ubijen. Ni njihova sahrana u miru ne može proći, već u strahu od novih ubijanja. Imali načina da se tome stane? Ima, ako smo ljudi i ako držimo do riječi. Ako se zakunemo, iz srca. Ako jedan drugome pružimo ruke pomirenja i tako prekinemo krvavi pir, kojim se jedino slave naši neprijatelji. Životi se moraju u selu dalje živjeti bez straha od osvete, bez novih ubistava muških glava. Moramo naše riječi vezati zavjetom i zakletvom kako bi se stalo sa krvnom osvetom. Da danas, ovđe, među braćom i seljanima damo tvrdnu riječ o

prestanku ovog najvećeg zla koje nas prati. U ovim sadašnjim okolnostima nepotrebno je sklapati nova kumstva jer ni ova dosadašnja nijesu pomogla. Jednostavno treba poštena i hrabra riječ zavjeta, kome ne treba veći garant. Molim vas da me poslušate, da više ne budemo selo straha i ukopa ubijenih muških glava, već selo u kome će se slobodno živjeti, đe će naši gosti na slave, krštenja i vjenčanja slobodno dolaziti. Đe će se rađati, a ne umirati. Đe ćemo se kupiti na ovom guvnu, ne strahujući da se živi kućama nećemo vratiti”.

U sred guvna ušao je iguman sa uzdignutom rukom u kojoj je bio veliki krst. „Kumim vas svevišnjim Bogom da prestanemo jednom zauvijek sa novim ubijanjem. Dosta je bilo. Neka sada zavađene porodice istupe kako bi se bratimile i zaklele da se neće više svetiti”! Niko nije odobravao njegov govor, niti je bio protiv. Ćutanje koje govori više od riječi. Gledali su u mene iguman, komandijer, seljaci i čovjek koji je posljednji govorio. Što još da kažem kada je sve rečeno? Ponešen opštim pozivom da moram nešto kazati, došao sam na sred guvna. Ćtao sam. Ne znam što da pričam, kada je sve ispričano. Pomalo mucajući počeo sam: „Svi ćutite i znate da je ćutanje najgora stvar koja nam treba. Nama treba razgovor iz koga će se izroditi dogovor. Komandijer, iguman i vaš seoski mudrac su sve kazali. Zato ja neću pričati više jer vi od mene bolje znate što je bilo juče, a što danas. Svi znamo što nas čeka šutra, ako ovo ludilo ne zaustavimo”, mislio sam dosta sam rekao, a onda je u meni proradila ljuta razboritost. „Šutra će pasti druge muške glave sa obje strane. Šutra i narednih godina, sve do iskopišta jedne ili obje zakrvljene porodice. Da bih, koliko ja mogu pomoći, sada ću ovđe izvaditi mali nož i pošeći se šnjim. Ta moja krv koja će kapati u kapu vašeg komandijera, moga doplemenika, neće se zaustaviti sve dok iza mene ne pošeče ruku neko najbliži iz porodice posljednjeg ubijenog, a onda najbliži iz porodice ubice, takođe. Zatim ćemo staviti krst na tu krvavu

kapu i zakleti se onim najuzvišenijim Gospodom da će krvavo kolo osvete prestati. Sve krvi će se izmiješati i postati jedna krv u dno krvave kape. Iguman će prekaditi, a mi se zakleti da ćemo zadate riječi poštovati”.

Skinuo sam kapu njihovog komandijera, stavio je na kamenom popločano guvno, a onda izvadio kratki nož i porezao mali prst desne ruke. Točila je polako moja krv u dno komandije rove kape. „Seljani, zar ćete puštiti da nevina krv vašeg komšije, a mog prijatelja, dalje teče? Koliko vam treba da se dozovete pameti? Obje zakrvljene porodice znaju da se sa ovim mora prekinuti. Ajde, sada neka neko najbliži od porodice posljednjeg ubijenog izađe, posječe se i pušti svoju krv, a poslije njega to da učini najbliži iz druge zakrvljene porodice. Nećete valjda puštiti da nevini čovjek prinese svoj život vašoj nesreći”, rekao je komandijer. Prišao je stariji čovjek, izvadio nož i htio se posjeći. „Ne ti, već neko mlađi”, čulo se iz mase. Zatim je izašao momak, izvadio nož i posjekao se iza šake. Odmah za njim to je učinio i mlađi muškarac iz druge porodice. Komandijer sela prišao je i posjekao se. Dno njegove kape bilo je natopljeno krvlju. Komandijer je ukrstio sve krvave ruke izviše kape, a zatim pozvao igumana da kaže riječi zakletve. Ponavljali su za njim: „Neka bude proklet onaj koji nastavi krvnu osvetu. Ne samo on, već i njegovo potomstvo se iskopalo. Ne imao napretka, niti mira, kako na zemlji tako i na nebu”. Svi u glas su rekli: Amin. Dalje nije bilo priče, ni veselja. Svi su se polako razilazili. Na guvnu smo mi iskrvavljeni ostali. Mlađi muškarci iz obje porodice su se rukovali, a zatim i oni otišli svojim kućama.

RAZOČARENJE

„Vidiš li, Radane, zašto sam te zvao? Džaba bi bile sve priče, zakletve, kumstva da nijesi tako učinio miješajući zajedničku krv na kojoj su se zakrvljeni zakleli. Ne znam kako ti je palo na um da to učiniš, ali smo sada ubijeđeni da će stati krvna osveta. Neće biti neke ljubavi među porodicama, ali će moći slobodno da se živi. Hvala ti”, reče komandijer. Nijesam pošao na pozvani ručak koji je bio pripremljen, već sam otišao kući. Naredno ljeto čekali smo da Tomislav dođe kući. Nije došao. Bili smo zabrinuti. Pri kraju ljeta odlučio sam da ga posjetim u Kotoru.

Stari upravitelj škole mi je na hodniku rekao: „Vi, gosparu, imate dobrog posinka, čak ja neznam boljeg učenika od Tomislava. Pametan, mnogo uči, posebno jezike, ali nema društva. Previše je sam, a to za njegov uzrast nije dobro. Ima mnogo želja i siguran sam da će neke od njih ostvariti. Ali, životno trčanje ispred školske spoznaje nije dobro. On hoće da završi dvije godine sada, kako bi se samo potvrdio, a tim i tebe oslobodio plaćanja školarine. To će ostvariti. Pokušaće da upiše visoke škole u Beču. To će ići teže, jer Tomislav nema nekoga ko bi ga preporučio, ne iz ove škole koja će mu dati sve ono što zaslužuje, nego nekoga ko je van škole, a ima jak uticaj u Bečkom društvu. Čovjeka ta veza bolje preporučuje, nego ova školska. Ja mu želim da uspije, a Vama govorim da ako ne uspije u tome, bojim se da će se to na njega odraziti. Nijesam ga vidio da ima neku simpatiju, kao što skoro svi đaci u školi imaju. Taj muško - ženski razgovor mnogo pomaže, jača ličnost i rasterećuje misli”, ispričao mi je upravitelj škole upoznavajući me sa svojom zamjenicom. Srednjovječna žena je nastavila: „Tomislav je dobrog zdravlja, ali iz svoje sobe rijetko izlazi. Kad ga pošetim, uvijek ga nađem da čita. Izgleda mi da ne voli društvo, čak mu i smeta. Razlike koje on ima u tom uzrastu

od drugova istih godina su mnogo velike. Po svojim britkim odgovorima i, za njegov uzrast, velikim znanjem on je zaista ispred naših učenika. Ja ću to sve u pisanoj preporuci da napišem, ali sigurna sam da mu neće širom otvoriti vrata visokih škola u Beču. Tamo se školuju деца veoma uticajnih i bogatih ljudi, ne samo iz Beča, nego iz cijelog svijeta. Eto, ja ti ovo ispričah kao njegova upravnica, a ti sada pođi kod njega.

Ušao sam. Tomislav me začuđeno pogledao. „Zašto se lomataš i troliš kad sam dobro i zdravo”, pitao je rukujući se. „Nijesam htio da vam pišem jer sam mislio da ću dvije školske godine da završim do kraja proljeća, pa da dođem u selo. Ispalo je drugačije. Učitelji koji su trebali da me ispituju otišli su iz škole na neka svoja putovanja. Rekli su da će se krajem ljeta vratiti i da ću tada moći da odgovaram. Puno mi znači da prije vremena završim školovanje u Kotoru, kako bih sljedećeg ljeta otišao na studije u Beču. Radane, da ti kažem iskreno, ja nemam što više ovđe da naučim i jedva čekam da odem”. „Bili smo zabrinuti za tebe, jer nijesi došao na odmor kao prošlih godina. Sada kad je to tako, ja ću da se vratim u selo jer se tvoja majka jako zabrinula, a ti kada završiš dođi”. U Boki sam se raspitivao da kupim kuću sa malom baštom, blizu obale. Mogao sam da je kupim bez prodaje kuća i imanja u selu. Uzeo sam nekoliko adresa ljudi koji su prodavali kuće i vratio se kući. Detaljno sam pričao Stefici o Tomislavu.

Dvije neđelje poslije mog povratka, došao je Tomislav. Reкао je da je školovanje u Kotoru završio i da će s' proljeća na kratko otputovati u Beč da se raspita o upisu na studije. Često sam mislio o njegovom putu u Beč i upisu na studije. U glavi su mi se motale riječi starog upravitelja i žene koja ga je naslijedila. Kako da mu pomognem? Riješio sam da odem na Cetinje, da tražim nekoga ko će preporučiti Tomislava za upis na bečke studije. Crna Gora tih dana nije imala Gospodara. Istina, u nju je došao neki strani

čovjek koji se u narodu predstavljao kao ruski car koji je otuda pobjegao i došao u Crnu Goru. Nijesam ga upoznao, ali su mi rekli da je poznavalac naših prilika i običaja, da je najmanje na dvoru jer je stalno u narodu. Nastoji da iskorijeni krvnu osvetu, krađu, otimanje stoke koja je postala pravilo života, i da je veoma strog. Za najmanji prestup kažnjavao je surovo. Obilazi Crnu Goru, razgovara sa narodom, ali najviše boravi u Crmnici. Mnogo je učen, pobožan, a naš jezik bolje zbori nego neko ko živi ovđe. Narod ga je prozvao Šćepan Mali. „Što će mi Šćepan Mali, meni traba Gospodar kojeg bih molio da napiše preporuke za Tomislava”, mislio sam i vratio se u selo.

Kupile su se pare od prodaje i nijesam mislio na buduće Tomislavove putne i studijske troškove. Nekoliko puta počinjao sam priču o kupovini kuće u Boki, ali za tu priču nijesam imao sagovornika. Jedino me Blagoje upitao: „Tata, hoću li moći povesti svog psa”? Zima je. Studen. Rumija je odavno zabijeljela. Tomislav je nekoliko puta išao u Stari Bar, kaže da je u Biskupiji uzeo neke knjige koje mu trebaju i da se obavezao da će ih vratiti. Božićne praznike proveli smo veselo, radujući se što smo na okupu. S' proljeća se Tomislav spremao da ode na daleki put u Beč. Njegov oproštaj od majke ostao mi je u šećanju. Dugo je bilo ljubljenja i Stefičinog plakanja. Ja sam ga ispratio do Kotora.

„Znaš, Radane, ja ne znam kolika je i kakva ljubav prema ocu jer ga nemam. Ali hoću da znaš da si mi ti najdraži čovjek koga najviše poštujem i cijenim. Ne zbog toga što te u selu i van njega narod cijeni, već po mom ošćanju prema tebi, brizi koju iskazuješ, načinu na koji me vaspitavaš i ljudskom odnosu koji iskazuješ prema meni. Nećemo se ljubiti jer mi je majčin pozdrav teško pao, već ćemo se rukovati”. Prihvatio sam njegovu ruku. Prije nego što se popeo na palubu broda, zastao je i rukovao se sa jednom ženskom osobom koja mu je u lijevoj ruci tutnula

neki papir. Brod se udaljivao od luke. Nepoznata žena dugo je mahala rukom, a onda se okrenula i htjela da prođe pored mene. Nijesam se mogao uzdržati, već sam je zaustavio. „Ti poznaješ moga Tomislava”? „Da. Zajedno smo završili školu. Ustvari, ja redovno, a Tomislav prošlog ljeta vanredno”. „Ja sam Tomislavov očuh, ali on mi je kao rođeni sin”. „Znam ko ste jer je Tomislav pričao o Vama”. Nijesam mogao da ne usmjerim priču onamo gdje ću dobiti odgovore koje sam priželjkivao. „Ni meni, ni majci Tomislav nije pričao o tebi. Ustvari, nije volio da priča o školi ili učenicima, i ako smo ga zapitkivali”. „Ne”. „Ako hoćeš da mi kažeš, volio bih da znam kako se zoveš, imaš li roditelje, odakle si”. „Ja sam Lucija. Odavde sam iz Kotora, gdje sam rođena. Moj otac je vlasnik nekoliko brodova. Jedan od njih je i ovaj na koji se ukrcao Tomislav. On će sa njim putovati do Trsta, a odatle će produžiti kočijama za Beč. Moja majka je takođe šćer brodovlasnika iz Kotora. Jedinica sam, mada bih voljela da imam brata ili sestru”. „Tebi je Tomislav drag”? „Meni jeste, ali ne znam jesam li ja njemu”. „Volio bih da jesi”. „Naše poznanstvo počinjalo je i završavalo u pozdravima”. „Nijesi ti htjela više ili Tomislav”? „Sve moje drugarice za vrijeme školovanja imale su svoje drugove sa kojima su dijelile radost ili brigu. Od kada je Tomislav došao u školu pokušavala sam da se zbližim sa njim u onoj mjeri koja je bila kao i kod svih učenika. Izbjegavao me riječima da neće da troši vrijeme na mene ili bilo koju djevojku. To me je strašno nerviralo, čak sam i pomišljala da on ne želi žensko društvo, već muško kakvo imaju neki naši učitelji, sve dok nije otišao prošle godine na odmor u selo. Kada se pozdravljao zagrlio me je prvi put, ali od onoga što sam ja željela nije bilo ništa. I bez tog zbližavanja koje sam ja željela, mojoj sreći nije bilo kraja. Sanjala sam ga nadajući se da će se moja želja ostvariti, bar za jedno iskreno ljubljenje. Nije me sramota to da kažem Vama, jer hoću da znate kakva ošććanja imam prema Vašem Tomislavu. Znali su

učenici o mojim ošućanjima. Poneki put su osuđivali Tomislava, a ja sam željela da ga ovim mojim slabašnim rukama zadavim. Znala sam da će on da nastavi školovanje u Beču i nadala sam se da će i moji mene poslati na studije tamo. Međutim, majka je htjela, a otac je odbio pravdajući se time za koga se muči, stvara flotu koju je godinama radeći stvorio. Kome će ona da ostane, kome će kuća da pripadne i hoće li on, kao svi ljudi njegovog životnog doba, dočekati da u praznoj kući čuje dečiji plač svojih unučadi ili će se kuća zatvoriti.”

Nijesam htio da je prekidam, već sam je gledao pravo u to bleđo-liko, čak bih rekao i isposničko lice. Lice puno devojačke ljepote. To krhko tijelo postalo mi je nekako blisko, umiljato. Htio sam što više o njoj da saznam. Vidio sam da su i njoj ovakvi razgovori više nego potrebni. Ona se meni iskreno povjerila, a ja sam je pažljivo slušao. „Sve ono što sam mu ovih godina njegovog durenja prema meni htjela reći napisala sam mu u pismu koje sam mu na rastanku dala. Ne vjerujem da će ga pročitati osim ako ga bura ne prikuje za kabinu, pa ne mogne nešto drugo da radi. Takav je momak, takav je vaš Tomislav. Moja ošućanja rekla sam mojoj majci. Ona razumije jer je, kaže, bila u istim odnosima sa mojim ocem. Čekala ga je godinama dok je on plovio svijetom. Nije je čak ni udostojio nekom pričom, obećanjem dok je bio na kopnu u Kotoru, ali se stalno motao oko nje, da slučajno ne pogleda drugog muškarca. Meni Tomislav to nije niti odobravao, niti branio. Ne znam koji su razlozi tome, ali mogu da Vam kažem da ga na miru ostaviti neću, pa makar se to završilo nepovoljno za mene. U mojoj kući živimo majka i ja. Ako želite da svratite, da pozdravite moju majku. Pođite sa mnom”. Pristao sam. Išli smo polako ka velikom gradskom ulazu i došli ispred kamene kuće, čiji prozori su bili zatvoreni drvenim škurama. „Mati, ti vjerovatno znaš da sam išla na rivu da pratim Tomislava koji je otišao za Beč. Prilikom rastanka nije me čak ni pozdravio jer

je bio sa Radanom, svojim očuhom, koji je izrazio želju da te posjeti". Prišla mi je Lucijina majka. Pozdravila me i pozvala da uđem u veću prostoriju. „Ja sam Silvija, Lucijina mati. To su čudni osećaji koje Vaš posinak ima prema mojoj kćeri. Ona se njemu posve otvorila, on je uporno rezervisan prema njoj. Nedavno je moju Luciju zvanično zaprosio sin našeg komšije. Ja sam htjela da kažem to njenom ocu, ali Lucija nije dala. Iako su Tomislav i Lucija mladi, tek im je osamnaesta godina, opet bih voljela da moja ćerka misli na ono što čeka svaku devojkicu, na vjerenika, pa i muža". „Ne, mati, ja ću da čekam moga Tomislava, makar dočekala da mi sijeda kosa naraste. Ništa me od njega neće odvojiti, čak i ako me on neće. Čekaću, jer muškarci čud mijenjaju, pričale su mi drugarice. Ja ne mijenjam i nijesam jedina koja čeka dragoga. Pola Boke čeka muževe ili momke koji plove ili su neđe po svijetu. Imam nadu da će Tomislav završiti studije i da će se vratiti". Ostavio sam šcer i majku u iščekivanju Tomislavovog završetka studija i povratka. Idući uz kotorske strane prema Njegušima osećao sam veliki zamor. Spavao sam kod poznanika sa kotorskog pazara. Sjutri dan stigao sam u selo. Stefica nije bila iznenađena mojom pričom o Luciji i Silviji. „Pa majka bi trebalo da zna više od oca, posebno kada su osećanja svoje dece u pitanju. Nema tu nekih objašnjenja jer to je prirodno", rekla je.

Radovi na berbi grožđa, kopanju krtole, zatim na berbi maslina i drugog bili su pri kraju. Dolazak jeseni se uveliko osećao, ne samo po opadanju žutog lišća, već i po hladnijim noćima. Prije sredine jeseni radnici su sa jezerskih ostrva vratili stoku u staje i dio Tomislavove kuće. Dio stoke koji je pripadao radniku očerala je njegova žena u selo. Morao sam da zamolim kuma Mitra da veliki dio nakupljenog sira, kajmaka i vune, očera u Stari Bar i proda. Kupio se novac.

„Stefice, ti i ja ćemo u nedjelju da idemo za Boku. Imam toliko novaca da mogu kupiti neku od kuća koje sam gledao. Blagoja ostavi kod naših kumova, a ti pripremi potrebštine za naš put”. „Trebali smo sačekati ljetnji raspust, kada će doći Tomislav i onda da odemo u Boku”. „Rekoh ti, spremaj se”. Nedjelja ujutro. Zubato sunce, a mi smo jahali konje kroz Crmnicu ka Cetinju. Produžili smo put Njeguša. Spavali smo kod mog poznanika sa kotorskog pazara. Rekao sam Stefici da ne priča zbog čega smo pošli u Boku. Stefica nije mogla da jaše svog konja. Kotorske okuke su je plašile. Srijetali smo žene sa Njeguša sa natovarenim konjima, sa suvom kaštradinom, mirisala je. Sir je spreman u drvene kace, a povrh utovara obavezno su žene stavljale u glavicama crni luk, ispreten u nizu od dugih lukovih pera. Sve to se dobro prodavalo na kotorskoj pijaci, koja je bila van gradskih zidina. Nedaleko od pijace vezali su se konji, rjeđe magarad, da bi se so, ulje, gaz za lampe i rolne robe opet utovarili na konje i ujutru se vraćali na Njeguše. Silazili su tim kotorskim puteljkom, koji je na nekim mjestima bio uzak, ne samo Njeguši, već veliki dio žitelja Crne Gore. Prodavali, trgovali, i bili na obalu. Više je naroda išlo U Boku nego na Cetinjski pazar, đe se sve manje trgovalo i prodavalo. Neke vještije trgovice su petkom silazile na Rijeku ili išle na Virpazar da bi kupovale ribu, naročito osušenu, pa ako je nebi prodale u Cetinje, nosile bi je na Kotorski pazar. Sve se tu prodavalo. Poslije bi čekale jedna drugu i pele se kotorskim putem ka Njegušima.

Stefica je ustupila svog konja nekim ženama koje su hranu za prodaju nosile na leđima. Slušao sam ženske priče, polako kaskajući za dugom kolonom natovarenih konja i magaradi. Slušao sam isповijest života žene i priču o mukotrupu života, sve za opstanak porodice. Ni jednog muškarca u tim kolonama nije bilo. „Gordana je jutros vesela. Mora da je muž tamo dolje, ispod pasa, dobro rabota. Da nije bio vrijedan, žena bi mu bila ljuta

kao ova iza nas, i sa njom se nebi moglo progovoriti". „Izgleda da ni tebi nije bio krivi dio od muža sinoć", uzvratila je žena. „Nije. Onaj moj se nebi skidao sa mene da ga ne ritnem. No, nije ni čudo kad po cijeli dan ili čisti pušku ili razgovara sa komšijama o junaštvu i bojevima". „Blago vama, vi imate bar sa nekim da prekratite noć, pa makar se jahali ili svađali. Ja to mogu samo u mislima", dobacila je mlada žena zavijena u crninu. Stefica je išla u kolonu slušajući ženske priče.

Sišli smo u Kotor i otišli kod Silvije i Lucije. Bile su veoma prijateljski raspoložene. Silvija je pozvala sluškinju i naredila da nas usluži prvo sa pićem, a onda sa hranom. Dugo smo pričali o prilikama u našem selu. „Znate, već duže vrijeme je mir u Crnoj Gori, ali u tom miru Turci su ranije zauzeli Žabljak i vojno ga utvrdili i zaposjeli. Uzeli su sva jezerska ostrva. Više tamo ne možemo da ćeramo stoku na ispašu, jer to sada rade oni ili drugi koji su pod njihovom zaštitom. Slobodni prostor Crmnice sve je manji, sužava se. Jedan dio pravoslavaca u selima koji se graniče sa našim Muslimanima stalno je na udaru Osmanlija. Nudi im se pomoć u stoci, živome, žitu, samo da promijene vjeru. Neko od pravoslavaca uzme njihovu vjeru, ali Turci im ne vjeruju. U osmanlijske pohode na Crnu Goru ne idu niti milom niti silom, ali u miru žive pokraj njih sigurnije nego mi pravoslavci. Oni znaju od koga su. Ko su im preci. Crkve ne ruše, ali im često služe kao seoske ostave. Džamije u tim krajevima niču ka' pečurke poslije kiše. Kada krenu Osmanlije u pohod prema Crnoj Gori, javljaju nam da bježimo ili da se sklanjamo. Ipak, da nije njih, teško bi mi pravoslavci opstajali. Trguju sa nama, ali se u tim trgovinama bogate. Eto, to su ti prilike ne samo u priobalju jezera, već u Crnoj Gori, đe su okolo Turci. Crnogorci su navikli da žive, brane se, rađaju i umiru u tom stisku, na malom prostoru koji je više pokriven kamenom i bezvodnim dolinama, nego što ima plodne zemlje. Naše ranije dinastije imale su veliki prostor

plodne zemlje. Duklja, Zeta, bile su države koje su same mogle da prehrane svoju čeljad, da razviju trgovinu, da održavaju i grade stare i nove puteve. Sada je Crna Gora stisnuta između vas i Turaka. Mi smo između dva naroda koji bi htjeli da uzmu tu našu teritoriju, ali bez nas Crnogoraca. Otuda je ta vječna borba za slobodu sveti čin, kome je sve podređeno". Moju priču o Crnoj Gori pažljivo su slušale dvije kotorske gracije. Nije to bilo iz pristojnosti, već iz interesovanja za Crnu Goru kakvu nijesu nikada viđele, i malo o njoj znale.

Ujutru sam gledao kako se uljepšavaju majka i šćer. Pred ogledalom ostaju dugo, uporno češljajući prvo jedan dio kose, a onda ga prebace na drugu stranu lica i opet češljaju. Lice bezmalo cijelo premažu sa nekom bijelom tečnošću, koju poslije tankom krpom skidaju, da bi onda otišle u kupaonicu đe im pomaže žena koju, čini mi se, mnogo ne uvažavaju. Tako mirišljave šednu za stolom, čekajući da ih sluga ponudi sa jelom. Sve kod njih ide polako, po nekom uhodanom redosljedu. Ispred podneva ide se u šetnju, ako to žele. Tokom cijelog dana okružene su sa pomoći i pažnjom mlađe ženske osobe, bilo da je riječ o presvlačenju, jelu, trgovini ili drugom. Kako i pod kojim uslovima naše žene žive i rade, porađaju se, spremaju kuću ili se brinu o stoci, shvatio sam tek kada sam vidio kako to čine Bokeljke. Moja Stefcase svega toga odrekla i podredila potrebi održavanja domaćinstva. Ona je sa Blagojem sve kućne i van kućne poslove radila sama. Vjerovatno je sa Budom uveliko bila povlašćenija, jer je u kući imala ženu za ispomoć, ali samo u kuvanju, pranju i mužnji stoke. „Poslije podne moj muž će sa jedrenjakom uploviti u Boku. Predvečer ga očekujemo kući”, rekla je Silvija kada smo se pozdravljali i otišli u jednu malu luku, blizu solila u Tivtu.

Morski talasi zapljuskivali su staru kamenu kuću, koju smo došli da kupimo. Sa tri strane njeno veliko dvorište bilo je ograđeno

višim kamenim zidom, dočim je priobalni dio dvorišta bio otvoren. „Meni se sviđaju kuća i dvorište, pod uslovom da kuća ne vlaži”, rekla je Stefica. Čovjek kojeg je gazda ovlastio da prodaje kuću nemilice je otvorio ulazna vrata. Stefica je ušla i odmah iz kuće izašla. „Kuća je puna vlage i memle”. „Znaš, ženo, mi ne moramo da stanujemo u toj staroj kući. Ako se tebi sviđa mjesto i ako mi cijena bude povoljna, možemo visočije od mora ozidati novu kuću, što bih ja, inače, više volio”. „Koliko je kući i dvorištu cijena”, pitao sam nepoznatog čovjeka. „Ne znam, ali ako ste vi kupac sada ću da odem kod gazde, da vam on kaže”. Stari čovjek, sa mornarskom izlizanom kapom na glavi, došao je i kazao cijenu, koju nijesam htio platiti. Htjeli smo poći. „Dobro, može jeftinije, jer pravo da vam kažem ja nemam poroda, žena je davno umrla i neznam što će mi samcu kuća i toliko dvorište. Samo imam brige, a u dvorištu, vidite, ima toliko stabala maslina, pomorandži, mandarina i drugog voća koje se ne bere. Neki pijačni trgovci iz Kotora i Risna uberu koliko im treba da prodaju, nešto mi daju novca, ali nepažnjom lome velike grane. Stanujem u dvije prostorije nedaleko odavde, što je za mene sasvim dovoljno. To mi je ostalo od pokojne žene, čiji roditelji su davno umrli i nijesu imali dece“. Nijesmo se odlučili, rekli smo da ćemo se, možda, vratiti.

Vratili smo se kod Silvije. Lucija je pošla da sačeka oca na rivi. Vidno mršav i iscrpljen u kuću je banuo Josip. Za njim je ušao Tomislav, pa Lucija. Kada su se vraćali sa broda, Lucija je rekla da su u kući Tomislavovi roditelji. Nije bio oduševljen tom pošetom. Luciju je interesovalo odakle su se zajedno na brodu našli njen otac i Tomislav, ali je ćutala, radujući se susretu više sa Tomislavom, nego sa ocem. Za vrijeme večere, Tomislav je kazao: „U Beču se nijesam upisao, i ako sam imao preporuke škole, pa i vlasti sa Cetinja. Jednostavno, nijesu se mnogo interesovali za mene, jer su prozivali neke momke preko reda. Kasnije

se prepričavalo da su to bili Bečlije i učenici koji su imali visoke preporuke, ne samo škola odakle su upućivani, već i državnih vlasti Austrije. U pokušaju da dođem do objašnjenja koji su razlozi mog odbijanja, nijesam uspio. Tako se za mene ovaj put i nada da ću nastaviti školovanje završilo. Kada sam se ukrcavao na brod upoznao sam Josipa, na njegovu inicijativu. On je bio obaviješten da je njegova šćerka predala meni pismo u Kotoru i insistirao je da mu pojasnim kakva je to veza. Rekao sam mu da smo školski drugovi, da smo zajedno završili školu. Nije se baš zadovoljio i tražio je da pročita ili da mu u tančine ispričam sadržaj ćerkinog pisma. Dao sam ga. Nastavak razgovora može ove večeri da se završi. Tim prije što su prisutni i moji roditelji”.

„Ja neću da utičem na odluku kakvu god da donese moja kćerka, ali ću Josipa da upoznam sa ponudom za vjeridbu od našeg komšije koji je tražio da, kada se ti Josipe vratiš, zna na čemu je”, rekla je Silvija. „Ako se ja nešto pitam, onda da vam kažem! Prije ću skončati svoj život, nego uzeti komšiju za muža. Meni bogatstvo ne treba, jer hoću život da provedem sa momkom kojeg volim. Tomislava sam zavoljela od prvog dana kada je došao u školu. Nijesmo čak ni razgovarali o bilo čemu, jer me je izbjegavao. Slobodno vrijeme je provodio u učenju i kada smo završili školu došla sam da ga ispratim za Beč i dala sam mu pismo o kome sada razgovarate. Ako je to moj grijeh, onda ću snositi posljedice”. Dugo je Josip ćutao. Radan je takođe ćutao. „Nije moje bilo da što rečem prije nego Josip, kao glava kuće, nešto ne kaže”. „Vi ste još mladi. Pred vama je cijeli život sa svime što on nosi. Mislio sam da će moja jedinica sačekati bolja vremena i onda odlučivati o udaji. Međutim, ne ide sve kako roditelj planira za svoje dijete. Sa Tomislavom sam razgovarao tokom našeg povratka. On mi je rekao da je spreman da preuzme sve obaveze koje slijede, ali mi se najprije zakleo čašću da između njega i moje šćeri nije bilo ništa. Kako kaže, ne interesuju ga moji brodovi, poslovi,

rad u mojoj kompaniji ovđe ili u Trstu, niti kuće i imanja koja imam”. „Da, i to sam sada pred zajedničkim roditeljima dužan i da potvrdim. Ako me Lucija prihvati kao pukog siromaha, tu sam da joj se zakunem da ću i u bogatstvu i siromaštvu biti odan muž, ako da Bog i odgovoran otac naše dece. Ne znam će ćemo živjeti, će ću naći rabote, ovđe ili neđe u Boki. Sigurno neću da sam domazet, da me otac i majka moje žene izdržavaju”.

„Ja sam najsrećnija mlada”, prekinula je Lucija Tomislava, prišla mu i stala iza visokog naslona njegove stolice. „Nije me briga će ću da živim, ili u palati ili u pećini. Mladi smo i snačićemo se. Tomislav ima očevu kuću na selu u koju je, takođe, došla veoma mlada njegova majka. Bila je srećna. Biću i ja. Moj mladalački nemir ukrotiće ljubav prema Tomislavu, bilo će. Srećna sam još i zbog toga što su me Tomislavovi roditelji upoznali i prihvatili me kao njihovo dijete”. „Neka je sa srećom. Kad se deca vole, onda se može postići sve. Tomislav nije bez ničega i nikoga. Ima svoj dio imanja, kuću, a dobiće i dio od para koje smo nakupili od prodaje”. „Ponosna sam na svog sina Tomislava. On je moj prvijenac i bio je velika ljubav njegovog oca Buda. Sudbina je tako htjela da rano ostane bez njega, ali isto tako sudbina me povezala sa Radanom, mojim drugim mužem, koji je Tomislava prihvatio kao rođeno dijete. On je to potvrdio i na dan našeg vjenčanja, kada ga je prihvatio kao posinka. Naša porodica prošla je kroz velike nedaće i nesreće, ali ostali smo zajedno, kao jedno. Tako će biti i ubuduće. Ako je proševina završena, hoću da im čestitam”. Međusobno čestitanje brzo se završilo. Lucija je prišla Stefici i Radanu, poljubila im ruke i vratila se kod vjerenika.

„Hoću još nešto da kažem. Jasam od mog prvog muža Buda dobila poseban dar, prsten peridot koji sam sve do sada čuvala, ali rijetko nosila. To je porodični prsten i kao srećna majka daću ga Tomislavu, mom prvijencu, da njime vjeri svoju Luciju”, rekla

je Stefica, okrećući glavu da bi obrisala suze.,,Neka vam je sa srećom.Lucija,kada dođe vrijeme peridot ćeš dati svom prvijencu, ovako isto na dan vjenčanja, kao što ga ja dajem tebi. Za mene je prsten značio potvrdu bračne ljubavi, ali i sigurnost u prilikama kada njegova vrijednost može spasiti” “porodicu. Čuvala sam ga u svim prilikama i branila. Nedavno sam u zbjegu imala tešku ulogu da prehranim nejaku decu, ženei stare ljude. Nijesam ga htjela mijenjati za brašno, so i ulje, već sam moj drugi draži zlatni prsten, koji sam dobila od Radana na dan vjenčanja, trampila za neophodnu hranu. Mom Radanu nijesam ništa govorila, ali on je prsten prepoznao na prstu Muslimanke, u magazi u Starom Baru, sa kojom sam trgovala. Nije pitao koliko košta, ali je bio srećan da ga vrati i da me drugi put vjeri istim prstenom. Njega ću nositi do posljednjeg dana svog života. Tada ću ga pokloniti mom drugom sinu, Blagoju. Razumjela sam da je ovo zvanična vjeridba i da bi se mlada s’ ponosom pojavljivala u narodu, neka se kiti sa peridotom. Uzmi ga Tomislave”!Tomislav je prvi put uzeo majčin peridot, znatiželjno ga zagledajući sa svih strana, a onda prišao Luciji i navukao ga na srednji prst njene desne ruke. Lucija je blistala od sreće.Poslije prstenovanja, Luciju roditelji nijesu mogli ubijediti da ostane u Kotoru, đe će biti organizovana svadba, poslije koje bi je svatovi povelili za Crnu Goru. Rekla je da njoj svadba ne treba, jer će ići u novi dom sa mužem i njegovom rodbinom. Šutra, kasno u noć,mladenci su došli u selo i kuću Tomislavovog oca i tu dočekali zoru.

Dugo je putem razmišljao Radan kako će da obznani ženidbu svog sina.Ustvari, da proslavi dolazak mlade. Poslije dva dana izašao je u dvorište kuće i pucanjem objavio ženidbu svog sina. Toga dana malo je ko došao da čestita, već se selo spremalo za veselje naredne neđelje. Lucija je rekla da hoće vjenčanje u ostrvskom manastiru, u kojem se Tomislavova rodbina vjenčavala. Ispunjena joj je želja. Povorka od pristiglih gostiju se prevezla na ostrvo. U

manastiru je počelo vjenčanje mladenaca. Obučena u vjenčanicu koju je već ranije sašila u Kotoru, Lucija je bila okićena nakitom od kojih se izdvajao peridot, koji je namjerno isticala tako što je molitvu slušala prekrštenih ruku i sa istaknutim srednjim prstom desne ruke. Od roditelja je ranije dobila bisernu bijelu ogrlicu i veliki zlatni broš. Brošem je vezivala dva dijela vjenčаницe ispod dugog vrata. Široka zlatna narukvica krasila je lijevu ruku. Uzela je veliku lepezu sa krajevima naboranim bijelim obodom i držala je u lijevoj ruci. „Vidi što se ova nakinđurila, a sutra će morati musti stoku. Ova familija neđe sa strane nađe đevojke pune zlata i dukata. I očuh mu je uzeo za ženu njegovu majku, polovnjaču, ali bogatašicu. U miraz mu je donijela sina i veliko imanje pokojnog muža. Znaju oni kako da se obogate”, ogovarala ju je seoska žena, tiskajući se da što bolje vidi mladu.

Sin porodičnog vjenčanog kuma Marka bio je postidjen kada je mladoj na desnoj ruci stavljao uski zlatni prsten. Za Tomislava nije imao dar. Stefa, mlada đevojka koja je bila sve vrijeme uz mladu, od Lucije je nakon bračnog zavjetovanja na dar dobila široki zlatni prsten. Obje su bile srećne. Nakon vjenčanja Tomislav je rekao: „Evo, moj dragi oče, i ja se vjenčavam na istom mjestu đe ste se ti i majka vjenčali. Vjenčavam se u ovom svetom hramu u kojem me je, poslije tvoje pogibije, za posinka prihvatio Radan, drugi muž moje majke. Njemu dugujem svoje đetinjstvo, u kome sam saznao što znači voljeti onoga ko ti pomaže, a patiti za onim koga izgubiš. U tom odrastanju, Radanu sam zahvalan što se brinuo o meni, kao što se sada brine o svom rođenom sinu Blagoju. Radan nije žalio para ni kada me školovao u Kotoru, ni kada me pratio i dočekivao u ovoj ili njegovoj kući. Njegova riječ je bila prava roditeljska, kao da je tvoja, dragi oče, ali za mene je njegova riječ bila sveta. Nikada u mom odrastanju nije me korio, niti kao dijete kažnjavao. Hoću sada, kada i ja postajem muž, da mu se javno zahvalim za sve što je za mene učinio. Ne

može sve da rodi ista majka, ali vam kažem da Radanov i moje majke sin, Blagoje, jeste moj brat, moja obaveza u njegovom uzgoju i pomoć u bilo kojoj prilici. Ne to što moram, već zato što ga volim”.

Vratili su se u Tomislavovu kuću. Oko bogate trpeze okupili su se seljani. Pjevalo se i pucalo, ali i ogovaralo. „Radan kada se ženio uz ženu dobio je, pride, i Tomislava. Možda ga je i on napravio, pa je morao da se vjenča sa ovom mršavom kao brstina mladom”, opet je, punih usta hrane, šaputala stara torokuša ženi koja je sedela do nje.

JOSIPOVA PROPAST

Tražeci posao Tomislav je došao u Kotor. Potražio je svog školskog druga kako bi sa njim dogovorio da zajedno rade bilo što ili da oputuju u Trst, đe su imali ponudu da rade. „Jovane, ti znaš da ja neću dozvoliti da me tazbina izdržava, a još manje da me pomaže. Mislim da ti i ja možemo raditi na zapošljavanju mornara iz Boke na vlasnika brodova. Taj posao, čuo sam, obavljaju neki Mlečani u Trstu. Oni imaju siguran posao jer mornari iz Boke, a i Dalmacije, se ukrcavaju preko njih na brodove. To je neka vrsta pomorske udruge, kako je zovu. Ti i ja to da radimo u Kotoru ili, ako hoćeš, još bolje u Risnu. Ubijeden sam da će se posao razviti jer ću ja vlasnicima brodova iz Boke da pošaljem pisma u kojima ću ih obavijestiti o našim nakanama za tu rabotu. Profit od toga dijelićemo kao braća”. „Tomislave, pristajem odmah, ali ne zaboravi da ćemo imati velikih otpora od ljudi koji to u Trstu rade. Tamo brodovi više pristaju utovarajući ili iskrcavajući teret, nego ovđe u Boki, đe jedino dolaze kada mornari i kapetani idu na odmor. Ja ću zato da oputujem za Trst i da razgovaram sa našim Bokeljima, kako bi oni mornare iz Boke zapošljavali preko nas. Dok se ja ne vratim, potraži prazne sobe u kojima ćemo se smjestiti. Kada to obezbijediš, razglasi da zoveš mornare ili one koji se spremaju da budu, a hoće da se ukrcaju na brodove, da se tebi jave, a ti to zapiši. Po povratku iz Trsta reći ću ti đe će mornari biti ukrcani. Dobro bi bilo da tim mornarima platiš put do brodova, a ja ću da vidim sa vlasnicima da te pare vrate”.

Dva mjeseca Tomislavu su se javljali mladi ljudi koji su spremni da prvi put plove, ali i oni mornari koji su bili na odmoru u Boki. „Posao je krenuo”, mislio je Tomislav. Iz Trsta se vratio Jovan sa vijestima. „Svi su bili voljni da mi radimo tu rabotu. Bolje mi, nego stranci, da to radimo”. Lucija nije htjela da dođe u Kotor.

Ostala je u selu, ali se preselila kod Radana i Stefice. Posao oko stoke vodio je Radan. Povećavalo se stado, a time i obaveze. Stefica se preokupirala prodajom sira, kajmaka, vune, meda i hrane. Angažovala je i žene koje su prodavale na Starobarskom pazaru. Ona je često natovarene konje ćerala na put ka Starom Baru. Kasnije ju je zamijenila mlađa žena. Poslije godinu dana, Tomislavova žena i roditelji su mu došli u pošetu. Tomislav, mršav i vidno iscrpljen, zabrinuo je Luciju. „Nijesam bolestan, ali ne mogu da spavam. Posao kojim se bavimo traži stalan rad, što me iscrpljuje. Mislio sam da zaposlimo još jednog čovjeka kojeg bi osposobili za posao, ali nikako da to obavimo. Jovan i ja hoćemo da još više razvijemo posao, pa se plašimo da nećemo naći nama sličnog čovjeka, koji bi pošteno prihvatio našu rabotu”, rekao je Tomislav Luciji. Bez Tomislava, Radan, Lucija i Silvija vratili su se u selo.

Josipova kompanija doživjela je velike gubitke. Jedrenjak koji se vraćao iz Kine napali su gusari u Otrantu, oteli svilu, većinu mornara pobili i brod vezali neđe uz obalu. Drugi brod teško je oštećen u velikom nevremenu, nedaleko od dalmatinskih ostrva. Dovučen je u jednu luku, ali Josip nije imao novca da popravku plati, niti da isplati posadu. Dva vlasnika brodova ponudili su Josipu da kupe njegova tri broda i da isplate plate posadama brodova. Takođe, platili bi opravku broda i ponudili cijenu koja Josipu nije mogla podmiriti sve dugove koje je imao. Josip se nadao da će se njegov kapital uvećati prodajom svile koju su zaplijenili gusari. Znao je da je propao. Danima je lutao ulicama Trsta tražeći novac na zajam kod dojučerašnjih prijatelja, poznanika. Nije niko htio da mu pozajmi novac. I da je našao novac, ne bi ga mogao vratiti. Prodao je jeftino brodove i jednu kuću, i veliki dio duga vratio. Kako da se vrati u Kotor? Kako da objasni porodici da od velikog bogatstva skoro ništa nije ostalo? Da je kriv, da je rasipao novac, da se kockao, trošio

na tuđe žene, pijančio, to bi ga bar malo umirilo. Ništa od toga, vodio je računa, danonoćno bdio nad poslovima. Biraio najbolje posade i kapetane. Odjednom gusari plijene baš njegov brod, a velika bura u blizini dalmatinskih ostrava teško mu ošteti drugi brod. Sve kada po zlu krene, tada nevolja nevolju jedna za drugom sustiže i onda dolazi konačno - propast. A, ovo je kraj kojeg sam se cijeli život bojao, ali da se baš sve sada slomi na mene, nijesam očekivao.

Slomljen od briga i bola vratio se kući. „Silvija, imamo veoma malo od našeg bogatstva. Ostala je samo manja kuća u Trstu. Dva broda su otpisana, a tri koja su ostala prodao sam jer su me dugovi sustigli. Danima sam obilazio poznanike da pozajmim novac kako bih veći dio duga vratio, ali svi su od mene bježali. Na kraju, ostala nam je ta manja kuća u Trstu i ovo što imamo u Kotoru”. Žena je ćutala i rijetko više izlazila u grad. Mjesecima Josip nije izlazio iz kuće, niti je htio da razgovara sa gostima koji su ga pošećivali. Bježao je i od zeta, novih prijatelja, a sa Silvijom skoro da nije ni pričao. Bližili su se božićni praznici. Tomislav je otišao po Luciju u selo. Htio je da zajedno provedu blagdane. Dva dana Josip nije otvarao svoju sobu, iako je Lucija htjela da uđe. Tomislav je na silu otvorio vrata. „Bolje bi bilo da sam okončaš svoj život, tako ne bi uništavao svoju porodicu. Sam si uspio i sam si pao. Porodica je živa i zdrava, ali joj ti u ovakvom stanju odmažeš. Umjesto ti mene da učiš što da radim, kako da idem naprijed, ti mi ovako odmažeš. Više ovako neće moći. Kukanja i samosažaljenja je bilo dosta. Hoću da mi u poslovima koje bolje znaš od mene pomogneš. Idi opet u Trst podignute glave, da baš tako, i upisuj mornare koji se iskrcajavu i slobodni su i one koji hoće da se ukrcaju. Nemoj to baš javno da radiš, već razgovaraj sa njima, preporučim im ovu zadrugu. Jaćaćemo tako malo po malo, steći ćemo neku veću paru, ali znaj ja nikada neću ulagati u kupovinu novih ili polovnih brodova. Taj posao ne znam. Ne

znam ni kako se dolazi do tereta za utovar, niti trgovce će se roba kupuje i rekoh ti ono što neznam, neću da radim. Novac za put ćeš dobiti, a posao obavljaj kako znaš i umiješ”. Tri dana poslije razgovora tasta i zeta, Josip se ukrcao na brod i otišao za Trst. Nije dolazio u Kotor godinu dana. Umjesto njega, dolazili su mornari, ne samo iz Boke, nego sa dalmatinske obale, tražeći da se sami ili sa posadom ukrcaju na brodove koji su se spremali na putovanja. „Tomislave, uskoro očekujem naše dijete”, rekla mu je Lucija. Bio je srećan. Ne samo on i Lucija, već i Radan, Stefica i Silvija. Lucija se do porođaja preselila kod majke u Kotor. Prvih dana proljeća na svijet je došao mladi Josip, koji je dobio đedovo ime. Srećni roditelji bili su još bliži, življi i komšijski druželjubiviji. Brzo su prolazili ljetnji dani.

U poznu jesen Lucija se sa sinom Josipom vratila u selo. „Tu sam navikla na ovaj život u kome ti obaveze ne daju da misliš. Dani prolaze kao riječi. To mi je izmijenilo način života. Osim toga, stari Radan i Stefica više ne mogu sami“, mislila je Lucija. Stefica joj je prirasla za srce. Pričala je o tome kako se udala za Buda i bila jako srećna. Veliki strah je ušao u njen život kada je ostala mlada udovica. Onda se, kaže, priklonila Radanovim roditeljima, potajno nadajući se da će je zavoljeti. „Čekala sam taj momenat, ali nijesam primjećivala da me posebno gleda. Bila sam odlučna da se sa Tomislavom vratim u rodnu Uvalu, u prazni roditeljski dom. Ne znam da li je to moj drugi muž primijetio, ali je prvo kumu Mitru rekao da će da me oženi, a kasnije meni. Bila sam srećna, jer sam po drugi put voljela. Nije mi kasnije bio težak život, niti posao koji kao đevojka nijesam nikada radila, niti mi je bila potreba. Sve je došlo na svoje mjesto. I, eto, dočekah tebe za snahu da nastaviš ovo što sam ja radila”, pričala joj je Stefica. Svikla se Lucija na bezvezna seoska druženja žena koje su je često pošećivale. Zapitkivale su je o navikama Bokeljki, o, za njih čudnim, običajima...

Poslije dvije godine, Josip se vratio u Kotor, kao posve drugačiji čovjek. Bio je srećan kada su mu rekli da je dobio unuka i da nosi njegovo ime. Niko ga nije mogao zaustaviti da ne ode u Crnu Goru. U zetovu kuću ostao je dvije neđelje, neodvajajući se od svog unuka. Tomislav se vratio u Kotor i nastavio poslove. U jesen se razboljela Silvija i poslije mjesec dana je sahranjena, uz veliki ispraćaj naroda. Tužan je bio oprost Lucije i njene majke. Josip nije više htio da živi u Kotoru, već se vratio u Trst. Radio je i dalje za zeta. Tomislav je isplatio svog ortaka i sam preuzeo posao.

Prvih zimskih dana na kratko je u Kotor došao Josip iz Trsta. Sa njim je došla starija gospa. Nije htio da konači u kući u kojoj je živjela njegova pokojna žena. Potražio je zeta i želio sa njim da napravi dogovor oko kuće u Kotoru. „Tomislave, ja sam pokušavao da organizujem život sam. U nekim momentima to mi je dobro polazilo za rukom i bilo mi je taman što sam živim. Mjeseci su prolazili, sve dok se nijesam razbolio. U tu malu kuću u Trstu nije niko svraćao. Od nekadašnjih poznanika i prijatelja niko me nije pošećivao. Ostao sam sam ka' brstina. Razbolio sam se i bio prikovan za krevet. Jednog dana u moju kuću banula je Jozefina, žena iz komšiluka. Najprije mi je kupovala lijekove, zatim hranu i drugu potrebštinu. Ostajala je sve duže i duže. Jedan dan sam joj ponudio da se vjenčamo. Nije htjela tek tako, već je za sebe tražila neke garancije koje će dobiti poslije moje smrti. Obećao sam joj malu kuću u Trstu. Naš dogovor smo ovjerili u tamošnjem sudu. Eto, to je razlog što sam u Kotor došao. Možda neću imati vremena da drugom prilikom dođem. Zato bih te molio da pozoveš Luciju, kako bi se nešto dogovorili. Ne ljuti se što neću da ostanem u kući đe sam godinama živio sa Silvijom, već ćemo ići neđe drugo da sačekam šcer”.

Nije se zet iznenadio tastovom ženidbom jer staroga čovjeka najbolje će paziti žena koja ga prihvati. Josip da se nije oženio, Tomislav bi mu plaćao njegu, a u svojoj kući mogao je bezbrižno da stara. Lucija je poslije majčine smrti često pominjala oca, nadajući se da će se vratiti u Kotor da živi sa njima. „Tomislave, sve više razmišljam da poslije smrti tvojih roditelja Blagoje preuzme brigu o domaćinstvu, a da ja sa malim Josipom dođem u Kotor. On raste i voljela bih da ima drugačije vaspitanje nego na selu, a posebno me brine njegovo školovanje. U selu ne mogu da ga vaspitavam onako kao mislim da je za njega najbolje, a da ne govorim o školovanju”. „Pošto ispratiš moje roditelje, ti ćeš, ženo, doći u Kotor”, rekao joj je Tomislav prilikom jedne od čistih posjeta selu.

Lucija se začudila što je Tomislav zove u Kotor. Kad je ugledala oca u društvu starije žene, nije se obradovala. Ustvari, znala je da je njenu majku u očevom životu zamijenila druga žena. Veoma uzdržano se pozdravila s ocem i sa nepoznatom ženom. „Možeš da me osuđuješ. Možeš poslije ove priče sa mnom da ne pričaš. Možeš da me psuješ i mrziš. Ali, ne možeš da kažeš da ti nijesam otac. Otac koji je tvojoj mati pomagao da odrasteš, da mladost bezbrižno provedeš, da se školuješ, da sam bio i ostao uz tebe i onda kada nijesi to zasluživala. Od tebe ne tražim da me razumiješ, ali hoću da me saslušаш. Nije to ljubav između mene i ove, do skoro nepoznate, žene. To je pomoć u zadnjim danima moga, a ko zna možda i njenog života. To je međusobna nužda koju mi je sudbina namjestila, ali koja mi može olakšati nemoć u staračkim danima. Čovjek veoma malo može da, na sve što rekoh, utiče. Kad govorim o krivici, ja nijesam kriv što je tvoja majka prije mene umrla. Tako su Nebesa htjela. Bio sam bolestan, nemoćan i prikovan za krevet. Bez ljekova koje sam trebao podići, bez hrane i vode jer sam trebao jesti i piti. Niko me nije obilazio, raspitivao se za mene, došao da me pozdravi,

da pita treba li mi nešto. Da samnom progovori. Nije ni tebe bilo da vidiš starog oca, da mi pomogneš kada mi je bilo najpotrebnije. Sam bez ide ikoga. Samoća je najteža bolest i ne bih je krvniku poželio. Vrijeme samoće je beskrajna tišina u kojoj tražiš nekoga da popričaš, da ti pomogne, da saosjeća, da ti očera crne misli koje te noću i danju prate. Da ne poludiš. Da... neznam. Na izdisaju života sam se molio da se moj život već jednom završi. Da odem kod tvoje majke koju sam dozivao, ali koja se nije javljala. Da kod nje mirno počinem. Da utečem iz ubitačne tišine. Da se vječno skrasim. Međutim, nešto se nakončalo da u posljednjim danima moje bolesti u kuću dođe žena koju nijesam poznavao. Nijesam je zvao. Došla je sama i prvog dana otišla za lijekove, donijela svježe vode, otvorila prozore i pitala kako mi je. Drugi dan je došla, očistila kuću, skuvala čorbu, dala lijekove, nahranila me. Treći dan je duže ostala. Poslije sam je zamolio da ostane zauvijek. Rekla je da smo komšije, da sam je srijetao, ali da sam od nje bježao. Takav sam u komšiluku bio. Za mene su pričali da sam čudak, pa možda i lud čovjek, koji nema nikoga svoga, ni druga, ni prijatelja. Sa ovom ženom sam počeo da pričam. Ni jedno od nas nije pričalo o prošlosti, o mrtvima, o uspomenama, što stari vole da pričaju. Nijesam je pitao da li ima dece, ni je li se udavala. Ni ona mene. Pričali smo o samoći, vremenu, bolestima, liječenju. O malim stvarima koje su nas interesovale. Bez ljutnje, sa malo ogovaranja ljudi koji su nam komšije. Da, jedva sam čekao novi dan kada će doći. Pomogla mi je riječima i drhtavim rukama da ustanem, da ponovo živim. Dva mjeseca mi je trebalo da joj predložim da zajedno živimo. Nije htjela. Tražila je da joj dam neku garanciju. Pitao sam je što joj to znači. Tražila je kuću u kojoj stanujem. Ako ona bude umrla prije, ostaviće mi stan u kome živi, a ako ja - da joj kuća pripadne, kako bi onaj ko ostane tu kuću prodao i od tih para mogao da živi. Ona je siromašno živjela. Nosila je istu odjeću

dvadeset i više godina, ali ju je čuvala. Kaže nikada nije sjela, da je ne isprlja. Pristao sam i evo me u Kotoru da ti kažem: nemaš nikakve obaveze prema tvom starom ocu. Jedno te molim, kada budem umro, sahrani me kod tvoje majke. Hoću još da napišem testament da ova kuća i dvorište poslije moje smrti pripadnu mom unuku, a tvome sinu, Josipu. Do njegovog punoljetstva ti ćeš sa kućom i dvorištem gazdovati, ali ne možeš ništa prodati. Sve ostaje malome Josipu. Ujutru mi polazimo za Trst i ko zna hoćemo li se više videti. Zbogom, Lucija. Tomislave, hoću da znaš da sam svih ovih godina pošteno za tebe radio. Adio”, rekao je Josip i bez rukovanja sa drugom ženom otišao za Trst. Nakon dvije godine Josipovo tijelo sahranili smo pored Silvije.

Moj sin Josip vrijedno je učio u istoj školi u kojoj smo njegova majka i ja učili. Dječak veoma mršav, pokazivao je sklonosti ka društvenim naukama, posebno matematici. Ko zna, možda će nekad graditi brodove.

SELIDBA

Majka Stefica nije dočekala punoljetstvo nemirnog Blagoja. Sahranjena je na seoskom groblju. Radan je došao da živi u Boku. Blagoje je volio selo. Otac Radan je mislio da zajedno žive u Boki, ali Blagoje je više volio selo. U ostrvskom manastiru, đe se pismenosti naučio njegov otac, i Blagoje je naučio da čita i piše. Sam se brinuo o stoci koju nije htio da prodaje. Sam je kosio, sijao i obrađivao njive, ali onoliko koliko mu je trebalo da se samo izdržava ili da prehrani stoku. Kada je napunio osamnaest godina Gospodar, koga je narod zvao Šćepan Mali, pozvao ga je sebi.

„To što je bio tvoj otac Radan, bićeš i ti. Neko vrijeme bićeš kod mene. Otvori oči i uši, slušaj, ali nikom ne vjeruj osim sebi, jer samo tako možeš da ostaneš živ. Ovo je vrijeme smrti. Vrijeme kada su životi jeftini. Zloba, zavist i osvete su naši usudi. I mene čeka kraj života koji mi odavno spremaju. Zapamti ove moje riječi: samo jedan čovjek može sesti na vrh planine ili brda. Za njim, ako idu njegovi ljudi, neko od njih će gledati da ga ćušne niz liticu, kako bi on sio na njegovo mjesto. Na vrhu ima samo jedno mjesto i ko god sēdne na njega, život mu je kratak. I ko bude srećan na vrhu će biti sahranjen, ali mu ni mrtvome neće dati da u miru počiva. Sve će uraditi da ga maknu, pa makar vrh planine oburdali, zakinuli... Nije to samo ovđe u Crnoj Gori, već svuđe u svijetu. Za vlast ili neko dobro sin oca ili brat brata ubija, kum izda kuma i ubije. Dakle, u čovjeku je zlo koje traži priliku da nadjača dobro. Taj lanac mržnje i smrti mogu samo Nebesa da zaustave. Iskreno se moli. Narod reče: saćuvaj mi Bože um i pamet. Mlad si, ali ne iskusan. Sada ti prije idu riječi, nego razum. Razum dolazi kada nabrkaš godina života. Onda misliš što da učiniš, a kada riješiš da to učiniš, ruke ti samo rade ono što ti razum kaže. Moji ljudi će te naučiti nekim vještinama koje ti

trebaju da obavljaš komandijersku dužnost u tvom selu, iz kojeg nesmiješ da odeš. Drži oči otvorene i kada spavaš, ali više onda kada tvoju komandu slijepo izvršava vojska kojom komanduješ. Do tada moraš da osposobiš mladiće tvoga uzrasta i da redovno okupljaš seljake, da na guvnu zboriš, da ih poučiš borbi i rukovanju oružjem, jer se ne zna kada će opet Turci krenuti na Crnu Goru. Tvoje selo je prvo na udaru i morate biti uvijek spremni. Mi znamo kada čujemo vaše puške da pucaju, da moramo biti spremni da zaustavimo Turke”, rekao mu je omanji čovjek koga su u narodu zvali Šćepan Mali.

Radan je tražio da ode kod Tomislava u Kotor. Znao je da je to njegovo poslednje zemaljsko putovanje. I nadao se novom, ovoga puta za zauvijek, susretu sa svojom Steficom. Vratio se u selo. Ljeto je trošilo posljednje dane suše. Odavno nije bilo kiše, i kao što to uvijek biva, pri jezerskim selima žega je osušila stabljike kukuruza. Trave odavno nema. Radan je tražio da mu stolovač iznesu u drvorište. Reče: „Zima mi je”! Dugo je gledao prvo Rumiju, odnosno jedan njen istočni dio. Pa jezero kako je tog dana mirno, bez vjetra i talasa. Uspomene su se nizale u staračkom šećanju. „Poslije svega, srećan sam što odlazim. Vala, bilo je dosta četovanja, ratovanja i zborovanja. Malo bi ljepote, mira i bogatog roda. U iščekivanju mira i napretka, strahovao sam od neprijateljskog napada. Kada sam orao ove bezvodne, ali plodne doline, puška i sablja su mi vazda bile pri ruci. Vazda u grču, iako oreš, siješ, žanješ na svoje. U tome život prođe”. Dugo je, zatim, gledao par lastavica koje su se igrale na nebu. Prvo strmoglavu lete ka zemlji, a onda se naglo penju u nebo. Uvijek zajedno i onda kada ih u jatu druge ptice razdvoje, odmah se približe. Poslije su lećele sve dalje i dalje. Divio im se Radan i radovao se susretu sa voljenom ženom. Tražio je u tišini šećanja. A onda mirno utonu u neku čudesnu svjetlost. Svjetlost u beskraj. Uz veliku počast i žalost sahranjen je stari seoski barjaktar i komandijer.

Vratio se Blagoje kući. Tužan, ali pun snage u sebi. Mladost koja ga ćera, ne da mu mira na jednom mjestu. Često ide na primorje. U malom mjestu, đe kopno uranja u more, u porodici sa više braće i sestara, živjela je Ana. Odavno mu je zapala za oko. Pun živahnosti i muške čežnje, sanjao je njene zagrljaje u dugim noćima. A činilo mu se da je lijepa. Duga plava kosa niz nabrekle prsi spuštala se ispod tankog pojasa. Oči plave kao more plijenile su njegove poglede. Sitni koraci tresli su krhko tijelo. Tog jutra kada je Blagoje vidio, ćerala je poveće stado ovaca na ispašu. Na uskom putu stala je da prođe nepoznati momak. „Čija si ti, đevojko”? „Moj otac ima tu u blizini kuću. Njegova sam i majkina”. „Kada kriješ ime oca i majke, kako je tvoje ime”? „Ana“. Stao je Blagoje na sredinu puta, ne to što je htio, već ga je nešto u mjestu prikovalo. „Pošeni se, da minem”. „Evo, prođi”. Od tog slučajnog susreta sa Anom, u Blagoja se uvukao nemir. Čudnji su putevi Gospodnji, ponavljao je riječi starog igumana iz manastira na jezerskom ostrvu.

Za prvu neđelju poslije Mitrovdana, Blagoje je zakazao skup seljana u selu na guvnu. Radovalo ga je što je bilo više njegovih vršnjaka, nego starijih ljudi. Među njima je slobodniji, a volio je pomalo da se kokoti. Tog dana obukao je novije odijelo, iza pasa zatakao kratku krivu sablju koja mu je ostala od oca, a niz desno rame visila je nova puška koju su preci skinuli sa mrtvih Turaka prilikom zadnjeg napada na Crnu Goru. Ustvari, bilo je puno naoružanih seljaka novim puškama. Staro naoružanje dali su mlađim – sinovima i pođekoju unucima. Barjak se vijorio na sredini guvna jer je stari barjaktar Mitar naprasno umro i porodica je tog dana vratila barjak. Seljani će izabrati novog barjaktara. „Okupio sam vas da biramo novog barjaktara. Ja neću da učestvujem u biranju, već vama ostavljam da izaberete nekog ko je dostojan da nosi barjak”. Nastalo je komešanje seljana. Sada su se prvi put okupljale familije koje su u selu bile

najmnogoljudnije. Bilo ih je dvije. Ostalo je po nekoliko seljana ili čak pojedinaca. U međuvremenu, Blagoje je u staklenim čašama točio vino iz omanjeg drvenog bureta koje je donio iz kuće. Providne staklene čaše njegova majka donijela je iz Kotora. Znatiželjno su ih gledali seljaci. Kako je vrijeme prolazilo, seljani su znali da će neko iz dvije velike porodice biti novi barjaktar. Manje porodice nijesu mogle dobiti barjak, jer u slučaju da se nesloga izazove, nije niko htio da protivurječi brojnijim familijama. To pravilo da jače porodice dobijaju komandijerstvo ili barjaktarstvo nedavno je uvedeno u Crnu Goru. Gospodari su tako pridobijali poslušnost velikih bratstava. Teško da su činovi i priznanja poslije toga nekog drugog zapala. Jer iza naslijeđenog čina ili zvanja stajala su brojčano jaka plemena. Naravno, bilo je rijetkih izuzetaka da to pripadne nekom iz manjeg plemena, ali taj je morao to zaslužiti u bojevima ili vojevanju van Crne Gore. I da ga velika bratstva prihvate.

Blagoje se šetio riječi igumana. „Tri crnogorske dinastije do Šćepana Malog, zasluge, medalje i uvažavanja dobijali su pojedinci po viteštvu, gospodstvu i mudrostima, odnosno, obrazovanju. To je bila grupa ljudi čije mjesto je bilo uvažavano, ne samo u selima, već i na dvoru gospodara, potpuno nezavisno od vojnih činova. Zvali su se vlastela. Mada ih nijesu trpjeli ljudi koji su imali vojna zvanja, a kasnije činove, vlastela im se nije suprostavljala, ali ih je pobjeđivala uzdržanom mudročću. Sadašnji gospodar uvidio je da je dodjela vojnih činova potrebna zbog okupljanja seljaka i njihovog organizovanja, jer je prijeka potreba za jačim otporom neprijatelju. Nijesmo mi do skoro imali seoske čete. Pojedinaac nije imao obavezu da se javlja na određena mjesta kada je Crna Gora napadnuta, već je to radio dobrovoljno. Sada, ako ne dođeš na guvno, dobiješ zvanje izdajnika i budeš javno žigosan. To je najjača i najteža kazna”, pričao je iguman. „Dakle, sve je bilo u volji seljaka hoće li otići u borbu ili ne. Sada kada imamo vojne

zapovjednike svako od njih vodi računa o broju vojnika-seljaka koje u miru obučava da budu spremni onda kada ih pozove u borbu. Vlastela nije za ratovanje. Istina, oni su završavali neke vojne škole, ali ovđe je tu nauku teško primijeniti. Drugačiji su uslovi za grupno ratovanje, drugačija je teritorija i mnogo toga je drugačije. Motiv za okupljanje i organizaciju nameću ti komandijeri, a njemu da to izvršava drugi viši vojni činovi. Zato oni imaju veću vlast nego što bi trebalo. I Gospodar im je dao da u miru obavljaju suđenje, da predšedavaju zborovima, da drže govore i da šede u čelo rijetkih seoskih veselja. Sve to je istisnulo vlastelu. Gospodar je birao kome će dati vojne činove. Dodjeljivao je ljudima iz većih bratstava”, zborio je iduman.

Lijep prolječni dan. Olistala gora širila je blagotvorni miris iz pupolja pelina i drugih cvjetova. Vođen željom da opet sretne Anu, Blagoje se zaputio putem u njeno selo. Prije dvadesetak dana sreo je na putu đe je ćerala stoku na ispašu. Nadao se da će je opet sresti. Konja kojeg je jahao nije mnogo požurivao jer je na ravnom putu sam galopirao. Skoro na istom mjestu sreo je Anu, koja je u kasnijim popodnevnim satima vraćala stoku sa ispaše. Konjem je Blagoje prepriječio uski put. Uznemirena stoka zaobilazila je prepreku i preplašena trčala ka kući. „Opet ti! Plašiš mi stoku, a mene vrebaš na samštinu”, bez pozdrava rekla je, čini se ne mnogo ljuta, Ana. „Došao sam da te pitam kako se zove tvoj otac”? „Minja!” „Prije nego dođem kod njega, date pitam - bi li se ti udala”? „Ja bih, nijesam pod manom, ali sve zavisi ko me kod oca prosi”. „Ja te prosim, ali prije nego pitam Minju, hoću da čujem tebe – bi li se za mene udala”? „Ako hoćeš dođi pa pitaj oca, a ja ću njemu kazati hoću li se za tebe udati. Hoću da znam ko si, od koga si, pa da onda ocu kažem”. „Blagoje se zovem. Ovoga konja sam pozajmio da dođem do tebe. Živim kao siromah u jednom selu preko brda, ali pri jezeru”. „Lažeš me da si konja pozajmio jer vidim da te sluša. To što si siromah

meni ne smeta, jer i ja sam čobanica”. „Čekaj da ti trun iz kose izvadim”. „Na moju glavu nije muška ruka još počivala, pa neće ni tvoja”. „Htio sam samo da pomognem”. „Pomagaćeš mi ako htjednem da te uzmem, ali samo onda kada me dovedeš u kuću, ako je imaš”. „Reci Minji da ću u iduću neđelju doći”.

Vraćajući se kući, Blagoje je sebe korio kako je požurio sa prosidbom. „Pa ona je siromašna đevojka, a ja zapeo da je dovedem doma. Mogu da biram đevojku iz bogatih familija ili neku gradsku ljepoticu. Možda će mi ova čobanica biti talična žena, koja će čuvati kuću, pomoći mi oko imanja i stoke. Da oženim neku gradsku namigušu, na to ne mogu da računam. Ne bih se mnogo usrećio ako bih doveo đevojku sa sela jer i one traže bolji hljeb od moje pogače. Većina od takvih đevojaka čeka momka iz grada“, pravdao je svoje poznanastvo sa čobanicom Anom. Tokom neđelje Blagoje je otputovao za Kotor. Rekao je Tomislavu, Luciji i Josipu da će da ženi Anu. „Mislim da će Anin otac, Minja, u neđelju dati blagoslov za našu vjeridbu. Ići ću sam da to utanačim”. Radovali su se. „Sada je na tebe red da Anu vjeriš sa peridotom! Kada dođe vrijeme da se Josip ženi, onda će Ana vratiti peridot kako bi se on vjenčao s izabranicom. Prsten ostaje u porodici”, rekla je Lucija. Za dan vjeridbe htjeli su da dođu u selo Tomislav i Lucija, ali Blagoje je rekao da će se svi okupiti na dan vjenčanja. Došla je neđelja i Blagoje je otišao u Minjinu kuću. Sjeli su. Blagoju su ponudili rakiju. „Prvo da obavimo posao za koji sam došao. Hoćete li mi dati blagoslov da vjerim vašu šcer”? „Čekaj da pitam Anu”, rekao je Minja, ali po prilikama u kojima su ga dočekali vidio je da je stari Minja već obavio razgovor sa Anom. Ana je rekla: „Ako mi ti, oče, daješ blagoslov ja ću se udati za Blagoja”. Prije nego sam uzeo čašu rakije, izvadio sam peridot i na srednji prst Anine desne ruke navukao prsten. Anina i Blagojeva svadba dugo se prepričavala. Mlada nevjesta unijela je mladalačku snagu i raspoloženje u

novi dom i mužev život. Nije ništa od dnevnih poslova čekalo. Stizala je i da pomogne oko stoke, ali nije voljela da prodaje na Starobarskom pazaru.

Vladika Petar, koga je narod nazivao Sveti, pozvao je crnogorske glavare na cetinjsko guvno radi dogovora. Blagoje je krenuo sa drugim komandijerima na crnogorski zbor. Veliki broj glavara nije mogao stati na guvnu, već su se rasporedili i mimo njega. Svi su stajali. Lijepo obučeni u crnogorska odijela i naoružani, čekali su vladiku. Izlazeći iz manastira, vladika je lagano došao među glavare. U znak pozdrava svi su skinuli kape. Vladika ima veliki ugled među glavarima, a posebno u narodu. Nije to poštovanje izviralo zato što je bio Gospodar, već je njegova pojava plijenila, posebno držanje, hod, a riječi koje je izgovarao ulivale su odlučnost i snažne poruke koje su ostavljale jak uticaj na narod. Njegove izgovorene riječi narod je slušao, ali se i bojao, naročito onda kada je kleo, molio da se plemena ne svađaju, a najviše kada je tražio da se prekine sa krvnom osvetom. Kada su se Crnogorci branili od čestih turskih napada, vladika Petar je bio na čelu vojske. Nije komandovao, već je predvodio napade. Bio je predvodnik Crnogoraca u bici na Krusima, Martinićimai drugim mjestima đe se branila Crna Gora. Više vremena samovao je u Stanjevićkom ili Cetinjskom manastiru, ali je često i obilazio sela po Crnoj Gori.

Tog jutra nosio je vladičansku odeždu, na glavi kamilavku i od velikog krsta na prsima nije se razdvajao. Dugu bradu već uveliko su kitile sijede vlasi. Veći dio kose pokrivala je visoka crna kamilavka. Neđeljom i praznicima nosio je bijelu kamilavku, kao znak poglavara Crnogorske crkve. Mlad je počeo da nosi vladičanski štap, vješto izrezbaren, koji je na vrhu imao zadebljanje pokriveno debelom srebrnom navlakom. Tišina! Govorio je da je francuski car Bonaparte osvojio veliki dio Evrope i da je jedan

dio njegove vojske krenuo na Boku. Kazao je da će predvoditi vojsku za odbranu i da će sa njim poći jedan broj Crnogoraca, posebno komandijera. Znao je Blagoje već tada da će ići u Boku. Ana je bila zabrinuta, ali je ćutala. Desetog dana otputovao je u Kotor. Tomislav je ranije otputovao za Trst, kako bi našao nekog pomorca koji će zamijeniti tasta. Nedaleko od Konavla, vodila se borba između Crnogoraca i Francuza. Francuzi su potisnuti prema Dubrovniku, a Crnogorci su se poslije razgovora Svetog Petra i Bonapartinog generala vratili u Crnu Goru. „Što ćete vi u naše Konavle? Više bi voljeli da živimo okupirani od Francuza, nego da ste nam vi gospodari”, govorio je kafedžija u čiju kafanu je svratio Blagoje da se odmori i okrijepi. Vinom i jelom kafedžija je častio Blagoja i ispratio ga riječima: „Vraćajte se doma, imate preča posla nego da branite nas”. Zimske dane Blagoje je provodio u selu. Vrijedna Ana mu nije dala da joj pomaže. Govorila je: „Samo ti odmaraj, ja ću da pozavršavam sve”.

Petnaest godina brzo je prošlo. Ana je bila sve nervoznija. Čekali su dijete. Blagoje je počeo drugačije da razmišlja o njihovom braku. „Prošlo je dosta godina i, da je bilo sreće, sada bih imao podignutu decu. Kao suvo drvo motam se oko kuće u kojoj se ne čuje dječji plač, veseo glas, nema živosti. Pa deca su nastavak našeg življenja i prirodni tok zemaljskog kruga u kome novi životi zamjenjuju umrle. Ta smjena života nad smrću je besprostorna i bezvremenska. Jedino su rađanje i smrt stvarne istine, a to je u Božijoj volji i želji. Meni ostaje slaba nada da ću zagrliti dijete, pomilovati ga rukama po kosi, da ću ga ispraćivati i dočekivati, radovati se i tugovati, veseliti se i u žalosti sa njim biti. Te slatke roditeljske muke vrnu kroz dječiju dobrotu u detinjstvo, a ljubav prema ocu i majci deca prenose brigom i pažnjom u starosti. Naše ognjište više ne grije decu, već mene i Anu sa kojom sve manje i zborim ne što sam ljut na nju, nego zato što su sve naše priče ispričane. U toj tišini najbolje razgovaramo kad ne pričamo.

Imamo svako svoju priču, koju ne prekida dečiji glas“, razmišljao je Blagoje. Ana nije htijela da odu na primorje kako bi je ljekari pregledali. Odbila je Tomislavovu ponudu da zajedno otputuju u Beč. I selo je ispredalo razne priče koje su Blagoja posebno ljutile. „Znaš, Ana, da bih volio da se preselimo neđe na primorje. Ne bih volio da se preselimo u Kotor, ne zbog Tomislava, njegove žene i Josipa, već zbog toga što nam oboma treba mir. Mir bez seoskog ogovaranja, ali mir koji će se vratiti u naša tijela. Ako hoćeš da to uradimo, udovoljila bi mojoj velikoj želji. Selu bih vratio moj komandijerski čin, ali bih im se zakleo da ću u svakoj opasnosti biti ovđe, među njima”.

„Blagoje, evo prvi put razgovaramo o našem potomstvu. Umjesto nas, to su dosad radili seljani. Ponovo su te ženili, mene ćerali iz tvog doma, a mi smo zajedno živjeli kao da nas se te stvari ne tiču. Hoću sada da ti rečem moju životnu odluku. Ja ću se vratiti u rod i odavde neću ništa uzeti, jer ću opet živjeti čuvajući rodsku stoku, ali će moje srce biti puno jer ti ćeš se ponovo oženiti i imati porod koji zaslužuješ. Tako ću učiniti i sve sile ovoga svijeta me ne mogu spriječiti. Ali, znaj da ću biti srećna jer sam živjela sa čovjekom kome sam vjerovala, koji mi je, kao ženi, podario svoju istinsku ljubav i poštovanje. Jedino se neću u rod vratiti ako me poslušáš i sebi nađeš drugu ženu. Ja ću biti sa tobom. Poštovaću tu novu ženu kao da mi je rođena sestra. Radiću i dalje poslove koje sada radim, mada bih se onda rado odselila neđe na primorje, zajedno sa tobom i novom ženom. Uzalud bi me, Blagoje, ubjeđivao da je to što od tebe tražim glupost i nemoguće. Ja bih bila srećna da ti dobiješ decu, jer znam da ti ih ja ne mogu roditi. Pomoći ću u njihovom podizanjui brizi o tebi, onoliko koliko ti budeš tražio i koliko tvoja nova žena bude dozvoljavala”. Te noći prvi put je između Blagoja i Ane izbila velika svađa. O Aninoj nakani da se ženi Blagoje nije htio da razgovara. „Ako hoćeš da i dalje pričaš, otići ću sutra u Kotor

sve dok se ne razljutiš. Nije to kazna, već ti dajem vremena da sve to izbiješ iz glave. Jednom sam se sa tobom oženio i više ne mislim”. „Ti kako hoćeš, ja sam svoje rekla, ako nećeš - iz ovih stopa idem u rod, a ti idi đe ti je bolje. Moja odluka je konačna, a priča završena”.

Ana je počela da se sprema. U njenu donešenu škrinju počela je da pakuje robu, ali onu koju je donijela. Krijući od Blagoja, peridot je umotala u dio svoje plave kose i ostavila papir na kojem su bila su ispisana imena mladih koje su ga prije nje, nosile na vjenačanju i ostavila ga u malom zidnom prozorčiću. To je pokrila velikom kamenom pločom. Uzalud je Blagoje molio da prestane sa pakovanjem robe. Nije htjela. U jednom momentu, Ana mu je vidjela u očima suze koje nije mogao da zaustavi. Rekla je: „Evo ti ostavljam novo vrijeme. Vrijeme do sutra da odlučiš što da radim“. Prvi put poslije petnaest godina Ana i Blagoje nijesu zajedno ležali u krevetu koji im je bio poželjan i drag. Njihovo razdvajanje oboma je teško palo. Ujutru je prva ustala Ana. Blagoju je donijela novi peškir, vodu i sapun koji je kupio u Kotoru, ali sa njim nije zborila. Pola sata je čekala da joj nešto kaže i onda prišla škrinji. Izvukla je u dvorište, popela se na visoku stolicu, podvukla se pod njom i počela da je konopom pričvršćuje za svoja uska ramena. „Čekaj, luda ženo, nećeš odlaskom iz ovog doma da bačiš petnaest godina našeg života i iskrene ljubavi. Dozvoli mi bar da prodam kuću. Dajem ti riječ, kada se preselimo, razmislit ću o tvojoj priči”. Odvezala je zategnuti kanap. Škrinju nije šćela da vraće u kuću. „Jednom sam je u ovaj dom donijela, a sad neću da je vraćam. Nju ću da unesem u naš novi dom”.

Kuću i veliki dio imanja kupio je Tomislav. Osećao je da Blagoja muči velika briga, ali nije htio da pita zašto prodaje kuću i imanje. Dojahali su u Kotor. Ana je ostala da timari konje, nedaleko

od pazara na kojem se prodavala hrana i drugo što su donosili žitelji iz Njeguša, ali i šire. Nije htjela da ide u posetu Tomislavu. „Prodoše godine, a ja i ti, Tomislave, se ne ispričasmo. Ni ti ni ja nemamo bližeg. Jedna nas je majka rodila, a tebe je moj otac posinio. Od tebe, fala Bogu, ostao je Josip, a ja nemam poroda. E, u tome je moja nesreća jer Ana hoće da me ponovo ženi kako bih sa novom ženom imao poroda. Postavila mi je uslov da kada se preselimo neđe u Boku da ću je poslušati i naći drugu ženu. Naravno, onu koja bi pristala da živi sa nama. Obećao sam joj to. Znaš, brate moj, da sam ja na pola života i da se nebih ponovo oženio ni milom, a ni silom. Meni je dosta manite Ane koja pristaje da živi sa nama i da radi poslove koje će dogovoriti sa mojom novom ženom. Inače, već je spakovala svoje stvari u škrinju i iznijela je u dvorište kuće. Neznam što da radim?” „Blagoje, stani malo. Imam dobrog poznanika, ljekara, ovđe u Kotoru kod kojega ćemo poći da vidimo imali vašem problemu lijeka”. „Ana mi je rekla da ona kod ljekara neće da ide”. „Mene će poslušati.”

BESKRAJ

„Vaš problem ćemo pokušati da riješimo, tako što će Ana otputovati u jedno mjesto na jugu i neka uradi kako sam u preporuci napisao. Ubijeden sam da će joj to pomoći”, rekao je ljekar koji je doveo na svijet Josipa. Tek kada sam Ani obećao da ćemo ići zajedno, pristala je. Uzeli smo papir preporuku koju je napisao doktor. Otputovali smo. Dvije nedelje Ana je radila sve što joj je doktor kazao. Svako jutro se kupala u moru jer na tom mjestu morska voda ima ljekovito svojstvo koje pomaže nerotkinjama da postanu majke. Nije htjela da idemo u selo, već je tražila da budemo smješteni neđe drugo. Uselili smo se u kuću čijem vlasniku sam platio kaparu. U velikom dvorištu, malo uzdignutom od obale, nalazila se manja kuća u koju smo uselili. Tomislav i Josip su nam pomogli oko useljenja. Mjesec dana je Ani trebalo da legne u zajedničku postelju. Nekoliko mjeseci Ana je povraćala. Imala je bolove u stomaku za koje je ljekar rekao da će prestati poslije porođaja. Poneki put u predvečerje, Ana i ja smo šetali obalom mora ili šedeli u dvorištu. Malo smo pričali. Bili smo srećni. Početkom jeseni, Ana je dobila bolove. Ljekar je rekao da će se za nekoliko dana poroditi i da je potrebno da miruje. Petnaestog dana, Ana se počela porađati. Ljekar me pozvao. „Kod Ane se iskomplikovao porođaj. Moraš se odlučiti, ili želiš da spasim Anu ili njeno dijete”? „Ja sam vlasnica svog života i ako je došlo do toga da biram između sebe i svog deteta, onda te molim, doktore, spasi dijete. Kakav bi to život bio ako bih žrtvovala svoje dijete za koju godinu života, koja bi mi bila teža kazna od smrti? Majčinstvo nema cijenu, ja odlazim sa ovog svijeta srećna i smirena. Umjesto mene, živjeće dijete koje se začelo iz iskrene ljubavi mene i mog muža. Jedno te, Blagoje, molim da me sahraniš ovđe blizu mog deteta i tebe”, rekla je

Ana vjerovatno pošto je čula riječi starog ljekara. Te noći na svijet je došao Radan. Ana nije dočekala zoru. Umrla je tiho, ali u velikom bolu.

Nije mnogo naroda bilo na Aninom posljednjem ispraćaju. U selu bi bilo drugačije, a meni lakše, jer u tom vremenu žalosti mnogo čovjeku znači da ima nekog ko će iskreno biti uz njega, ko će ga utješiti, razgovarati. Samnom su kratko bili Tomislav, Lucija i Josip. Josip je došao ujutru, a sa njim je došla starija gospa za koju je rekao da će ona voditi brigu o Radanu i da joj obezbijedim sobu za smještaj. U sobi do moje, spavaće Radan. Danima sam pokušavao sebe da umirim i da posvetim sve svoje vrijeme Radanu. Stvarno sam to želio, svim srcem. Nije mi polazilo za rukom. U mojim mislima bila je Ana. „Mogao sam je spasiti. Mogli smo imati drugo dijete. Ja nijesam ništa rekao, a ljekar je očekivao moju riječ. Htio sam da mu kažem da je spasi, ali neka unutrašnja sila nije mi dala. Zanimjemio sam, a htio sam da kažem - Anu mi spasi. Moje ćutanje prekinula je Ana i samoj sebi izrekla presudu. Presudu koju nijesam smio osporiti. Pa majka rađa nove živote i detetu je bliža od oca. Ona mu daje život. Ta majčinska ljubav mnogo je jača od očeve. Ona je razumnija, nježnija i to održava decu, ne samo dok su odojčad, nego i kada porastu”, tješio sam sebe u besanim noćima.

Nijesam imao volju niza čim. Žena koja se brinula o Radanu uredno je održavala kuću, kuvala, prala i bila radna. Malo sam sa njom pričao, izuzev onda kada sam išao na pijacu. Dani i mjeseci su mi prolazili u bezvolji i ravnodušnosti. Jednog poslijepodneva, Tomislav je došao kod mene i rekao da će Josip u nedelju vjeriti devojkju, koju neko vrijeme prosi. Pitao me je dali ću mu dati peridot, obzirom da je to porodični prsten, a sada je Josipu potreban kako bi vjerio devojkju. „Tomislave, brate, ja ne znam đe je Ana ostavila peridot. Godinama je nijesam vidio da ga nosi,

a nijesam ni pitao đe je. Kunem ti se Radanovim životom da ga nije prodala niti otuđila, ali sam voljan da ti njegovu vrijednost odmah isplatim”. „Kakva isplata, jesi li normalan? Za mene taj prsten nije donio ništa dobro u porodicu i, pravo da ti kažem, nije mi ga žao. Znam da ga je Ana neđe ostavila I da će se kad tad naći. Josip će kupiti novi prsten”. Tomislav me pozvao na svečanost povodom sinovljeve vjeridbe, ali nijesam išao. „Doći ću svakako na svadbu, a sada nijesam za veselje. Veoma bi bilo ružno da taj dan ne pijem, ne pjevam, na razgovaram. Iskreno ti kažem da nijesam spreman“. Josipova svadba bila je veličanstvena. Veliki broj ljudi je došao. Pjevalo se, pucalo i igralo. Posebnu pažnju poklonila mi je Lucija. Ja, kao da nijesam bio prisutan, već sam se ošeoćao usamljeno.

Prolazili su dani, mjeseci i godine. I naš život se trošio u roditeljskoj radosti i brizi. Moj Radan se oženio, Tomislav je ostario, Lucija je sahranjena pored roditelja, a Josip je čekao peto dijete. U jednom mirnom predvečerju, šedio sam ispred kuće i gledao kako sunce polako uranja u more. Taj spoj mora i neba umirivao me, ali i vraćao uspomene, meni drage i tužne. U starosti se to često dešava. Najvjerojatnije se onda čovjek najviše vraća sebi, premotava svoje zemaljsko življenje i mnoge odluke, može biti da bi nešto promijenio, ali prošlo vrijeme ne vraća se, pa tako ni učinjeno, rečeno ni željeno ne možeš promijeniti, moraš sa time da živiš, milo ti ili mrzno. U starosti je kasno za kajanje. Ono što staroga čovjeka čeka, snađe ili ga činim tužnim ili radosnim, čini ga još nemoćnijim. U tom jakanju starosti i nemoći kao jedini odušak, odklon i olakšanje mu ostaje nada, ali koja je svakim danom tanja, nedokučiva ili neostvarljiva. U razgovoru sa samim sobom, nada postaje otpor kraju života koji je jedina istina. Tada se zatvara zemljaski krug života – ognjište, kolijevka i grob.

„Što bi mijenjao, Blagoje”, često sam se pitao. Sada u ovim godinama znam odgovor: „Ništa, jer sve što sam radio i mislio bilo je neophodno da bih opstao i živio. Nijesam u životu mnogo tražio. Ali to što sam tražio bile su mrvice, nijesu to bile velike želje, zahtjevi, već sam branio mukotrp preživljavanja, jer sve mi je bilo nametnuto. Ili se brani da bi živio ili živi da bi sebe u mukotrpju izgubio. A kada izgubiš sebe, onda nemaš ništa. Onda si nikogović, jer ako pristaneš da te drugi poklopi, onda si poslušna životinja kojom drugi upravlja. Ta ljudska sloboda je najveći dar Boga. Ako nemaš nju, što će ti onda život kojim upravlja drugi? Nemam ja zašto da žalim. Niti sam krao, nijesam ubijao prijatelja, druga, kuma, već dušmanina. Nijesam tuđe želio ili otimao. To što sam u bojevima pola vijeka bio, branio sam sebe, ognjište i državu. Mnogi od nas su zakitili svoja prsa medaljama, odlikovanjima, činovima. Više je onih ljudi koji su svemu tome dali sve što su mogli i imali, a uzeli malo. Svako vrijeme ima svoje ljude u njemu. Oni su mjera samo njihovog vremena, jer stalnu mjeru ljudi ne prave, nju daje Gospod. Njegovih deset zapovijesti su mjere za sva vremena i sve prostore. Blagoje, ne muči sebe i ne vjeruj da će vrijeme prekriti zaborav, jer zaborav ostaje duboko u tebi. Ma đe bio, njega ne možeš da ostaviš. On je, ustvari, ti. On te opominje ili muči i prati te. Ako je to ružno šećanje, onda je to najteža životna kazna. Ako je to ljubav, onda je to snaga koja te održava, koja, ako hoćeš, te pokreće idaje najljepši smisao življenju”. Blagoje je našao vječno smirenje pokraj Ane, nekoliko godina nakon ženidbe svog sina.

Mnogi iz Blagojeve i Tomislavove porodice su se vjenčavali bez peridota. U maglovitom šećanju, neđe u Blagojevoj kući, ostao je sakriven prsten. U kući koja je, nakon dvijestotine godina, promijenila vlasnika. Došla su nova vremena, neki novi ljudi i neke nove vrijednosti, koji su podrazumijevali da bogati ljudi kupuju stare kuće, a onda ruše i na njihovo mjesto grade nove

vile i moderne hotele. Većina sela i gradova u Crnoj Gori su postali velika gradilišta. Rušeno je staro, zidano novo. Moćna građevinska mašina rušila je debele kamene zidove stare Blagojeve kuće. Momak koji je upravljao buldožerom na moment je zastao. Izašao je iz željezne kabine i zamotuljak bijele krpe uzeo u ruke. Okrenuo se da vidi vidili ga ko, a onda krpu bacio u plićak jezera, uzeo prsten omotan u požutjeli papir, na kome je bilo ispisano nekoliko imena, godine i pramen kose. „To što si našao, daćeš mi”, rekao je gazda Branko koji se odnekuda pojavio. Odnio je peridot u jednu zlatarsku radnju.

„Branko, ovaj prsten koji si donio vrijedi dosta, ali znam da za tebe nije skup. Skuplji je taj tvoj debeli okovratni zlatni lanac sa krstom nego peridot, kako se ovaj prsten zove. On ima stvarnu cijenu, ali njegova vrijednost je u viševjekovnoj starosti. Znači, stari, ali danas vrlo rijetki peridot, više ti služi kao antikvarni ukras, nego kao neka zaloga koju rijetko možeš da prodaš, jer se ne traži i ne nosi. Ovakav prsten nekad su nosile žene čiji muževi su bili kraljevi, vlastela i bogati ljudi. Ono što peridotu daje još veću cijenu to su tri mala dragulja, koja, ako hoćeš da ih odvojiš, ja ću kupiti, naravno, ako mi cijena bude povoljna”, objasnio je zlatar. Branko je prsten uvrstio u kućnu kolekciju nakita, koju je dopunjavao poslije svake trgovine. Odnosno, poslije kupovine atraktivnog gradskog zemljišta da bi gradió luksuzne vile za prodaju. Tako je bilo sa kućama koje su davno ozidali Tomislav i Radan. Na njihovom mjestu nikla je velelepna vila u kojoj se povremeno odmaraju neki bogati ljudi.

KRAJ

U predvečerje jedne novembarske noći, u mirnom primorskom gradu, pred Brankovu vilu iz luksuznog taksija izašla je srednjovječna žena. Uporno je zvonila na kapiju i nakon dužeg čekanja, kako niko nije odgovarao, pokušala je da preskoči kamenu dvorišnu ogradu. Kada se popela na ogradu iz kuće izašla je žena žureći prema kapiji, a ona se brže bolje spusti, ne bi li što prije zamakla širokom ulicom ka centru grada. Jana, Brankova žena, skočila je sa ograde na put i trkom sustigla ženu. „Opet si došla, kurvo. Ovo će ti biti posljednje dolaženje i viđenje sa mojim mužem“! Iz kožne torbe izvadila je mali pištolj i opalila. Sva krvava, upucana žena, leđima je pala na široki trotoar. Okrenula se na desnu stranu i izdahnula. Sav izbezumljen došao je Branko. „Što učinje, nesrećnice? Ubila si ženu koja je jedanput u neđelji dolazila da otvori, očisti i pospremi kuću“! „Ovo je jedna od tvojih kurvi, i nje sam se zauvijek riješila. Sada si ti na redu“, rekla je Jana i pokušala da puca iz pištolja, u čijoj cijevi se zaglavio metak namijenjen njenom mužu. Nakon kraćeg jakanja, Branko je oteo ženi pištolj. Vidno nervozan, šetajući trotoarom, čekao je policiju. Zadovoljena nekim čudnim ošećanjem, Jana je prišla žrtvi i sa srednjeg prsta njene lijeve ruke skinula peridot. Policajcu koji joj je namicao lisice pomogla je mirno nudeći ruke. U improvizovanom zatvoru, muž i žena, odvojeno sudočekali zoru.

Nekoliko dana trajalo je suđenje Jani za ubistvo muževe ljubavnice. Novine su iscrpno pratile suđenje. Većina medija se otvoreno svrstavala na Brankovu stranu braneći njega, kao žrtvu ljubomorne žene, koja je ubila nevinu ženu. Jana se prvih dana ćuteći branila, sve do posljednjeg dana suđenja, kada je Branko bio saslušan. „Mučio sam se, časni Sude, da porodici obezbijedim sigurnu

egzistenciju. I u vremenu kada su drugi gladovali, ja sam svojoj porodici obezbjeđivao lagodan život. Naša đeca su se školovala u inostranstvu, završili studije i našli posao. Naš sin u Americi a šćerka ovđe. Mojoj ženi nije falilo ništa, ali ona je živjela kao i prije nego što sam stekao zavidni imetak. Trošila je i živjela od svoje invalidske penzije. Kao da je nije interesovao moj posao, moje ućešće na tenderima i njihova realizacija. Nijesam mogao da je ubijedim da kupuje sebi bolju garderobu, da poneki put zajedno izađemo u hotele na rućak, da odemo na odmor neđe u inostranstvo. Ništa od toga nije prihvatala. Stekao sam utisak da me se stidela, jer ni na sahrane nijesmo išli zajedno. Osim toga, od mene se sve više udaljavalala i prije dvije godine otišla iz našeg zajednićkog kreveta u drugu sobu. Bez objašnjenja. I kada sam je pitao za razlog odlaska iz braćnog kreveta, samo je rekla: „Mi više nijesmo za braćni život. Ja znam što ti radiš, kada si neđe-ljama odsutan od kuće. Viđelala sam sa kojim ženama izlaziš...” Bila je veoma arogantna kada sam joj rekao da će žena koju je ubilala čistiti i povremeno obilaziti našu kuću na primorju. Rekla je da bi trebalo da me bude sram, jer se više kao stari ćovjek ne krijem i ne stidim da u kuću dovodim kurve”. „Okrivljena, Jano, Vaše vrijeme odbrane je počelo. Što imate da kažete”?

Iako je Jana bila odlučilala da ćuti, neka unutrašnja potreba za odbranom istine pokrenulala je da ustane sa optuženićke klupe. „Uvaženi sude, mislilala sam da neću govoriti jer ne želim da moje rijeći i djelo koje sam napravilala ublaže kaznu koju sam zaslužilala. Ubilala sam ćeljade i taj teret nosim u ostatak paćenićkog života, i to je za mene najveća kazna. Kazna koju sanjam dok malo spavam, ali se ne kajem. Kazna dok sam budna i koju ne mogu da izbrišem, ali koja je za mene kazna bez kajanja. Moj budući život pretvorio se u molitvu Svevišnjem da mi prekrali ovozemaljski život. Kazna koju ne želim da smanjim, koliko god bude vremenski duga, postalala je moje olakšanje. Posljednjih godina

gledala sam svog muža što radi i kaznu za nevjerstvo pripremala dugo vremena. Kazna bi za mene bila još cjenjenija i značajnija da sam uspjela i njega da ubijem. Da! Da mu oduzmem pokvareni život. Ovo što sam napravila je osveta prevarene žene, žene koja mu je prije trideset godina darovala sve ono što djevojka unosi u zajednički život. U tom našem braku izrodila sam dvoje djece, podigla, vaspitala ih da postanu poštenu ljudi. Sve je to pogazio jer se odavno od djece odaljio, baveći se prevarantskim poslovima iz kojih je izvlačio nepošteni kapital, misleći da će po osnovu krvavo stečenog bogatstva biti poštovan i cijenjen. Nemoguće jer iz tanjevičke kuće ne mpžeš uzlećeti visoko bez poštenog rada. Sve sam to trpjela, sabijala u sebi i odaljavala se od njega. Kada je počeo da dovodi ljubavnice u stanove i kuće koje je kupovao od tih nepoštenih poslova, više nijesam mogla da ga gledam, da budem u njegovoj blizini. Što je nepošteno stečeno to je kao da je oteto. Sve me je to ponukalo da smislim osvetu, osvetu ponižene žene ali žene koja nije bila ljubomorna već uvrijeđena. Kada sam videla na srednjem prstu desne ruke peridot, pucala sam u ženu sa kojom je godinama živio, kojoj je kupovao markiranu garderodu, dao neokaljani prsten iz njegove kolekcije nakita. Sve mi se u tom momentu nakupilo i sada ponavljam – žao mi je što nijesam i njega ubila”.

Jana je za ubistvo muževljeve ljubavnice osuđena na petnaest godina robije. Nije se žalila. Govorila je ostalim zatvorenicama da joj mržnja prema mužu pomaže da odsluži kaznu zatvora. Nijesu je pošećivala deca, niti im je ona pisala. Jednostavno, odbačena od svih, odrobijala je punu zatvorsku kaznu. Za vrijeme odmora, a i inače, družila sa sa bosankom Sanelom, koja je ubila čovjeka koji ju je silovao u Bosni 1994. godine. Tamošnji sud osudio je na dvadeset godina robije za to teško krivično djelo. Nekoliko mjeseci krila se u Bosni, a zatim je izbjegla u Crnu Goru đe je uhapšena i sprovedena u zatvor da odrobija dvadesetogodišnju

kaznu. Dva mjeseca nakon ulaska u zatvor Janin suprug pokrenuo je brakorazvodnu parnicu, koju je Jana prihvatila.

Dva mjeseca prije njenog izlaska prvi put je u zatvoru pošetila šćer. Susretu sa šćerkom Jana se nije mnogo radovala. Obavile su više nego uzdržani razgovor o zdravlju i šćerkinim pitanjima đe će i kako da živi. Šćer joj je rekla da je udata, ali da nema đece. Kazala je da njen brat živi u SAD, ali da nemaju komuni-kaciju. Obje su željele da se taj, ionako kratki razgovor, završi. Bez pozdrava majka se vratila u zatvorsku ćeliju, a šćerka otišla svojim putem. U zajedničkoj zatvorskoj sobi, u kojoj je bio TV, Jana je jedno veće saznala da je njen bivši muž ubijen, a kao razlog ubistva naveden je međusobni obraćun dvije kriminal-ne grupe. Došao je dan kada je Jana slobodna. Teško joj je pao rastanak sa Sanelom.

Bio je početak proljeća kada je Jana poslije petnaest godina prošla kroz zatvorsku kapiju. Slobodna, ali sama, na prometnoj ulici čekala je lokalni autobus. Taj ošćećaj slobode nije je radovao. Naprotiv, više joj je zadavao brige kako da se sada sama snađe, kod koga da ode, kako da organizuje život. Odlučila je da ode u rodno selo, u kuću roditelja koji su davno umrli. U rodnoj kući sve je bilo unišćeno ili odnešćeno. U jednom uglu prostorije đe je bilo ognjište, od svoje garderobe napravila je ležaj. Te besane noći njen život se odvijao kao na filmskoj traci. Od bezbriž-nog, ali siromašnog đetinjstva, do školskih dana, poznanstva sa bivšim mužem, svadbe, do sestrine rane smrti - Jani su se nizali događaji i likovi umrlih roditelja i sestre. Ujutru se po selu pronijela vijest o njenom povratku. Isprva nije imala pošete, jer su je seljani izbjegavali. Nije joj smetalo. Nekoliko dana čistila je kuću, popravljala vrata i prozore. Vrijeme joj je brzo prolazilo. Potrebšćtine za kuću i hranu kupovala je u seoskoj prodavnici, ali je izbjegavala razgovor sa znatiželjnom gazdaricom. Sljedeće

srijede otišla je u banku, podigla uštedevinu i vratila se u selo.

Mjesecima se Jana bavila popravkom kuće. Radnike koje je bila angažovala isplatila je i prvih jesenjih dana njena kuća bila je pristojno upriličena za normalan seoski život. Sljedećeg proljeća na njenu kapiju pojavio se srednjovječni čovjek, pristojno obučen. „Majko, ja sam Nenad, tvoj sin i ako mi dozvoljavaš da uđem u dvorište želio bih da te zagrlim"! Izbezumljena i vidno uznemirena Jana nije mogla da govori. Poslije toliko godina na njena vrata iznenada stajao je Nenad. Njen jedinac. Sin koji nije došao na suđenje, niti je bar jedanput pošetio u zatvoru, niti je nazvao ili pitao: „Majko, što bi“ ili „Kako si“. Sada stoji pred njom raširenih ruku i čeka da ga majka prihvati, da ga zagrli, da mu oprost. Jana je napravila korak ka Nenadu, a onda raširila obje ruke i privukla ga sebi. Cijelu zimu trajale su priče majke i sina. Prvog dana proljeća, Nenad je na kratko otputovao u SAD.

Na rastanku, majka je sinu poklonila peridot.

Jesen u selu.

Jana je sve više razmišljala o sebi, posebno noću kada su padale kiše. Pedesetdevet godina, od kojih je veći dio života bila u zatvoru prošlo je brzo u mukotrpu, ali najteže joj je sada. Sama u seoskoj roditeljskoj kući, u kojoj je malo ko od seljana zalazio. I, kada bi poslom kroz selo prolazila od nje su zazirali seljani, naročito žene. Vrijeme je provodila u radovima oko kuće, imanja I drugog. Jedanput u njeđelju išla bi u grad. Sa prodavačicom koja je preprodavala voće, povrće, sir, milijeko i drugo dogovorila se da joj u selo odkupljuje sve što proizvodi, posebno vino, rakiju i krompir.

Vjetar koji je ulazio sa južnog prozora hladio joj je toplo tijelo, noć ispred velikog praznika. Mislila je da je svoju kaznu

dovoljno platila, i prvi put poslije mnogo godina u svoje tijelo ošetla je neku čudno uzbuđenje, bolje reći nemir. Nije znala zašto se čudno ponaša. Pokušavajući da skrene misli na uobičajnih stvari, kao priprema za šutanji dolazak preprodavačice sa gradske pijace, požuda za muškim dodirom, za nježnostima sve više su joj potiskivale san i razmišljanja o običnim stvarima. "Ja sam već stara žena, izboranog lica, kao da je svaka godina u zatvoru dodala još neku novu brazdu, oko usana, na vratu ili čelu. Moje mišićavo tijelo, ruke koje su pune žuljeva, nevoljno sam prihvatila. Izbjegavala sam da se u ogledalu pogledam. Čak ni ujutro kad sam se umivala. Ko bi mene takvu pogledao, ko bi želio da samnom podijeli nježnosti, posebno sada kada sam žigosana. Žena ubica muža, prepričavale su žene. Dosta žena u selu zna da ih muževi varaju, pa trpe, čute... Neće da rasture porodicu, da ruke okrvave, da деца ostanu bez očeva, kuća bez domaćina, a one bez zaštite, para pričale su seljanke. One kriju svoj bol, muku ljubomoru. Ja to nijesam mogla. Ustvari nijesam htjela već sa godinama pravila plan kako da mu se osvetim, mužu kurvaru Tu moju osvetu platila sam petnajesto godišnjim robijanjem i vratila sam se u kuću đe sam rođena. U njoj nijesam unijela muževljevo ništa. Godinama sve što je stekao propalo je ili su drugi odnijeli. E, sada pokušaću da promijenim život. Da u njega uđu obični razgovori. Oni su mi potrebni, i ne moraju biti ljeporječljivi, već stvarni pa bilo to uljudnost ili svađa. To mi puno znači. Prekinuću višegodišnje samovanje. Kada me u selu izbjegavaju, onda ću ja šutra doći kod njih na trgu. Sama. Što me briga, nemam što da izgubim a selani će imati što da pričaju.

I, ono malo sna do svitanja bilo joj je dovoljno, da se okrijepi. Ujutro se lijepo obukla. Najljepše, crne cipele obula. Nove u koje je teško hodala. Nije htjela da krpom zabradi dugu prosijedu crnu kosu, već je puštila niz pleća. Plava kratka bluza, još više stazala joj je namjerno uzdignute sise. Široki pojas, preko pasa

isticao joj je tanko tijelo. Poluglasno pravdala je svoju odluku da ode na seockom trgu. "Pa ja sam u braku unijela, netaknuto djevojačko tijelo. Rodila sam dvoje djece, podizala, vaspitavala, školovala i bila sam vjerna svome mužu. Ne znam da li sam ga istinski voljela, ali sam mu udovoljavala i poštovala sve dok nijesam vidjela da me vara sa tuđim ženama. Iako nijesam odobravalala njegove poslove trgovine nekretninama, prije toga švercu goriva i neznam čega- trpjela sam. Znala je moja majka da sam u mukama. Često mi je govorila da mnogi muškarci varaju svoje žene, ali sve to prođe. Sanjala sam bivšeg muža, u zatvoru i sada u selu. Nijesmo pričali, samo bi me prijeteći pogledao. Od tog pogleda bih se uzrujala i sva u znoj ustajala.

Krenula je putem prema seockom trgu. Uspravno ali ponosito. Jaka muzika emitovala je nove hitove, Prestala je kada je Jana ušla među seljane. Tajac i žagor. Sklanjali su joj se sa puta svi dok se nije zaustavila ispred stola đe su bili sještteni muzički instrumenti. Okrenula se mladiću koji je bio zadužen da rukuje sa razglasom I muzikom, i uptala:

"Zašto ste stali?" Iznedađen odmahnuo je glavom a zatim pustio pjesmu: "Zbog jedne crne divne žene". Mlađi svijet je tiho pratio izvedbu Kića Slabinca. Uslijedile su zatim pjesme "Crna žena" te "Od milijun žena" Tonyja Cetinjskog. Narod je sve više pratio pjesme. Iznenada na gradskom trgu došao je Nenad, Janin sin. Prišao je zabezeknutoj majci, pokolonio se i zamolio za ples. Veoma uzrujana sve crvena u licu Jana je prihvatila sinovljeve poziv za ples, i više na njega naslonjena prsećala se koraka, davnno zaboravljenog valler plesa. Uslijedila je zatim, pjesma "Kad žena zavoli." U Janino tijelo iznenada ušla je majčina radost I uznemirenost. Bila je ponosna na Nenada i na sebe što je prvi put poslije toliko mjeseci samovanja izašla među seljane. Majci i sunu prišao je čovjek, poznat samo Nenadu.

“Majko ovo je moj gazda Đžonson. On će umjeto mene da dovrši ovaj ples!” Jana je više mlatarajući nogama završila ples sa nepoznatim čovjekom. Narod je nastavio plesne igre a Jana, Nenad I Đžonson otišli su kući.

Nenad je dugo majci pričao svoje doživljaje iz USA.

“Zaposlio sam se u New Vorku odmah nakon dolaska, u velikoj kompaniji čiji gazda je ovaj čovjek. Sve moje slobodno vrijeme, znanje i snagu godinama sam uložio u njegovoj firmi. I, kako samo starili tako je firma rasla, sve više imala posla i mi svi u njoj imali više novaca. Oženio sam se ženom iz firme ali taj brak se poslije godinu dana raspao. Razloge ti neću reći ali od tada neman neku želju za ozbiljnije veze. Đžonson se dva puta ženio ali njegovi brakovi nijesu dugo trajali. Majko, reći ću ti da tamo žene su mnogo nezavisnije, na brak gledaju, kad je u pitanje vjernost posve liberalno. Njihovi muževi preokupirani su poslom jer kada uđeš u firmu ona čovjeka podredi dnevnim radnim obavezama, i cjelokunom angažmanu.

Radi se od jutra do večeri. Na početku moje karijere pozvao me gazda i ponudio neke ideje koje sam ja kasnije realizovao. U tim razgovorima ja sam Đžonsonu ponudio peridot. On je pristao da ga kupi a meni su pare trebale da kupim stan. Dakle peridot je sada u njegovom vlasništvu. Dugo sam Đžonsonu pričao o tebi, o tvom robovanju za ubistvo moga oca, o našim jakim moralnim normama u tradicionalnim odnosima u braku, o Crnoj Gori. Iz te priče Đžonson je počeo da čita sve o mojoj domovini i kada sam mu ispričao da ću da putujem u Crnu Goru pošao je i on samnom na put. Htio je da upozna Crnu Goru a najviše tebe. Eto majko to je razlog što sam iznenada došao, i čini mi se da sam to učinio u pravi čas.”

Ćutala sam. Džonson je izašao iz kuće i dugo gledao seocke kuće i njihov okoliš. Pridružio mu se Nenad.

Za večerom Nenad je nastavio razgovor.

“Znaš majko, da idu godine kao riječi. Ti sada o tome ne razmišljaš, još si jaka žena ali, ako Bog da dočelaćeš sama stare dane, u kojima ti treba pomoć, ne samo oko tebe već i oko kuće koju si obnovila. Osim toga, ja ne mogu biti miran jer mislim na tebe, svakim danom sve više. Rekao sam sve a sada ću da ti prevodim Đžonsonove riječi, jer mi kaže da ima da ti

priča o sebi.” Đonson je polako pričao o sebi i rekao da je imao dva braka koja su propala i da sada, hoće da nađe sebi ženu, kojoj u predbračnom ugovoru želi osigurati sve njene godine dok je živa, ako dođe do razvoda. “Kako mi je rekao ti mu se sviđaš, a posebno sada kada te vidi i volio bi da ti kažeš nešto o njegovom izgledu,” rekao je Nenad.

Ćutala sam sve dok Đžonson nije nastavio priču o svojoj firmi o dva stana koje posjeduje odmah do firme, o ušteđevini i svom dobrom zdravlju.

Besanu narednu noć provela sam u košmaru u kome su se nizala pitanja bez odgovora. Dojučerašnji moj miran ali paćen život pretvorio se u razmišljanje kako dalje? Ako se odlučim da poslušam Nenada i da prihvatim brak koji mi nudi njegov gazda, onda treba sve ovo da ostavim, da duboko u sebi sbijem moje stradanje, moje robijanje, moje roditeljske grobove, moj sadašnji način života, moje sve. “Ja neznam čovjeka koji mi nudi pozni brak. Ono što mi najmanje treba to je da trpim još jednog čovjeka kome ne poznajem, njegov karakter, porijeklo, narav, njegovu rodbinu, navike, ama baš o njemu neznam - ništa. Najmanje me interesuje njegovo bogatstvo, moj bivši muž imao

je para, kuća, vila, kola, mijenjao je žene, šetao i uživao. Ali sve je to bilo mimo onoga što sam je zamišljala o braku i htjela. Pa sada da opet kroz sve to prolazim - stvarno neću” mislila je Jana nemirno čekajući zoru.

Sunce je obasjalo vrhove brda oko sela, a nešto malo ranije istočnu stranu Rumije. Gorostas velike a pomalo izdužene planine nadvisio je jezerska sela a sa druge strane sunčevi zraci će obasjati strmini I sitno rastinje tek poslije devet sati, kada će u punom sjaju prigriliti Bar i njegov stari grad. Zora se uveliko preivala u novi dan a uskoro će zraci se stopiti sa malo nemirnom jezerskom vodom i igrati sa neviđenim bojama svjertlosti i biste vode.

Ustao je Nenad.

“Majko tebi sada sve ovo je iznenada i čudno. Hoću da ti kažem da smo ja i Đžonson razgovarali o vašem braku. Vjeruj svom sinu, da nećeš pogriješiti ako uzmeš čovjeka koji traži moralnu ženu sa kojim želi provesti staračke dane. Od ti nudi prebračni ugovor koji ti daje pogodnosti za zajednički život i sigurne staračke dane ukoliko brak ne uspije. Ovo imanje i kuća tvojih roditelja koje si obnovila, izdaj ga nekome na čuvanje. Ja i ti možemo jedanput godišnje da dođemo a mislim da i Đžonsonu se ovđe sviđa. Meni bi rasteretila brige da ne mislim o tebi. Za dan dva mi se vraćemo u Americi, na tebi je da odlučiš hoćeš li sa nama.”

Više satni razgovor između moje majke i Đžonsona pažljivo sam prevodio. Malo po malo stekao sa utisak da će moja majka sa nama odputovati. Jana je tražila da sljedeće jutro sa Đžonsonom ode u grad. Otišli su rano i u kasnim večernjim satima vratili su se vidno raspoloženi. Na desnoj ruci na majčinom srednjem prstu blistao je peridot, vjerenički prsten koji je moj očuh poklonio majci.

Majka je telefonom pozvala Muslimanku Sanelu sa kojom je robijala u zatvoru i ponudila joj da gazduje sa imanjem i kućom, pa ako ima i muškarca, da i on može živjeti sa njom. Sanela je bila srećna što su se dvije robijašice čule. Pozvala je Janu da sutra dođe na svadbu i da joj bude vjenčana kuma. U prijepodnevnom časovima nas troje otišli smo na Sanelinu svadbu. Mladoženju Milana upoznala je na primorju. I, on je bio sezonski radnik izbjeglica. Poslije tri mjeseca poznanstva Milan je zaprosio. Svadba, skromna sa malo zvanica, poslije vjenčanja završila se u obližnjem restoranu, u kome su odjekivale pjesme YU grupe “odlazim”, “ruža vjetrova” te Brenine “ljiubi me ljubi Omere” a od stranih Hemijina “nova žena”. Jana je pozvala Sanelu i Milana da žive u njenoj kući na selu. Došli su sutri dan, a mi smo se pakovali.

Ujutro Jana, Nenad i Đžonson polećeli su sa podgoričkog aerodrom. Jezersku izmaglicu lijeno su probijali rani jutarnji zraci. Kako se avion sve više uzdizao Janin pogleda je upijao Rumiju, koja gledajući je iz vazduha izaziva strahopoštovanje. Sveta planina u čijem podnožju nižu se sela, sa obnovljenim starim kamenim kućama skladno se utapaju u netaknutu prirodu, mameći pogled ne samo putnicima već i čeljadima koji tu žive. Htjela je Jana da pogleda mjesto na primorju đe je ubila muža ali Đžonsonov zagrljaj omeo ju je. Predala se nježnostima koje joj je budući muž prenio iznenadnim poljupcem. Nije se otimala, i nije je bilo stid.

Poslije rumijske zaravni u podnožju visokog drveća i maslina više vjekova leškari Stari i novi Bar jedan od najstarijih crnogorskih gradova. Mjesto đe se prožimaju tri vjere i đe u skladu i toleranciji suživota viševjekovno žive čeljad, koja su se čuvala u ratu i u miru, pomažući, kumujući, i ženeći se nastavljaju savremeni život koji nezaustavljivo istiskuje prošlost. Trenutno

životno blaženstvo Jana je ponijela iz Crne Gore u sećanjima, snovima i čežnji u novi za nju nepoznati svijet. Poneki put na Crnu Goru pošćao je peridot kojeg do kraja života nije skidala sa srednjeg prsta desne ruke.

SVAKA SLIČNOST SA STVARNIM LJUDIMA, DOGAĐAJIMA
I MJESTIMA JE SLUČAJNA

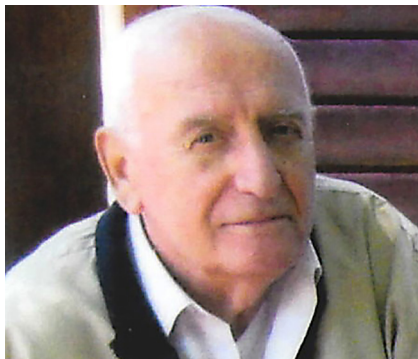
AUTOR SE ZAHVALJUJE SVIMA KOJI SU POMOGLI DA
ROMAN “PERIDOT” BUDE ŠTAMPAN

SADRŽAJ

UVOD	5
NESTOR	7
SUĐENJE	31
BARJAK	44
STEFAN CRNOJEVIĆ	60
PROSIDBA	79
UDOVICA	89
TOMISLAVE, TOMISLAVE	100
GORI CRNA GORA	124
RAZOČARENJE	147
JOSIPOVA PROPAST	162
SELIDBA	170
BESKRAJ	181
KRAJ	186
Riječ o autoru	202

Riječ o autoru

Ljubomir Mudreša rođen je u Bokovu, nadomak Cetinja. Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta Crne Gore i na Jugoslovenskom institutu u Beogradu završio novinarsku školu. Od ukupno 44 godine radnog staža, 38 godina je proveo u novinarstvu. Bio je u Redakciji Beogradske „Borbe”

30 godina na mjestima starijeg saradnika i komentatora, u Redakciji RTV Makedonije na Radiju Makedonije-Skopje na mjestu novinarskog analitičara za Balkan tri godine, i u RTV Crna Gora, na Radiju Crne Gore, pet godina na mjestu urednika i komentatora. Godinama je saradivao sa medijima: Studio B, Svet, Večernje novosti, Monitor (pseudonim Bato Cetinjski), Publika, Republika, Pobjeda, Onogošt, Lučindan, Antena M, Večer, Dnevnik i drugi. Sada je glavni urednik časopisa za društvo i kulturu „Gledišta” - Cetinje.

Na Cetinju je 23. januara 1990. godine, na dan Crnogorskog novinarstva, zbog ratno-huškačkih tekstova u nekim medijima, javno istupio iz Saveza novinara Jugoslavije. Nekoliko godina kasnije, zajedno sa nekoliko novinara, registrovao se u Ministarstvu pravde, kada je formirano Društvo crnogorskih novinara, čiji je bio prvi sekretar. Više puta je nagrađivan, pohvaljivan, ali i kažnjavao, otpuštan sa posla, jer se u tekstovima i javnim istupima zalagao za status međunarodno priznate i nezavisne Crne Gore.

Ljubomir Mudreša autor je 14 zbirki poezija i pet romana. Iz pjesničkog opusa, neke zbirke su prevedene na engleski jezik. Većina pjesama zastupljena je u domaćim i stranim antologijama. O Mudrešinom stvaralaštvu pisali su ili govorili književnik: Milorad Mijo Popović, akademik Sreten Vujović, književnici: Borislav Cimeša, Zoran Stanojević, Žarko L. Đurović, Dragana Tripković, akademici: Pavle Goranović, Vojislav Vulcanović, Momir M. Marković, Marjan Mašo Miljić, dr. Goran Sekulović, prof. dr Siniša Jelušić, zatim, prof. dr Sonja Tomović Šundić, prof. dr Slobodan Vukićević, prof. dr Draško Došljak, dr Čedomir Bogićević, mr Željko Rutović, mr Zoran Šoškić, Radojica Bošković, Zoran Ivanov, Milo Kralj, Budislav Kralj, Novak Vukčević, Ratko Deletić, Borislav Jovanović, Vlatko Simunović, Žarko L. Đurović, Radojica Bulatović, Bogić Rakočević, Vanja Kovačević, Ana Radović, Janko Vujisić, Čedomir Lješević, Zoran Medved, Ivo Tomnjenović, Maksim Vujačić, Vesko Pejović, Mila Čordasević, Ćazim Nikezić, Tomislav Kusovac, Nikola Vujanović, Sapa Lovre Božović, Tatjana Fatić, Mirza Mustafić, Snežana Vujović, Slobodan Marunović, Dejan Burzanović, Lale novičin Brković, Vesko Raičević, Dušan Govedarica, Spasoje Bajović, Đorđije Ojdanić, Vjera Rolović, Bojana Kosić, Jelica Novosel, Slobodan Marunović, Dejan Burzanović, Lale Novičin Brković, Vasko Raičević, Dušan Govedarica, Spasoje Bajović, Mihailo Perošević, Jovan Drašković, Slaven Jovanović, Anka Perović Radović, Milena Stanojević...

Član je Matice crnogorske, Crnogorskog društva nezavisnih književnika, Crnogorskog PEN-a, Književne zajednice „Vladimir Mijušković” Nikšić, Duštva crnogorskih novinara i Crnogorsko-hrvatskog društva „Ivan Mažuranić” Cetinje.

Živi i radi u Podgorici.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-663-20-9
COBISS.CG-ID 18503684